

BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR 8

AYLIK DERGİ
YIL : 34
AĞUSTOS 1997
●
250.000 LİRA

- GAYRİ RESMİ EKONOMİYİ MASSETMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKASI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
- ÖZELLEŞTİRME SONRASI STATÜ DEĞİŞİKLİĞİ VE PERFORMANS ANALİZİ

Dünden bugüne... Emlak Bankası !

1926 yılından bu yana, yüzbinlerce aileyi ev sahibi yapan **Emlak Bankası**, bugün de *Istanbul'da Bahçeşehir, Ataşehir, Sinanoba, Mimaroba, Mutlukent, Bizimkent; Ankara'da Bilkent, Konutkent, Elvankent, Etlik, Ümitkent; İzmir'de Gaziemir, Mavişehir* projeleriyle çağdaş Türk insanına yaraşan yaşamları sunmayı sürdürüyor.

Her türlü sosyal, kültürel ve ticari altyapıya sahip olmalarının yanı sıra, ekonominin en değerli yatırım aracı oluşlarıyla da her zaman yaşatan ve kazandıran **Emlak Bankası** projelerinde siz de yerinizi alın.

EMLAK BANKASI

BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR

AĞUSTOS 1997 • YIL: 34 • SAYI: 8 • 250.000 LIRA (KDV DAHİL)

**Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş. Adına
İmtiyaz Sahibi**

BÜLEND ÇORAPÇI

**Yazı İşleri Müdürü
DR. ÖZTİN AKGÜÇ**

**Danışma Kurulu Başkanı
ŞİNASI ÇELİKKOL**

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat • Dr. Öztin Akgüç • Prof. Dr. Erdoğan Alkin • Prof. Dr. Güven Alpay • Dr. Orhan Altan • Tevfik Altınok • Prof. Dr. Mustafa A. Aysan • Prof. Dr. Ömer Faruk Batirel • Dr. Metin Berk • Prof. Dr. Ünal Bozkurt • Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu • Prof. Dr. Nasuhi Bursal • Yavuz Canevi • Ege Cansen • Haluk Ceyhan • Mehmet Gün Çalılık • Özer U. Çiller • Bülend Çorapçı • Ahmet Demirel • Zeki Döşüoğlu • Necdet Durakbaşı • A. Aydın Dündar • Gazi Erçel • Kaya Erdem • Tarhan Erdem • Oktay Ersoy • Prof. Dr. Cumbur Ferman • Prof. Dr. Atilla Gönenli • Prof. Dr. Emre Gönenşay • Doç. Dr. Seyfettin Gürsel • Prof. Dr. Zeyyat Hatiboğlu • Erhan Işıl • Prof. Dr. Haluk A. Kabaaloğlu • Prof. Dr. Müh. Kemal Kafalı • Adnan Başer Kafaaloğlu • Y. Doç. Dr. Ahmet S. Kalın • A. Nazif Keyman • Prof. Dr. Yıldırım Kılıç • Prof. Dr. Tamer Koçel • Kemal Kurdaş • Prof. Dr. Kemal Kurtuluş • Prof. Dr. Erol Manisalı • Prof. Dr. Orhan Morgül • Prof. Dr. Erdoğan Moroğlu • Ziya Nebioğlu • Ergin Neng • Alp Orçun • Rahmi Önen • Prof. Dr. İsmail Ozaslan • M. Celâlettin Özgen • Ertan Özgür • Tunçay Özlhan • Selâhattin Özmen • Ertuğrul İhsan Özol • Prof. Dr. Ergun Ozsunay • Prof. Dr. Merih Paya • Prof. Dr. Reha Poroy • Prof. Dr. Dündar Sağlam • Halit Soydan • Prof. Dr. Mehmet Şükür Tekbaş • Osman N. Torun • Fikret M. Tuncer • Nezih Tunçsiper • Prof. Dr. Gül G. Turan • Doç. Dr. Şeref Türen • Prof. Dr. T. Güngör Uras • İbrahim Ülkem • Dr. Cüneyt Ülseven • A. Doğan Yalın • Mehmed Tarık Yaşa • Doç. Dr. Göksel Yücel • Prof. Dr. Ahmet Yüksel

Yazı Kurulu

Dr. Öztin Akgüç • Doç. Dr. Seyfettin Gürsel • Prof. Dr. Merih Paya • Prof. Dr. Dündar Sağlam • Doç. Dr. T. Güngör Uras

**Genel Yayın Yönetmeni
MUSTAFA BARIŞ**

BU SAYIDA

- Yrd. Doç. Dr. A. Yılmaz Gündüz**
Gayri Resmî Ekonomiyi
Massetmeye Yönelik Vergi
Politikası Üzerine Bir Tartışma 3
- Yrd. Doç. Dr. Derman Küçükaltan**
Turizm Sektörümüze Yansımaları
Açısından Karadeniz Ekonomik
İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi 15
- Ekonomik Göstergeler (İç) 26**
- Doç. Dr. Mehmet Bolak**
Sermaye Piyasası..... 27
- Ekonomik Göstergeler (Dış) 34**
- Dr. Çetin Doğan**
Halil Altıntaş
Özelleştirme Sonrası Statü
Değişikliği ve Performans Analizi ... 35
- Yrd. Doç. Dr. Ömer Eroğlu**
A. Kadir Kökocak
Teorik Açından Rant, Rant Kollama
ve Kapsamı 49
- Prof. Dr. Coşkun Can Aktan**
Niçin Bazı Milletler Zengin,
Bazıları Yoksul? 59
- Abone Formu 64**

Oyak Sigorta

850 milyar sermayesi,
Ordu Yardımlaşma
Kurumu, Türkiye Emlak
Bankası ve Fransa'nın
büyük sigorta şirketi
Axa'nın ortaklığıyla
daha güçlü...

Müşteri mutluluğunu
temel alan ve değişen
müşteri beklentilerini
etkin bir biçimde
karşılatabilecek
yepyeni organizasyon
yapısıyla
daha çağdaş...

6 Bölge Müdürlüğü,
449 acentesi, 390 Emlak
Bankası şubesi,
eğitilmiş, genç ve uzman
kadrosuyla
daha dinamik...

*ve istikrarlı
büyüme ilkesiyle zirveye
daha yakın...*

Daha...

OYAK SİGORTA

Genel Müdürlük: Meclisi Mebusan Cad.
Oyak İş Hanı, No: 81 80040 Salıpazarı-İSTANBUL
Tel: (212) 252 60 20 Faks: 249 48 28
Ankara: (312) 232 20 30 Faks: 232 17 24
İzmir: (232) 464 33 00 Faks: 463 39 97
Adana: (322) 457 19 65 Faks: 457 45 10
Bursa: (224) 250 40 60 Faks: 250 40 62
Samsun: (362) 234 15 55 Faks: 230 20 40
Antalya: (242) 247 49 00 Faks: 242 47 00

Görüşler

Yrd. Doç. Dr. A. YILMAZ GÜNDÜZ

İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Gayri Resmi Ekonomiyi Massetmeye Yönelik Vergi Politikası Üzerine Bir Tartışma

1- Giriş

Ülkemizde gayri resmi ekonominin çok yüksek boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Gayri resmi ekonominin boyutlarının büyümesi kayıtlı ekonominin boyutlarının küçülmesi demektir. Böylece devletin esas gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin eksik ödemesi ya da ödenmemesi devletin gelir kaybına uğramasına ve bütçe açıklarına neden olmaktadır.

Gayri resmi ekonominin belirli göstergeler çerçevesinde incelendiğinde kaynak kullanımında etkinliğin sağlanmasında, istikrara olumlu katkılarda bulunduğu sosyal patlamaları önlemede emniyet sigortası görevi gördüğü iddia edilebilir. Ancak gayri

resmi ekonomi ile ciddi vergi kayıplarının da olduğu bilinmektedir. Gayri resmi ekonomi vergi kaçakçılığına zemin hazırlamakta, vergi kaçakçılığı ise artan vergi yükleri ile vatandaşların cezalandırılmasına yol açmaktadır. Gayri resmi ekonomiye neden olan unsurları en aza indirip ve makul seviyelere çekebilmek için, devletin vergi politikası ile ilgili ciddi tedbirleri alması gereklidir. Vatandaşlar üzerine ağır ve çok vergi yüklenirse vergilerden az gelir elde edilir. Bir devlette halk üzerine yüklenen vergilerin miktarı az olursa vatandaşlar çalışarak para ve servet kazanmaya heves ederler ve böylece ülke kalkınmasına da katkıda bulunurlar.

Gayri resmi ekonomi, kamu idaresinin denetimi dışında meydana gelen her türlü ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Gayri resmi ekonomi yerine literatürde, birçok terim kullanılmaktadır. Kayıtdışı ekonomi, yeratlı ekonomisi, kayıp ekonomi, marjinal ekonomi, gölge ekonomi, gizli ekonomi, gözlenemeyen ekonomi bunlardan sadece bazılarıdır (Aydemir, 1995, s. 12, Özsoylu, 1996, s. 9).

Gayri resmi ekonomi kapsamındaki faaliyetlerin bir kısmı yasa dışı ekonomik faaliyetlerden, bir kısmı da kayıt dışı kalan faaliyetlerden meydana gelir. Hırsızlık, belgesiz mal alışı-satışı, vergisiz ya da vergiyi düşük göstermek suretiyle gayri menkul alıp-satmak, kiralamak, uyuşturucu ticareti yapmak, kaçakçılık yapmak, fuhuş ve kadın ticareti yapmak gibi faaliyetler yanında vergi ödememek için başvurulan her türlü faaliyetler ile gönüllü organizasyonlarla evde yapılan üretim ve hizmet faaliyetleri gibi işlevler gayri resmi ekonominin faaliyetleridir.

Bu çalışmamızda gayri resmi ekonomiyi massetmeye yönelik vergi politikası alternatifleri tartışılacak ve bir alternatif çözüm (model) oluşturulmaya çalışılacaktır.

2- Gayri Resmi Ekonomi

Yukarıda bahsedilen gayri resmi gibi görünen bazı ekonomik faaliyetlerin hiç olmazsa bir kısmını etkin bir denetimle kayıt altına almak mümkündür. Bu nedenle "denetimden uzak kalmış ekonomi" deyimi olayı

daha doğru ifade etmektedir. Gayri resmi terimi resmi olmayan kayıt dışılığı ifade ettiği ve yerleşmiş bir terim olduğu için biz de yerine göre gayri resmi veya kayıt dışı ekonomi gibi terimleri kullanacağız.

Ülkemizde en büyük gayri resmi ekonomik faaliyeti gerçek şekilde kayıtlarına yansıtmayan ancak görünürde vergi mükellefi olan insanlar veya kurumlar yürütmektedir. Gayri resmi ekonominin varlığından herkes sorumludur ve her mükellef de bundan yararlanmaktadır: Alışverişlerde belge almayan – vermeyen veya fiş pazarlığı yapan tüketici, kira gelirin beyan etmeyen veya düşük beyan edenler, sattığı veya imal ettiği malın bir kısmına fatura kesmeyen tüccar veya sanayici kooperatif hissesini yüksek bedel karşılığında devretme imkanına sahip olanlar, yılda bir kaç kez araba, ev ve benzeri malları alıp satan veya bordrosunda gösterilen ücretin üzerinde ücret alan bazı kimseler (örneğin futbolcular, sanatçılar gibi), sattığı tarım ürünü için stopaj yapılmasını isteyenler, bavul ticareti yapanlar, gümrük kaçakçılığı yapan kimseler gayri resmi ekonominin sorumlusudurlar (Derdiyok, 1996, s. 54).

Gayri resmi ekonominin diğer bir yönü de gizli ekonomidir. Gizli ekonominin faaliyetlerini ekonomik olmayan ve ekonomik olan diye iki kısma ayırabiliriz. Ekonomik olmayan hırsızlık, soygun, dolandırıcılık, sahtekârlık, rüşvet, yolsuzluk, haraç mafyalığı gibi gizli faaliyetlerden elde edilen gelirler gerçek anlamda gelir değildir. Bunlardan rüşvet ve yolsuzluk TCK. nun 225. maddesine göre gelirin tamamına el konulduğu için bu tür gelirler

tesbit edilse dahi vergilendirilemez, konusu ekonomik olmayan faaliyetlerden elde edilen gelirler gerçek anlamda gelir olmadığından bunların vergilendirilmesi de imkan dahilinde değildir. Bu tür faaliyetler servetin yasal olmayan yollarla el değiştirmesidir. Kamu düzenini korumak için yasaklanan birtakım ekonomik faaliyetler vardır ki, bunların yasal olarak kayıt altına alınmaları problem teşkil etmektedir. Bunlar gümrük kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, seks ve eğlence ticareti, tefecilik gibi faaliyetlerdir. Bunların önlenebilmesi için ekonomik ve hukuki cezaların ağırlaştırılması gereklidir. Gayri resmi ekonomi kayıtlı ekonominin rakibidir. Gayri resmi ekonomi büyüdükçe resmi ekonomi küçülür (Ekin, 1996, s. 141). Devletin gelirleri azalır ve borçlanma artar. Borçlanma vergilemenin bir alternatifi olup beraberinde faizi, faiz de enflasyonu körükleyerek paranın değerinin düşmesine neden olur. Bu da ekonomik krize yol açmaktadır.

3– Gayri Resmi Ekonominin Kaynakları ve Etkileri

Gayre resmi ekonomi serbest piyasa ekonomilerinin hakim olduğu ülkelerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle her ülkede kayıt dışı ekonomi mevcuttur. Örneğin ABD'de % 16, Kanada'da % 14.5, İtalya'da % 10, Hindistan'da ise % 39'dur. Türkiye'de kayıtdışı ekonomi vardır ve boyutlarının % 40–50 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Altuğ, 1994, s. 35). Ülkemizde kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden ve onun büyümesine neden olan çok fazla yasal ve idari dü-

zenleme vardır. Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a– Esnaf muafılığı (GVK. md. 9),
- b– Göçmen ve mülteci muafılığı (GVK. md. 17),
- c– Serbest meslek kazançları istisnası (GVK. md. 18),
- d– Gayrimenkul sermaye iratları-na ilişkin istisna (md.21),
- e– Kazancın tesbitinde safilik ve gerçeklik ilkelerinin tam olarak uygulanmaması,
- f– Ücretliler dışında kalan mükelleflere "asgari geçim indirimi" hakkı tanınmaması,
- g– Ücretler, tazminatlar, teşvik ve ikramyelerdeki çeşitli istisna ve muafiyetler (md.23–29),
- h– Götürü usulde vergilendirmenin sınırlarının geniş tutulması (md. 46–48),
- ı– Bilanço esasına göre defter tutma hadlerinin yüksek tutulması (Defter tutan vergi mükelleflerinin bugün ancak % 9–10'u bilanço esasına göre defter tutmaktadırlar. Bu oran ülke ekonomisi yıllar itibariyle büyüdüğü halde hiç değişmemektedir.),
- i– Kurumlar vergisi kanunundaki muafiyet ve istisnalar (GVK. md. 7–8),
- j– Vergiye tabi tüm gelirlerin tek beyannamede toplanmasını engelleyen yasal düzenlemeler (GVK. md. 86–87),
- k– Caydırıcı olmayan vergiye ilişkin cezalar,

l- Vergi idaresinden ve vergi dedetiminden kaynaklanan sorunlar,

m- Ücretler üzerinden alınan yüksek oranlı vergi, sigorta, v.b. mali yükümlülükler (Örneğin, Türkiye'de genel vergi yükü oranı % 23-24 civarında olmasına rağmen bu yük ücretlilerde (dolaylı vergiler dahil) % 50'ye aşmaktadır).

n- Ayrıca gelir vergisi tarifesindeki vergi oranının % 25'ten başlayarak % 55'e kadar çıkması vergiyi verilebilir olmaktan çıkarmaktadır.

o- Ekonomik dengenin bozulması ve kronikleşen enflasyon toplumdaki suç oranlarını artırmaktadır.

Kısaca ekonomik faaliyetleri düzenleyen pek çok yasa, kararname, yönetmenliğin bulunması ve bunları uygulayan birimler arasında bir bütünlük ve koordinasyonun olmaması vergi kaybının yükselmesine yol açmaktadır. (Borotav, 1994, s. 100-109). Vergi kaybının yükselmesi de genel ekonomi üzerinde büyük etkiler meydana getirmektedir. Şöyle ki; mükellefler vergi ve benzeri mali yükümlülüklerden kurtulmak için yasal olmayan yollara başvurumaktadırlar. Bu da işletmeler arasında haksız rekabete yol açmaktadır. Gayri resmi ekonominin bu durumu devletin plan ve programlarını alt üst etmektedir. Temel ekonomik gösterge ve büyüklüklerin hesaplanmasından, kalkınma plan ve programlarının yapılması ve uygulanması, ithalat, ihracat, yatırım, para ve maliye gibi makro ekonomik politikaların tespitinde hatalı kararlar alınmasına kadar pek çok yönetsel hatalara düşülmesine sebep olmaktadır. Neticede gelir dağılımı bozulmak-

tadır. Bazı kimselerin refah düzeyi yükselirken bazılarının ki ise gerilemektedir. Bunun sonucu olarak toplumun moral değerleri bozulmakta yasal olmayan yöntemlerle haksız ve kolay yoldan para kazanma yolları araştırılmaktadır. En önemlisi de demokratik sistemin yozlaşmasına neden olmaktadır.

Buna benzer daha pek çok nedenleri saymak mümkündür. Ancak bu kadarını konumuz açısından yeterli varsayarak bundan sonraki kısımda gayri resmi ekonomiyi massedebilecekle alternatif bir yaklaşım olarak vergi politikası üzerinde durulacaktır.

4- Gayri Resmi Ekonomiyi Massetmeye Yönelik Alternatif Bir Yaşlaşım Olarak Vergi Politikası

Vergi pek çok maliyeciler tarafından farklı bir şekilde tanımlanmıştır. Yapılan tanımlar zaman içinde yeni unsurları da bünyesine alarak gelişme göstermiştir. Kamusal hizmetlerin gerektirdiği giderler ile kamu borçları dolayısıyla ortaya çıkan yükleri karşılamak amacıyla, egemenlik gücüne göre karşılıksız olarak gerçek ve tüzel kişilerden alınan ve cebri niteliğe sahip para şeklindeki ödemelerdir. Mali, ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle uygulamaya konulmaktadır. Uygulama şekli, yönetimi ve yasal olarak yapılmış olan düzenlemeler, toplumun vergi karşısındaki ilgi ve tepkisini belirleyen en önemli faktördür. Vergi, hediye edilen, karşılıksız verilen bir değeri belirtmektedir. Kişiyi, topluma, zamana ve yere göre değişen bir anlam verilebilmekle birlikte, adil bir

uygulamanın vergi açısından da son derece büyük bir önemi vardır.

F. Neumark, vergiyi "İktisadi kıymetlerin (para meblağlarının) münferit iktisadlardan siyasi cebir altında devlete veya müdevver selahiyetlere sahip diğer şahıslarına bir karşılık mucip olmadan yapılan transferi demektir. Bu transferde icrası lazım gelen münferit ödemelerin şartları, bilhassa nevi, ölçüsü, sebep ve zamanı, umumi kanun hükümleri çerçevesinde olmak üzere ekseriya otoriter şekilde o ödemeleri kabul eden makam tarafından tesbit edilir" olarak tanımlamıştır (Neumark, 1975, s. 8).

Nihad Sayar da, "kamu tüzel kişilerinin masraflarını yapmak için, özel bir karşılık bahis konusu olmaksızın fertlerden aldıkları cebri bir hissedir" diye tanımlamaktadır (Batirel, 1979, s. 117).

Günümüzdeki amaç ve fonksiyonları göz önünde bulundurulmak suretiyle vergiyi, devletin ve yetkili diğer kamu kuruluşlarının yükledikleri fiskal ve ekstrasfiskal görevleri gerçekleştirmek üzere gerçek ve tüzel kişilerden cebren, karşılıksız ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para şeklindeki iktisadi değerlerdir diye tanımlamak mümkündür.

Vergilemeye gidilmesinin en önemli tarihi nedenleri arasında, ülkenin dıştan gelebilecek tehlikelere karşı korunması, iç güvenlik ve adalet hizmetlerinin görülmesi için gerekli harcamalara finansman sağlanmasıdır. Sanayi devriminden önceki yıllarda vergileme sistemi mülk vergilemesi şeklinde olmuştur. Ekonomik, siyasi ve mali alanlardaki gelişmelerin bir

sonucu olarak XVIII. yy. sonlarında İngiltere'de geçici bir dönem için gelir vergisi uygulamaya konulmuş ve daha sonraları duyulan finansman ihtiyacının karşılanabilmesi için gittikçe yaygınlaşan bir şekil almıştır.

XIX. yy. da ve XX. yy. başından itibaren dolaysız vergi alanında yapılan reformlar, kamu maliyesinin fonksiyonlarının teorik açıdan ve uygulama açısından öneminin artması ve değişime uğraması, verginin önemini daha da artmasına neden olmuştur. Vergi olağanüstü bir gelir kaynağı olmaktan çıkmış, gittikçe artan bir şekilde önem kazanarak kamu maliyesinin temel dayanağı şekline gelmiştir. Verginin maliyeti ile ilgili düşüncelerde ortaya çıkan değişimlere paralel olarak vergi, kamu giderlerini karşılamak yönündeki temel geleneksel görevinin yanısıra ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek bakımından da önemli bir araç olarak kabul görmüştür. Devletin klasik fonksiyonları yanında sosyal ve ekonomik fonksiyonlar yüklenmesi, verginin gerek mevzuat gerekse idari açıdan her yönüyle üzerinde durulması zorunlu bir kurum olması sonucunu doğurmuştur.

H. Laufenburger, "vergi, toplumdaki kişilerin kamu masraflarına mülak ve zorunlu olarak katılmasıdır" demektedir. Basitçe, vergi özel ekonomiden kamu ekonomisine tek taraflı, kesin ve nihai bir iktisadi değer aktarıdır.

Demokratik sistemlerde kanun tasarısı ve teklifleri meclis onayından geçmek durumundadır. Meclis gündeminde yer alan yeni kanun tasarısı

ve teklifleri konusunda parti grupları arasında zaman zaman diyaloglar kurulabilmekte ve meclisin onayında, bu diyaloglar belirli bir etkinliğe sahip olmaktadır. Siyasi partilerin görüşlerinin belirlenmesinde çeşitli baskı grupları etkili olmaya çalışmaktadır. Alman maliyecisi Fritz Neumark da buna işaret ederek şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. "Başlangıçta aşiret devleti zamanında, fakat daha sonra da I.Dünya Savaşı'na kadar anayasal monarşi ve parlamenter demokrasi devresinde büyük çıkar grupları arasında otorite savaşı olmuş, sonra bundan yüzlerce özel çıkar grupları doğmuştur ki bunların lobicilikleri akılcı bir vergi politikası uygulama gayretlerini son derece güçleştirmiştir" demektedir (Eker, 1990, s. 132).

Vergileri, yukarıda kamusal hizmetlerin finansmanına zorunlu katılma payları olarak tanımlamıştık. Bu zorunlu katılma paylarının belirlenmesinde bazı teorik yaklaşımlar kullanılmaktadır. Verginin vatandaşlara salınmasında başlıca iki yaklaşımdan faydalanılmaktadır. Bunlar, "Fayda Yaklaşımı" ve "Ödeme Gücü Yaklaşımı"dır.

Fayda yaklaşımına göre, her fert kamusal faaliyetlerden elde ettiği marjinal faydaya göre vergilendirilmelidir. Kamusal hizmetlerden sağladığı "ek fayda" arttıkça ödeyeceği vergi de artmalıdır.

Ödeme gücü yaklaşımı ise gelir dağılımında adalet üzerinde durur. Ödeme gücü yaklaşımına göre vergilendirmede kamusal faaliyetlerden sağlanan fayda değil, vergi veren ki-

şinin vergi ödeme gücü (geliri, harcaması ve serveti) esas alınmalıdır. Buna göre vergi ödeme gücü fazla olan fazla, az olan az vergi vermelidir.

Vergileme konusunda değinilmesi gereken bir önemli nokta da vergilemenin sınırları ile ilgilidir. Richard Goode, "vergilemenin sınırları" adlı makalesinde, son yıllarda sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsinde ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda vergi geliri, milli gelirden daha hızlı bir artış göstermiş olmasına rağmen yeterli olduğu söylenemez. Vergi rasyosu yani vergi gelirinin GSYİH veya GSMH'ya oranı, halen Kuzeybatı Avrupa'nın bazı ülkelerinde % 45'in üzerinde bir düzeye ulaşmış durumdadır. Bu konuda yorumda bulunanlar, bu nedenle bazı ülkelerde vergilemenin sınırına ulaşıldığını, hatta bu sınırın aşıldığını ileri sürmektedirler" demektedir (Goode, 1981, s. 1). Benzer bir tartışma A.B.Laffer tarafından 1980'li yılların başlarında gündeme getirilmiştir. Laffer'e göre vergi oranı en çok % 50 olmalıdır. Bu oran aşılsa vergi hasılatı düşecektir.

Aynı şeyi vergilemenin sınırı için de söylemek mümkündür. Vergilemenin sınırı, bu sınırın üretim ve dağılım üzerindeki zararlı etkileri itibarıyla "ekonomik" niteliktedir. Bu sınırlar aynı zamanda idarenin aşırı vergilemenin kötü ekonomik sonuçlarını ve aşırı vergilemeye karşı doğabilecek direnişi gözönünde bulundurmak zorunda kalması sonucu vergileri makul sınırlar içinde tutmaya çalışması yönüyle de politik bir nitelik taşımaktadır (Goode, a.g.m, s. 1)

Laffer, vergi oranlarını düşürmenin, istihdam genişlemesine yol açarak milli geliri yükselteceğini, devlet gelirlerini arttıracığını ve böylece bütçe açıklarını azaltacağını ileri sürmektedir. Vergi oranlarının indirilmesiyle çalışma arzusu da teşvik edilmiş olacağından, verim ve üretim de artacaktır. Öte yandan işletmecinin kârı artacağından yeni iş sahaları açılacak, işsizlik azalacak ve daha fazla çalışma ve ilave yatırımlar ile arz artacağından enflasyon kontrol altına alınabilecektir.

Vito Tanzide "Vergilerin Arttırılması ve Fiyatlar Seviyesi" adlı makalesinde aynı duruma temas ederek, vergilerin arttırılmasının enflasyona karşı çok etkili bir araç olamayacağı sonucuna varmaktadır (Tanzi, 1982, s. 27-30).

İngiliz maliyecilerinden C.Clark, 1945 yılında yayınlanan "Public Finance and the Value of Money" adlı makalesinde, vergi oranlarının % 25'i aşması halinde iktisadi sistemin çalışmasında önemli sakıncaların ortaya çıkacağını söylemiştir (Arsan, 1975, s. 46).

Demokratik sistemlerde siyasiler oy toplamak için vergi almamakta ve vergi yerine borçlanmayı tercih ederek harcamaları karşılama yoluna gitmektedirler. Oysa izlenen bu politika tamamen yanlıştır. Devletin borçlanmaya değil vergilere (azaltıcı yönde) ağırlık vermesi gerekir. Bu nedenle de vergi oranlarını düşürerek vergi hasılatını arttırmaya çalışması daha faydalı bir yol olabilir. Yine aynı şekilde İbn-i Haldun'un vergi toplama azlık ve çokluğunun ekonomi üzerinde-

ki etkileri konusundaki görüşlerini aşağıda izlemeye çalışalım:

"Devletin ilk kuruluş döneminde yüklediği vergi yükleri az, ama topladığı vergi gelirleri çok olur. Daha sonraki dönemlere doğru yüklediği vergi yükleri çok ama vergilerden elde ettiği hasılat az olur. Halka yüklenen vergiler (yükümlülükler) az olursa halk işine sevinçle koyulur, istekle üretir. Bunun sonucunda vergi yükünün azlığına karşılık coşkulu çabalar olacağı için üretim artar, ürün çoğalır. Üretim artınca, buna bağlı olarak yeni üretim alanları doğar, vergi toplama alanının da çok iş görülür, çok vergi toplanır. Böylece de devletin toplam vergi geliri de çoğalmış olur. Devletin varlığını sürdürüp, birbiri ardına gelen yeni yönetim ve hükümet değişiklikleri ile akıllı diye nitelenen politikalar izlenilmeye konulur. Bu arada ilkelliğin, sadeliğin tüm zararları, gelenek ve görenekleri devlet organlarından uzaklaşınca, dolayısıyla kimsenin malına dokunmama yöntemi bırakılınca ardından herkesi ısıracı bir devlet yönetimi, ince eleyip sık dokumaya iten bir uygarlık gelince ki, bu sırada devlet adamları gereğinden çok akıllı görünen bir yöntem izlerler ve içinde daldıkları mutluluk nedeniyle alışkanlıkları ve gereksinimleri pek çok artar. Buna koşut olarak devletin başındakiler halka yeni vergiler yükleyerek vergi yükünü artırma yoluna giderler. Üstelik her bir kesimdeki vergi alanında vergi oranlarını da arttırlırlar" (Haldun, 1977, s. 197)

"Devlette vergiler çeşitlenir ve vergi oranları giderek artar. Çünkü bu sırada gittikçe artan gösterişli yaşam, artan ihtiyaçlar ve buna bağlı harca-

malar alanındaki alışkanlıklar da yükselerek çeşitlenir ve sonunda halkın sırtına çok ağır vergi yükleri biner. Halk bunu sineye çeker ve bu olması gereken bir gelenek durumuna gelir. Çünkü vergideki artışlar yavaş yavaş tırmanacaktır. Vergi yükümlüsü belirli bir artışın bilincinde değildir. O sadece artışların halkın üretimdeki tutumuna etkisiyle durumu saptayabilir, çünkü vergi yüzünden pek az yararını görüyor diye halk artık üretime istekli değildir. Ürünüyle vergi yükünü ve emeğiyle emeğinin meyvesini ve yararını karşılaştıran halk, tüm isteğini yitirmiştir. İşte tüm bunlar olunca çoğu üreticiler, üretimden geri çekilir ve devletin toplayabileceği vergi de az olur" (Haldun, 1977, s. 198).

"Üretim alanlarının azalması vergi hasılatının düşmesine yol açar. Devlet adamları, toplanan vergideki bu eksikliği gördüklerinde, eksikliği gidermek için, vergi oranlarını artırma yoluna giderler. Gelişmekte olan ülkelerde bu olgu sıkça görülmektedir. Sonunda vergi oranı öyle bir noktaya varır ki üretimden hiçbir yarar umulamaz, çünkü o sırada hem üretim için yapılan harcamalar çoktur hem de vergi yükü pek ağırdır. Bununla birlikte toplanan vergilerdeki eksilmeler ve vergi türlerinin çoğaltılması ve oranlarındaki artışlar sürüp gider. Çünkü devlet yöneticileri yeni vergiler koyarak devletin toplam vergi gelirlerini arttırabileceklerine inanırlar. Üretim tümüyle eksilip durana dek böylece sürer. Artık üretime yönelik istekler kalmayacağı için üretim azalır. Ekonomik ve sosyal yaşam bozulur" (Haldun, 1977, s. 203).

Ekonomik kalkınmanın iyileşmesi ve gelişmesi, piyasanın canlanması için devlet vergi oranlarını yükseltmemelidir. Tersine İbn-i Haldun'un ifade ettiği gibi vergi oranlarını aşağıya çekmelidir.

Bugün için yaklaşık % 43 olan fiili kurumlar vergisi oranı ile birlikte düşünülmeli gereken diğer bir konu kurum kazançlarına uygulanan istisnalardır. Oran ne kadar yüksek olursa olsun bir takım istisna ve indirimler ile ödenecek verginin azaltılması mümkündür. Kurumlar vergisi oranı 1986 yılından 1994 yılı başına kadar % 46 olarak uygulanmıştır. Aynı zamanda kurumların elde ettiği 20'den fazla çeşit gelir ise çeşitli oranlarda kurumlar vergisinden istisna edilmiştir. Dolayısıyla fiili vergi oranı % 46'nın çok altına düşmüştür. Sözkonusu istisna, muafiyet ve indirimlerin neden olduğu vergi kaybı önemli boyutlara varmıştır. Oysaki kurumlar vergisi oranı Kanada'da % 28, İtalya'da % 36, Fransa'da % 37, ABD'de ise % 25'dir (Saygılıoğlu, 1992, s. 8).

Ayrıca Türkiye genelinde yararlanılan istisna ve indirimlere ait vergi kayıpları, her yıl toplanan kurumlar vergisi hasılatını da aşmaktadır. İstisna ve indirimlerin verdiği zararlar dikkate alınarak 1994 yılı başından geçerli olmak üzere 3946 sayılı kanun ile kurumlar vergisi kanununun 8. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Daha önce 19 olan istisna ve indirim adedi 6'ya düşürülmüş ve içeriği değiştirilmiştir.

Vergi oranları belirlenirken esas itibariyle göz önünde bulundurulması gereken konu, mükelleflere getirile-

cek net yükür. Mükelleflerin katlanabileceği vergi yükünün saptanmasıyla, vergi oranları hakkında bir kaniya ulaşılabilir. Eğer vergi oranı yüksek belirlenirse ya kayıtdışı çalışma eğilimi başgösterir ya da bir takım istisna ve indirim baskıları artar. Böylece hem fiili vergi oranları hem de vergi hasılatı düşer. Ülkemizde uzun yıllardır yaşanan bu olgu vergi sisteminin işleyişini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yüksek vergi oranı belirleyerek bir kısım mükelleflerin bazı istisna ve indirimlerle vergi kaçırılmalarına neden olmaksansa, yasalarda yer alan vergi oranlarını düşürerek istisna, muafiyet ve indirimlerin kaldırılması halinde daha sağlıklı bir yol izlenmiş olmaktadır.

Emlak vergisi ve tapu harcı oranlarına gelince, bilindiği üzere konut alım-satımlarında bedel düşük gösterilmekte ve böylece taraflar daha az harç ödemektedirler. Hazinenin kaybı büyük olmaktadır. Gerçek satış bedelinin çok düşük gösterilmesi sonucu KDV, gelir, kurumlar ve emlak vergisi de eksik ödenmektedir. Bu amaçla 492 sayılı harçlar kanununda belirlenen tapu harcı oranı binde 48 (Alandan binde 48 ve satandan binde 48 olmak üzere binde 96'dır.) ve bağışta ise binde 36'dır (Tapu müd. bilgileri). Bu oran binde 10 düzeylerinin altına düşürülmeli ve emlak alım-satımları gerçek değerine eşit olarak yapılması için yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır.

2587 sayılı kanunun 6. maddesi ile değişen şekli uyarınca arazi vergisinin nisbeti binde 3, arsalar için binde 6, bina vergisinin nisbeti binde 5 ve meskenlerde ise bu oran binde 4 olarak belirlenmiştir.

Bu nedenle harçlar kanunu, emlak vergisi kanunu ve vergi usul kanununda yapılacak (vergi oranlarını düşürücü) düzenlemeler hem mükellefler hem de ülke menfaatine çok büyük yararlar sağlayacaktır. Şöyle ki:

a- Alım-satım işlemleri gerçeğe yakın bedeller üzerinden yapılacaktır.

b- Katma değer vergisi tahsilatı artacaktır.

c- Gelir ve kurumlar vergisi tahsilatı artacaktır.

d- Emlak vergisi tahsilatı artacaktır.

e- İnşaat yapıp satanlar gerçek giderlerini belgelemek zorunda kalacaklarından, bu kimseler inşaat malzemesi alırken belge isteyektedir. Bu da malzeme verenlerin ödedikleri vergileri arttıracaktır.

f- İnşaat işçiliklerinin kayıtlarına girmesine katkıda bulunacaktır. Bu ise vergilerin ve sosyal güvenlik primlerinin artması demektir.

g- Sahte belge gereksinimi azalacaktır.

h- Kayıt düzeni ve vergi ahlakı konusunda olumlu yönde gelişme sağlanacaktır.

5- Sonuç ve Öneriler

İktisat politikası sorunu olarak gayri resmi ekonominin gündeme gelişinin arkasında kamu maliyesinin krizi yatmaktadır. Bu kriz devletin reel harcamalarının yani gerek kamu tüketiminin gerekse kamu yatırımlarının çok fazla olmasından doğan bir kriz

malar alanındaki alışkanlıklar da yükselerek çeşitlenir ve sonunda halkın sırtına çok ağır vergi yükleri biner. Halk bunu sineye çeker ve bu olması gereken bir gelenek durumuna gelir. Çünkü vergideki artışlar yavaş yavaş tırmanacaktır. Vergi yükümlüsü belirli bir artışın bilincinde değildir. O sadece artışların halkın üretimdeki tutumuna etkisiyle durumu saptayabilir, çünkü vergi yüzünden pek az yararını görüyor diye halk artık üretime istekli değildir. Ürünüyle vergi yükünü ve emeğiyle emeğinin meyvesini ve yararını karşılaştıran halk, tüm isteğini yitirmiştir. İşte tüm bunlar olunca çoğu üreticiler, üretimden geri çekilir ve devletin toplayabileceği vergi de az olur" (Haldun, 1977, s. 198).

"Üretim alanlarının azalması vergi hasılatının düşmesine yol açar. Devlet adamları, toplanan vergideki bu eksikliği gördüklerinde, eksikliği gidermek için, vergi oranlarını artırma yoluna giderler. Gelişmekte olan ülkelerde bu olgu sıkça görülmektedir. Sonunda vergi oranı öyle bir noktaya varır ki üretimden hiçbir yarar umulamaz, çünkü o sırada hem üretim için yapılan harcamalar çoktur hem de vergi yükü pek ağırdır. Bununla birlikte toplanan vergilerdeki eksilmeler ve vergi türlerinin çoğaltılması ve oranlarındaki artışlar sürüp gider. Çünkü devlet yöneticileri yeni vergiler koyarak devletin toplam vergi gelirlerini arttırabileceklerine inanırlar. Üretim tümüyle eksilip durana dek böylece sürer. Artık üretime yönelik istekler kalmayacağı için üretim azalır. Ekonomik ve sosyal yaşam bozulur" (Haldun, 1977, s. 203).

Ekonomik kalkınmanın iyileşmesi ve gelişmesi, piyasanın canlanması için devlet vergi oranlarını yükseltmemelidir. Tersine İbn-i Haldun'un ifade ettiği gibi vergi oranlarını aşağıya çekmelidir.

Bugün için yaklaşık % 43 olan fiili kurumlar vergisi oranı ile birlikte düşünülmesi gereken diğer bir konu kurum kazançlarına uygulanan istisnalardır. Oran ne kadar yüksek olursa olsun bir takım istisna ve indirimler ile ödenecek verginin azaltılması mümkündür. Kurumlar vergisi oranı 1986 yılından 1994 yılı başına kadar % 46 olarak uygulanmıştır. Aynı zamanda kurumların elde ettiği 20'den fazla çeşit gelir ise çeşitli oranlarda kurumlar vergisinden istisna edilmiştir. Dolayısıyla fiili vergi oranı % 46'nın çok altına düşmüştür. Sözkonusu istisna, muafiyet ve indirimlerin neden olduğu vergi kaybı önemli boyutlara varmıştır. Oysaki kurumlar vergisi oranı Kanada'da % 28, İtalya'da % 36, Fransa'da % 37, ABD'de ise % 25'dir (Saygılıoğlu, 1992, s. 8).

Ayrıca Türkiye genelinde yararlanılan istisna ve indirimlere ait vergi kayıpları, her yıl toplanan kurumlar vergisi hasılatını da aşmaktadır. İstisna ve indirimlerin verdiği zararlar dikkate alınarak 1994 yılı başından geçerli olmak üzere 3946 sayılı kanun ile kurumlar vergisi kanununun 8. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Daha önce 19 olan istisna ve indirim adedi 6'ya düşürülmüş ve içeriği değiştirilmiştir.

Vergi oranları belirlenirken esas itibarıyla göz önünde bulundurulması gereken konu, mükelleflere getirile-

cek net yükür. Mükelleflerin katlanabileceği vergi yükünün saptanmasıyla, vergi oranları hakkında bir kaniya ulaşılabilir. Eğer vergi oranı yüksek belirlenirse ya kayıtdışı çalışma eğilimi başgösterir ya da bir takım istisna ve indirim baskıları artar. Böylece hem fiili vergi oranları hem de vergi hasılatı düşer. Ülkemizde uzun yıllardır yaşanan bu olgu vergi sisteminin işleyişini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yüksek vergi oranı belirleyerek bir kısım mükelleflerin bazı istisna ve indirimlerle vergi kaçırmalarına neden olmaksansa, yasalarda yer alan vergi oranlarını düşürerek istisna, muafiyet ve indirimlerin kaldırılması halinde daha sağlıklı bir yol izlenmiş olmaktadır.

Emlak vergisi ve tapu harcı oranlarına gelince, bilindiği üzere konut alım-satımlarında bedel düşük gösterilmekte ve böylece taraflar daha az harç ödemektedirler. Hazinesinin kaybı büyük olmaktadır. Gerçek satış bedelinin çok düşük gösterilmesi sonucu KDV, gelir, kurumlar ve emlak vergisi de eksik ödenmektedir. Bu amaçla 492 sayılı harçlar kanununda belirlenen tapu harcı oranı binde 48 (Alandan binde 48 ve satandan binde 48 olmak üzere binde 96'dır.) ve bağışta ise binde 36'dır (Tapu müd. bilgileri). Bu oran binde 10 düzeylerinin altına düşürülmeli ve emlak alım-satımları gerçek değerine eşit olarak yapılması için yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır.

2587 sayılı kanunun 6. maddesi ile değişen şekli uyarınca arazi vergisinin nisbeti binde 3, arsalar için binde 6, bina vergisinin nisbeti binde 5 ve meskenlerde ise bu oran binde 4 olarak belirlenmiştir.

Bu nedenle harçlar kanunu, emlak vergisi kanunu ve vergi usul kanununda yapılacak (vergi oranlarını düşürücü) düzenlemeler hem mükellefler hem de ülke menfaatine çok büyük yararlar sağlayacaktır. Şöyle ki:

a- Alım-satım işlemleri gerçeğe yakın bedeller üzerinden yapılacaktır.

b- Katma değer vergisi tahsilatı artacaktır.

c- Gelir ve kurumlar vergisi tahsilatı artacaktır.

d- Emlak vergisi tahsilatı artacaktır.

e- İnşaat yapıp satanlar gerçek giderlerini belgelemek zorunda kalacaklarından, bu kimseler inşaat malzemesi alırken belge isteyeceklerdir. Bu da malzeme verenlerin ödedikleri vergileri arttıracaktır.

f- İnşaat işçiliklerinin kayıtlarına girmesine katkıda bulunacaktır. Bu ise vergilerin ve sosyal güvenlik primlerinin artması demektir.

g- Sahte belge gereksinimi azalacaktır.

h- Kayıt düzeni ve vergi ahlakı konusunda olumlu yönde gelişme sağlanacaktır.

5- Sonuç ve Öneriler

İktisat politikası sorunu olarak gayri resmi ekonominin gündeme gelişinin arkasında kamu maliyesinin krizi yatmaktadır. Bu kriz devletin reel harcamalarının yani gerek kamu tüketiminin gerekse kamu yatırımlarının çok fazla olmasından doğan bir kriz

değildir. Bu krizin iki boyutu vardır. Birincisi; Türkiye ekonomisi kendi vergileme potansiyelinin pek azına el atmaktadır. İkincisi; reel bir harcama olmayan transfer harcamasının çok fazla artmasından kaynaklanmaktadır.

Vergi sistemi giderek ücretlinin ve tüketicinin ödediği bir sistem haline dönüşmüştür. Bu sistemin alternatifi olarak vergilenemeyen potansiyele el atmak acil bir gündem maddesi haline gelmiştir. Türkiye'de kayıtdışılığın temel felsefesi vergi yerine borçlanmak ve böylece de oy almaktır. Bu felsefenin değiştirilmesi gereklidir.

Gayri resmi ekonomi, hak sahiplerinden hakkın gizlenmesi olarak adlandırılabilir. Ekonominin en büyük özelliği haksız rekabet sağlamasıdır. Ülkemizdeki vergi kayıpları hem vazgeçilen vergi olarak ve hem de kaçırılan vergi olarak ortaya çıkmaktadır. Türk vergi sisteminde vergi düzenlemelerine uymayanlar için hürriyeti bağlayıcı cezalar, para ile ifade edilen cezalar (mesleki faaliyetten men cezası, işyeri kapatma cezası, teşhir cezası gibi) yer almasına rağmen bu cezaların uygulanmaması sonucu vergi kaçakları oldukça yüksek seviyelerdedir. Vergi aflarının da çok sık uygulanması vergi mevzuatına aykırı davranışları ödüllendirmektedir.

Vergi kanunlarının çok sık değişmesi, tebliğ, genelge gibi düzenlemelere çokça yer verilmesi ve sayılarının artırılması vergi mevzuatının daha karmaşık ve anlaşılması güç hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle aşağıda sayacağımız tedbirler vergi hasılatını yükseltecektir.

a— Vergi sistemimizin karışık yapıda olması, işlemlerin çokluğu, vergiden kaçınmaya sebebiyet vermektedir. Sistem basitleştirilmeli ve bürokratik işlemler azaltılmalıdır.

b— İşçi çalıştırmanın teşvik edilmesi için tasarruf fonu, konut fonu gibi istihdam artırıcı vergilerin kaldırılması, SSK primlerinin oranlarının düşürülmesi, kıdem tazminatı yükünün hafifletilmesi, işgücü ve ücret piyasalarının işletmelerin ekonomik gelişmelere uyumunu güçleştirmeyecek bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

c— Vergi idaresinin bilgisayar sistemine geçmesinin kolaştırılması sağlanmalıdır.

d— Ülke içerisindeki ekonomik faaliyetler yıl içerisinde yaptıkları işlem hacimlerine göre yeniden taranmalıdır.

e— Ekonomik sorunlara ekonomik çözümler getirilmeli mantığı içinde kayıtlı sektöre geçişi teşvik edecek politikalar izlenilmelidir.

f— Yeni açılan küçük işletmelerin piyasada tutunabilmeleri için belirli bir süre vergi kapsamı dışında bırakılmalıdır.

g— Topluma vergi bilinci ve ahlakının aşılabilmesi için vergi oranları (KDV oranları da dahil) düşürülmelidir.

Sonuç olarak vergilendirmenin temel prensiplerine uygun bir vergi sistemi kurulmadan gayri resmi ekonominin massedilmesi mümkün değildir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Altuğ, Osman, Kayıtdışı Ekonomi, Cem ofset, Mart, 1994, İstanbul

Aydemir, Şinasi, Türkiye'de kayıtdışı Ekonomi, Acar Matbaacılık, A.Ş. Aralık 1995, İstanbul

Borotav, Korkut, "Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam", Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam, Özçeklik İş Sendikası, 1994, İstanbul

Derdiyok, Türkmen, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", TOBB, İktisat Dergisi, Ekim, 1996

Eker, Aytaç, Kamu Maliyesine Giriş, 3. Baskı, 1990, İzmir

Ekin, Nusret, Küreselleşme ve Gümrük Birliği, İTO Yayın No: 1996-32, İstanbul

Goode, Richard, "Vergilemenin Sınırları", Çev: Fevzi Devrim, Vergileme ve Enflasyon Üzerine (seçme yazılar), E.Ü.İkt. Fak. Teksir Yayını, No:60, 1981, İzmir

Haldun, İbn-i, Mukaddime II, Şark İslam Klasikleri, MEB Yayınları, 1991, İstanbul

Neumark, Fritz, Vergi Politikası, Çev: İclal Çarkorel, İ.Ü.İkt. Fak. Yayını, No:357, Maliye Enstitüsü Yayını, No:53, 1975, İstanbul

Özsoylu, A.Fazlı, Gizli Ekonomi, Vergi Kaçakçılığının Nedenleri, Ücretler, Ev Ekonomisi, Gelir Dağılımı, Kriz, Enformel Sektör ve Politika, Bağlam Yayınları, 1996

Saygılıoğlu, N., Vergi Kapasitesi Vergilendirilmeyen Alanlar Teşvikler, 1992, İstanbul

Tanzi, Vito, "Augmentation des Impôts et Niveau des Prix" Finances Développement, Volume, 19, Numero. 3, Septembre, 1982

KEMAL KURDAŞ

EKONOMİK POLİTİKA ÜZERİNE
İncelemeler-Yorumlar

"Öyle görünmektedir ki, fırsatçı popülist politikacı takımı, dışarda ve içerde borçlanıp günü gün etmek olanağı mevcut olduğu sürece, ekonomik politikada kendiliklerinden hiç bir zaman bilimsel, ciddi politika ve tedbirlere başvurmuyacaklardır. Böyle bir tutuma girmeyeceklerdir. Oysa devlet gemisi fırtınalı bir denizde kayalıklara doğru hızla sürüklenmektedir."

Fiyatı: 500.000 TL / Öğrencilere indirimli

İsteme Adresi

Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak No: 6/2; Sultanahmet – İstanbul
Telefon: (0212) 518 17 32 Fax: (0212) 518 66 43

Egebank'ta rakibiniz yok!

Egebank'ta yarış var, ama sizin rakibiniz yok...

Çünkü Egebank'taki yarış, hizmet yarışı.

Bu yarışta, tüm Egebank çalışanları,
size en iyi hizmeti vermek için çalışır.

Her şey sizin mutlu olmanız,

istediğiniz hizmeti hızla almanız için yapılır.

Egebank'taki yarıştan her zaman siz kazançlı

çıkarsanız, birincilik ipini siz göğüslersiniz.

Egebank'ın tüm Türkiye'ye yayılmış

şubelerinden biri size çok yakın.

Gelin, bugün konuşalım.

İyi hizmet için kendisiyle yarışan bir bankada,

daha mutlu olduğunuzu göreceksiniz.

EGEBANK
çözüm merkezi

Görüşler

Yrd. Doç. Dr. DERMAN KÜÇÜKALTAN

Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Turizm Sektörümüze Yansımaları Açısından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi

Son yıllarda ülkeler arasında kupaşma veya bölgeselleşme süreci dikkat çekici bir boyut kazanmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında ülkelerin pazarlarını genişleterek dış ticaret hacimlerini arttırmak, hizmet ve sermaye akışını hızlandırmak, girişimcilerine yeni yatırım olanaklarını sağlamak sayılabilir. Bu gerekçeler paralelinde Türkiye de, coğrafi konumu çerçevesinde bazı bölgesel ekonomik oluşumlara dahil olmuştur. Bunlar arasında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD), Avrupa Topluluğu gibi entegrasyonlar sayılabilir. Bunlara en son olarak da Karadeniz Ekonomik

İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi de eklenmiştir.

Yüzyıllardan bu yana Karadeniz Bölgesi birçok uygarlığa ve savaşlara sahne olmuş, taşıdığı jeo-politik önem nedeniyle Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan ülkeler açısından her zaman cazibe unsuru olma özelliğini taşımıştır. Bu özelliğine rağmen bölge ülkeleri arasındaki siyasal yönetim modellerindeki farklılık bir kupaşmayı beraberinde getirmiş ve bu durum sözkonusu ülkelerin ayrı askeri paktlarda yer alması sonucunu, doğurmuştur. Böyle bir oluşum da kuşkusuz tüm ekonomik ilişkilerin ayrı bloklar halinde gelişmesini ortaya çıkarmış, bu durum ise yıllardır böl-

genin ekonomik gücünü gölgeleyen çok önemli bir faktör olmuştur.

Ancak 1980'li yılların sonunda başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ülkelerindeki liberalleşme ve pazar ekonomisini benimseme süreci, Karadeniz Bölgesinin de profilini değiştirmiştir. Diğer bir deyişle bölgedeki ayrı bloklaşma, hızla aynı bloklaşmaya dönüşme eğilimi içersine girmiştir. Bunun en önemli göstergesi olarak da, 1990 yılında Türkiye'nin girişimleri ve ilk adımı sonucu öncelikle Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler arasında bir ekonomik entegrasyon oluşturulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Yapılan diplomatik çalışma ve temaslar sonucu 4 Şubat 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi oluşturulmuştur. Bu projeye Karadeniz'de kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Bağımsız Devletler Topluluğuna dahil ilgili ülkeler (Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Ermenistan, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan) ile Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve arnavutluk olmak üzere 11 ülke üye olmuştur. Bu ülkeler aynı zamanda "kurucu üye" sıfatını da taşımaktadırlar. Kurucu üyelik dışında, "gözlemci üye" sıfatını taşıyan ülkeler de bulunmaktadır. İsrail, Mısır, Slovak Cumhuriyeti, Tunuz ve Polonya ise bu özelliği taşıyan ülkelerdir.

KEİB'nin öncelikli amacı üye ülkeler arasındaki entegrasyona paralel olarak kişi, mal, sermaye ve hizmetlerin serbestçe dolaşımını hayata geçirebilmektir. Bu amaç doğrultusunda politik, sosyal ve kültürel ilişkilerinde beraberinde gelişeceği mutlaklıdır.

Bölgesel ekonomik birleşmelerde başarı şartları arasında ekonomik gelişme farklılıklarının az olması, coğrafi yakınlık, ekonomik yapı benzerliği, sosyal, kültürel, tarihsel ve dinsel ortaklık, askeri ve politik ortaklık gelmektedir.⁽¹⁾

Bu açılarından bakıldığında Türkiye'nin dahil olduğu entegrasyonlar arasında, diğer ülkelerle olan ortaklıkları bakımından en büyük yakınlık Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi'ne üye ülkelerle kurulabileceği ve bu ilişkilerin çok daha sıcak geliştirilebileceği söylenebilir. KEİB Bölgesinde yer alan ülkeler yaklaşık 318.054.235'lik nüfus yapısı⁽²⁾ ile tarım ve sanayi sektörü için de önemli bir pazardır. Bu entegrasyonla özellikle bölgede yaşanacak tüm bu canlılığın odak noktasını oluşturacak ve en çok etkileenecek olan sektörlerin başında ise turizm sektörü gelmektedir.

1997 yılına başlarken, Türk ekonomisinin geçen yıldan devraldığı sorunların nedenleri, doğal sonuçları ve etkilerinden birisi de ihracatın gelişmemesidir⁽³⁾. İhracatın arzu edilen düzeye gelmediği bir ekonomide turizm gelirlerinin yarattığı döviz arzının, ödemeler dengesi için çok önemli bir görünmeyen ihracat ve ek ihracat kalemi oluşturması kaçınılmazdır.

1- BAŞLICA TURİZM TÜRLERİ ve (KEİB) İLİŞKİSİ

Turizmin başlıca türlerine değinmeden önce, turizm olayının geniş kapsamlı tanımına bakmakta yarar vardır.

Turizmin günümüzde kadar birçok tanımı yapılmıştır. Yapılan tanımların hemen hepsinde turizmin ekonomik boyutu önemli özellik olarak belirtilmiştir. O halde geniş anlamıyla turizmi, "insanların devamlı ikâmet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkilerin bütünü" olarak tanımlayabilmek mümkündür⁽⁴⁾.

Tanımdan da görüleceği üzere turizm olayının özünü seyahat, bir başka deyişle turistik talep oluşturmaktadır. Öznesi insan olan turizm olayında, kitlelerin seyahat etmelerinde etkili olan bazı faktörler bulunmaktadır. Dinlenme, politik ve ekonomik nedenler, sportif etkinlikler, kültürel ihtiyaçlar, sağlık problemleri insanların seyahat nedenleri arasında gösterilebilir. İşte tüm bu nedenler aynı zamanda turizmin türlerini de oluşturmaktadırlar. Ancak her seyahatin turizm hareketi içinde değerlendirilmeyeceğini, seyahatlerin turizm kapsamında ele alınabilmesi için, gidilen yöredeki turizm işletmelerinin ürettikleri mal ve hizmetlerin tüketici (turist) tarafından talep edilebilmesi gereklidir. Bu ise turizmin ekonomik boyutu- nun önemini ortaya koymaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye ekonomisinde, yıllardır arzulanan döviz rezervlerini arttırmak ve böylece ihracatının, ithalatını karşılama oranını yukarılara çıkarabilmenin yalnızca mal ve hizmet ihracı ile kısıtlanmamasına yönelik ekonomi politikaları, özellikle 1980'li yıllarda turizm

sektörünün ülkemizde gelişmeye başlamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Bu aynı zamanda Türk ekonomisinin dışa açılmaya yönelik kararlarının (24 Ocak 1980) sonrasına rastlamaktadır. Ancak dışa açık ekonomiler de ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Örneğin bazı ülkelerde başta turizm, bireysel para transferlerine sınırlar getirilirken, diğerlerinde belirli bir büyüklüğün üstündeki mali transferler için kamu otoritelerinin onayını almak gerekir; diğerlerinde ise her türlü döviz alım ve satımı serbest bırakılmıştır⁽⁵⁾. Son yıllarda ülkelerdeki liberalleşme eğilimleri ve buna paralel olarak özellikle turizm amaçlı seyahatlerde sınır formalitelerinin giderek azalması, uluslararası turist trafiğinde bir artışı beraberinde getirmiştir. Bunun yanında ulaştırma altyapısı ve işletmelerindeki modernizasyon, kitle iletişim araçlarının uyandırdığı merak, yoğun kentleşme ve çalışma hayatındaki stres sonrası kişilerin dinlenme arzularının çoğalması dünyada turistik tabeli arttıran unsurların önde gelenlerindedir. Bu talep, seyahat nedenine göre ise yukarıda belirtilen başlıca turizm türlerini oluşturmaktadır.

Belirtilen başlıca turizm türlerine KEİB açısından bakıldığında, proje ile birlikte politik ve ekonomik turizm tabelindeki artışın bölge ekonomisine dolaylı etki yapabileceği rahatlıkla gözlemlenebilecektir.

"Diplomatların ve politikacıların turizm olayına katılmaları" olarak nitelendirilen politik turizmin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde ivme kazanacağı kolaylıkla söylenebilir. Söz konusu entegrasyonda kurucu ve

gözlemci üye ülkelerin diplomatik ve siyasal temsilcilerinin toplu veya ikili temasları politik turizmin gelişimini etkileyen bir faktör olacaktır. Nitekim KEİ'nin en yüksek karar organlarından olan Dışişleri Bakanları Toplantısı bugüne kadar 2 kez Türkiye'de (Antalya ve İstanbul), 1'er kez de Sofya, Tiflis ve Atina'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılara hazırlık kapsamında diğer üst düzey bürokratlar toplantılarının da eklendiği dikkate alındığında, toplantıların yapıldığı yerlerdeki politik turizmin getirdiği canlılığın, yöre ekonomisine katkılarının ne denli büyük olduğu görülür. Nitekim bunun en son örneği Kasım-1996'da Edirne'de yaşanmış, üye ülkelerin diplomatik misyon yetkilileri Türkiye'nin evsahipliğinde bir yandan 2 gün süren toplantılara katılırken, diğer yandan Edirne için bir turistik talep oluşturmuşlardır.

KEİ'nin turizm sektörüne yönelik bir diğer etkisi ise ekonomik turizm türü çerçevesindedir. "İşadamlarının, turizm işletmelerinin ürettikleri mal ve hizmetleri talep etmeleri koşuluyla yapmış oldukları seyahatler" ekonomik turizm olarak nitelendirilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi KEİ'nin en önemli amacının bölgede mal, sermaye ve hizmetin serbest dolaşımını hedeflediği düşünüldüğünde, işadamlarının yapacakları seyahatlerde bir artış getireceği mutlaktr.

Ekonomik turizmin bir boyutu ise özellikle son yıllarda "bavul turizmi" olarak belirmiştir. "Gittikleri yörede yalnızca turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeyip, yöreye veya ülkeye özgü eşyaların satın alınması" bavul turizmi olarak isimlen-

dirilmiştir. Ülkemiz bunu ilk kez 1984 yılında Türk Hükümetinin "vize kaldırımı" uygulaması ile önce otobüslerle, daha sonra ise otomobillerle Edirne'ye gelerek alışveriş yapan Yunanlılarla yaşamıştır. Nitekim o dönemde, Türk sınır kapılarından gelen yabancıların milliyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında ilk sırayı Yunanlıların aldığı görülmüştür. Daha sonra Doğu Bloku ülkelerindeki liberalleşme ve beraberinde gelen ekonomik gelişme süreci, özellikle 1993 yılından sonra bu ülkelere bavul turizmi kapsamındaki seyahatleri arttırmıştır.

II- TÜRKİYE'YE YÖNELİK DİŞ TURİSTİK TALEP PROFİLİ ve KEİ PROJESİ

Türkiye'nin turizm sektöründe hedef pazarını yıllardan beri Avrupa kıtası oluşturmuştur. Turistik tanıtım ve pazarlama çalışmaları ağırlıklı olarak Avrupa'ya yönelik yapılmıştır. Bu çalışmaların sonuçları da alınmış ve uzun yıllar sınır kapılarından gelen yabancıların milliyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında, ilk sırayı uzun yıllar Almanların aldığı görülmüştür. Ancak Doğu Bloku ülkelerindeki liberalleşme ve pazar ekonomisini benimseme süreci ile birlikte bu durumun sözkonusu ülkeler lehine değiştiği gözlemlenmiştir. Aşağıdaki tabloda (TABLO:1), 1991 yılından sonraki talep profili gösterilmiştir. Buna göre Türkiye'ye gelen turistlerin milliyetlerine göre dağılımında Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (BDT) gelenler ilk sıraları almaktadırlar. KEİ'ne üye ülkeler ise, bir yandan bu topluluk ülkelerinin büyük çoğunluğunu, diğer yandan turizm amaçlı seyahate katkı-

lanların büyük kısmını oluşturmaktadırlar.

Tablo 1'e bakıldığında, Türkiye'ye ençok turist gönderen ülke olarak kabul edilen Almanya'nın bu yeri ni 1992, 1993 ve 1994 yıllarında BDT'ye bıraktığı görülmektedir. 1995 yılında ise bu durumun tekrar değişmesinin en başta gelen etkenlerinden olarak, özellikle Antalya'daki otellerin kontenjanlarında önceliği Alman ve Avrupalı turistlere vermeleri, kararlarını ise genellikle son dakikada veren (last minute) Rus ve BDT turistlerinin bu nedenle açıkta kalma risklerinin büyük olduğu, Ruslara verilen konaklama fiyatlarının bir önceki yıla Avrupalılara göre pahalı kalmasının yarattığı caydırıcılık sayılabilir. 1996 yılının Ağustos ayı sonu itibarıyla ise, gelenlerin % 25.8'ini oluşturan Doğu Avrupalı ziyaretçi sayısının 1995 yılına göre % 4.72 oranında arttığı, bunun % 72.5'ini de BDT ülkelerinden gelenlerin oluşturduğu tespit edilmiştir.⁽⁶⁾

KEİB'ne üye ülkelerden gelen ziyaretçilerin, Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçiler içindeki paylarına bakıldığında ise bu oranın giderek düşen bir

trend çizdiğini gözlemleyebilmek mümkündür (Tablo: 2). Bunun en başta gelen nedenleri arasında bu ülkelerde Türk mallarını ithal eden firmaların sayısındaki artış, bu ülkelere yönelik tanıtım ve pazarlamada arzu edilen düzeye erişilememe ve bu ülkelerdeki seyahat acentacılığindeki yasal ve kurumsal gelişimin henüz tamamlanmamış olması gelmektedir.

Turizm sektörünün ana unsurunun seyahat olduğu bilinmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi her seyahatin de turizm amacı taşımadığı özellikle vurgulanması gerekli bir unsurdur. Seyahatin, turizm boyutlu olabilmesinin temel koşullarından birisi de gidilen ülkede yapılan ortalama harcamalardır.

Tablo 3, analiz edildiğinde, KEİB'nde olan ülkelere gelenlerin ortalama harcamalarında oransal en büyük artışın SSCB'den (BDT) gelen ziyaretçilerde olduğu görülmektedir.

1993 yılında toplam ortalama harcamanın 668, 1994'de 674, 1995'de ise 684 ABD Doları olduğu düşünüldüğünde Yunanistan dışında

Tablo 1
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Milletlerine Göre Dağılımı:
Seçilmiş Bazı Ülkeler (1991 - 1995)

Milliyet	1991	1992	1993	1994	1995
F. Almanya	779.882	1.165.164	1.118.750	994.301	1.656.387
Yunanistan	138.918	147.174	148.198	127.005	154.224
B.D.T.	731.869	1.241.010	1.167.044	1.430.107	1.356.735
Yugoslavya	158.699	155.559	169.854	118.754	70.034
Romanya	503.785	566.665	311.235	414.437	283.015
Bulgaristan	943.250	818.895	368.813	170.587	161.145

Tablo 2
KEİB'ne Üye Ülkelerden Ülkemize Gelenlerin,
Toplam Ziyaretçi İçerisindeki Payları (1991-1995)

Yıllar	Oran (%)
1991	44.8
1992	41.3
1993	33.3
1994	33.8
1995	26.2

Kaynak: Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, a.g.e., s. 34'den derlenmiştir.

bu oranların arzu edilen düzeyde olmadığı da gözlemlenmektedir. Bunun kuşkusuz en baştaki etkeni olarak söz konusu ülkelerdeki ekonomik sıkıntıların tam anlamıyla çözümlenememiş olması gelmektedir. Söz konusu ülkelerden gelenlerin ziyaret nedenlerinin çoğunlukla "bavul turizmi" amacı taşıdığı dikkate alındığında, bu turizm türüne daha fazla önem verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, bavul turizminin önündeki bürokratik kısıtlamaların minimize edilmesi mutlaktır.

Kısıtlamalara karşın, İstanbul-Lâleli bölgesinde yoğunlaşan bavul ticareti sayesinde, kayıtlı ekonomi

açısından 5-6 milyar dolar bir döviz girdisinin yalnızca Lâleli tarafından sağlandığı ileri sürülmektedir.⁽⁷⁾ Türkiye'de yine 1995 yılında cari işlemler dengesi 3.2 milyar dolar açık vermiş olsa da 1995 yılında herhangi bir kayda tabi olmayan bavul ticaretinden tahminen 6-8 milyar dolar düzeyinde döviz kazancı elde edilmiş olması da gözardı edilmemelidir.⁽⁸⁾

İşte bu noktada, KEİ'ne üye ülkeleri önemli bir turistik pazar olarak değerlendirmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ülkelerden ülkemize yönelik talebi geliştirebilmek, bu ülke ziyaretçilerinin seyahat esnasındaki eğilimlerini saptayarak, ona uy-

Tablo 3
KEİB'ne Üye Ülkelerin Türkiye'deki Ortalama
Harcamaları (1993-1995) (Dolar)

Milliyet	1993 Ort. Harc.	1994 Ort. Harc.	1995 Ort. Harc.
Yunanistan	657	683	613
Bulgaristan	359	356	353
Romanya	379	371	357
S.S.C.B.	352	437	494
Yugoslavya	417	390	416

Kaynak: Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, a.g.e., s. 35.

gun arz olanaklarının yaratılması ile paralellik taşımaktadır.

KEİ'ne üye ülke ziyaretçilerinin talep profilleri değerlendirildiğinde, ziyaret nedenleri arasındaki ilk sırayı ucuz alışverişin aldığı görülmektedir (TABLO:4). Türkleri tanımak ve seyahat fiyatının ucuzluğu da önem arz eden faktörlerden olarak kendini göstermektedir.

Tablo 4'de görüldüğü gibi KEİB Projesine üye olan eski Doğu Bloku ülkelerindeki ekonomik yapının, halen de beklenen standartlara erişememiş olması Türkiye'nin bu ülkeler açısından alışveriş amaçlı bir cazibe noktası olarak görülmesini beraberinde getirmektedir. Ancak orta ve uzun vadede bu ülkelerin bekledikleri ekonomik standartlara ulaşmaları karşısında Türkiye, bu ülkelerdeki turistik talebin azalarak başka ülkelere kaymasını önlemek için, yeni çekicilik unsurlarına yönelik yatırımları da gündemine almak durumundadır. Bunlar arasında Karadeniz Bölgesi'nde ve Karadeniz kıyılarında alternatif turizm amaçlı (treking, kanocu-

luk-rafting, yayla, yatçılık vb.) yatırımlar sayılabilir. Oysa bugün Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler arasında (bunlar aynı zamanda KEİB Projesine üye ülkelerdir) Karadeniz kıyılarına yönelik turistik talebi en az çeken ve turistik arz olanaklarından yatak kapasitesinin en az olduğu ülkenin Türkiye olduğunu göstermektedir (TABLO: 5).

Hiç şüphesiz turistik talibe geliştirmeyi, yalnızca yatak kapasitesi ile sınırlamak mümkün değildir. Kolay ulaşılabilirlik, turizme doğrudan ve dolaylı bağlı olup mal ve hizmet üreten işletmelerin kantitatif ve kalitatif profili, diğer alt yapı olanakları en az yatak kapasitesi kadar önemli unsurlardır. Özellikle ulaştırmanın, ekonomide toplam mal arzının toplam talebe intibakını sağlayan ve gelir dağılımını düzenleyen ekonomik fonksiyonları da görülmektedir⁽⁹⁾. Bu bakımdan topoğrafik özelliği de bulunan Karadeniz Bölgesi'ndeki kolay ulaşılabilirlik ağı, turistik talebi çekebilmede önem arz edecektir.

Tablo 4
KEİ'ne Üye Bazı Ülke Vatandaşlarının Türkiye'yi Ziyaret Nedenleri (%)

Ülke	Türk. Tanıma	Sey. Ucuzl.	Uc. Al. Veriş	Türkiye Merakı
Yunanistan	26.8	14.7	14.4	6.6
Bulgaristan	11.1	8.9	39.0	17.2
Romanya	21.4	23.1	24.7	16.0
B.D.T.	11.1	17.0	32.4	10.9
Yugoslavya	10.3	24.3	33.3	11.2

Kaynak: Yabancı Ziyaretçiler Talep Profili Araştırması, T.C. Turizm Bakanlığı, 1993, s. 46'dan derlenmiştir.

Demografik bir faktör olan yaş profili de, talebin eğilimini analiz etmede son derece önemli bir unsurdur. Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, KEİ ülkelerinden gelenler orta yaş grubunda olmakta, hattâ genç gruba yakın bir dilimi oluşturmaktadırlar. Bu durum, Türkiye'ye gelen Avrupalı ziyaretçilerin yaş ortalamalarına (35.58) oldukça yakındır.

Son yıllarda KEİB ülkeleri arasında, turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik çalışmaların ivme kazandığı gözlenmektedir. Nitekim KEİ Projesine üye ülkelerin, sektörler bazında ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışma grubu toplantısı 25-27 Ekim 1994 tarihlerinde ilgili ülkeler delegasyonlarının da katılımları ile İzmir'de yapılmıştır. Toplantıda ilgili ülkelerde turizm sektörünün sürekli gelişimi ve çeşitli aktivitelerin turizm amaçlı değerlendirilmesi konusunda ülke özelliklerine göre dağılımlar yapılması üzerinde titizlikle durulmuştur. Buna göre sözkonusu ülkelerde sağlık turizmi, av turizmi, kış turizmi, eko-turizm, kongre turizmi, yat turizmi ve özel ilgi turizmi gibi turizm tür-

lerine yönelik potansiyelin araştırılması konusunda bir çalışma da başlatılması gündeme getirilmiştir⁽¹⁰⁾.

Turizm Bakanlığı'nca 11-15 Kasım 1996 tarihlerinde Antalya'da yapılan bir diğer toplantıda ise, KEİ Bölgesinde Turizm Master Planının oluşturulması ele alınarak şu temel onsurların üzerinde durulması gerekliliği vurgulanmıştır⁽¹¹⁾:

- KEİB'ne üye her ülkenin mevcut turistik arz analizi,
- KEİB'ne üye her ülkenin mevcut turistik talep analizi,
- KEİB'ne üye her ülkenin turizm endüstrisine bakış açısına paralel olarak mevcut alt yapısı,
- KEİB'ne üye her ülkenin turizm endüstrisine bakış açısına paralel olarak mevcut üst yapısı,
- KEİB'ne üye her ülkenin mevcut istihdam durumu ve insangücü istatistikleri,
- KEİB'ne katılan her ülkenin mevcut turizm eğitim sistemi veya sistemleri.

Tablo: 5
Karadeniz'de Kıyısı Olan Ülkelerin Karadeiz Kıyılarındaki Talep Profili ve Yatak Kapasitesi (1996)

Ülke	Kıyıdaki Turist Sayısı (milyon / yıl)	Yatak Kapasitesi
Bulgaristan	2.3	53.500
Rusya	Veri yok	195.000
Romanya	6.3*	127.000
Türkiye	0.2	34.000
Ukrayna	0.5*	400.000
Gürcistan	Veri yok	Veri yok

(*) Tüm Ülke

Kaynak: Jalil Emekdaş, "Turizm ve Çevre," *Turizm Eğitimi Semineri Sonuç Raporu*, T.C. Turizm Bak. Turizm Eğ. Gr. Md. Antalya Kasım: 1996. s. 15.

KEİB Projesi'ne katılan ülkelere dair bu başlangıç bilgilerini derlemek, ayrıca her bir ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel değerlerini ve kendi sınırlarında turizm endüstrisini teşvik etmek açısından sözkonusu Turizm Master Planı büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'ye gelen turistlerin milliyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında, yıllardır Almanya'dan gelenlerin genelde ilk sıraları almasına rağmen, son 3 yıldır bu yapının KEİB'ne üye bazı ülkeler lehine değiştiği gözlemlenmektedir. Bunun en başta gelenini ise BDT ülkeleri almaktadır.

Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan siyasi gerginliğe ve turizm sektörünün konjonktürel dalgalanmalar karşısındaki hassasiyetine paralel olaylara (Körfez Savaşı gibi) karşın bu rutistik talep artışı, ülke ekonomileri açısından sevindirici bir husustur.

Ancak tüm bunlara rağmen, KEİB'ne üye ülkeler arası turizme yöne-

lik hareketliliğin sağlanabilmesi için şu hususlar önerilebilir:

– Üye ülkeler arası gümrük kapılarındaki turist girişlerindeki bürokratik kısıtlamaların minimize edilmesi,

– Yunanistan dışındaki üye ülkelerin dış turizm ile henüz tanışmaya başlamaları nedeniyle, kendi ülkelerindeki mevzuat boşluklarını en kısa sürede doldurmalarının sağlanması,

– Bu ülkelerde kongre ve fuar organizasyonlarının geliştirilmesi ve özellikle Türkiye'nin bu ülkelerdeki fuarlarda daha profesyonelce ve daha çok finansal güçle desteklenmesi,

– Bu ülkelerdeki konaklama işletmelerinin yenilenmesi ve hizmet standartlarının yükseltilmesi konusunda ortak çalışmalar yapılması,

– KEİB'ne üye ülkelerarası ulaştırma kuruluşlarının nicelik ve niteliklerinin artırılması ve turizm alanında charter seferlerine hız verilmesi,

– Bu ülkelerin çoğu ile fiziki yakınlıkları olan bölgelerde bavul ticareti yanında, alternatif turizm hareketle-

Tablo 6
KEİ'ne Üye Ülkelerden Türkiye'yi Ziyaret Edenlerin Yaş Ortalamaları (1993)

Ülke	Yaş Ortalaması
B.D.T.	30.84
Yugoslavya	32.17
Bulgaristan	31.65
Romanya	36.20
Yunanistan	34.71

rinin geliştirilmesine yönelik turizm türlerinin altyapısı, üstyapı, tanıtım ve pazarlama çalışmalarına hız kazandırılması (Örneğin Doğu Karadeniz'de eko-turizm ve rafting, Doğu Anadolu'da kış turizmi ve termal turizm gibi),

– Başta Yunanistan olmak üzere hükümetlerarası imzalanacak protokollerle vize kaldırımının sağlanması ve serbest dolaşımın teşvik edilmesi.

DİPNOTLAR

- 1) Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Bası, 1996.
- 2) L'Annuaire Demographique: 1993, Nations Unies, New York, 1995.
- 3) Yıldırım Kılıç, "1997 Yılına Bakış ve Beklentiler," Banka ve Ekonomik Yorumlar

Dergisi, Ocak 1997.

- 4) Tunca Toskay, Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım, İstanbul, Der Yayınları, 1983.
- 5) Asaf Savaş Akat, Alternatif Büyüme Stratejisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- 6) Turizm, T.C.Turizm Bakanlığı Bülteni, Eylül 1996.
- 7) TÜRŞAB Dergisi, Sayı: 131, Eylül 1994.
- 8) İhracatımızın Geleceği Üzerine Bir Çalışma, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat G.M., Ağustos 1996.
- 9) Dündar Sağlam, Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara, 1976.
- 10) Handbook of Documents, Black Sea Economic Cooperation, Volume One, İstanbul, Permanent International Secretariat, July 1995.
- 11) Turizm Eğitimi Semineri, "Cooperati- ve Rapprochement On Tourism Education for The Participating States of The Black Sea Economic Cooperation," Antalya, T.C.Turizm Bakanlığı, Kasım 1996.

**banka ve
ekonomik
yorumlar
Aylık Dergi**

Ciltlenmiş eski sayıları:

- (1 Ocak 1997'den başlayarak)
- 1991 Yılı Cildi: 2.500.000 TL
 - 1992 Yılı Cildi: 2.500.000 TL
 - 1993 Yılı Cildi: 2.500.000 TL
 - 1994 Yılı Cildi: 2.500.000 TL
 - 1995 Yılı Cildi: 2.500.000 TL
 - 1996 Yılı Cildi: 3.000.000 TL
- (Öğrencilere % 40 indirim)

İSTEME ADRESİ

Binbirdirek Mahallesi
Suterazisi Sokak No. 6/2
Sultanahmet – İstanbul
Telefon: (0212) 518 17 32
Fax: (0212) 518 66 43

**Sayın
Okurumuz,
aboneninizi
yenilediniz mi?
Bekliyoruz...**

Adres:

Telefon:

Fax:

Paranızı harcarken bile işletin.

Garanti'de bir E.L.M.A. Hesabı açtım. Günlük nakit ihtiyacınızı belirleyin. Hesabınızdaki nakit fazlasını işletmek için şu yatırım ürünlerinden birini, veya birden fazlasını seçin: Dolar, Mark, Garanti Yatırım Fonları... Paranız, para kazanmaya başlasın.

Belirlediğiniz günlük nakit miktarını aşmanız mı gerekti? Sorun değil, aşılabilirsiniz. Aştığınız kadarı, seçtiğiniz yatırımdan otomatik olarak hesabınıza aktarılacak.

E.L.M.A. Hesabı'nı

açtırdıktan sonra, dilererseniz kira, elektrik, telefon, su, doğalgaz faturası, taksit ve diğer düzenli ödemeleriniz de sizin yerinize hesabınızdan yapılacak. Ayrıca, hesabınızda yapılan tüm işlemleri ve yatırımlarınızın durumunu gösteren bir ekstre, her ay adresinize postalanacak.

E.L.M.A. Hesabı paranızı, sizin seçimlerinize göre otomatik olarak yönetecek. Siz, harcarken bile işleteceksiniz. Böyle bir hesabınız olsun istemez misiniz?

E.L.M.A.
HESABI

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

Ekonomik Göstergeler (İç)

Ağustos / 1997

	1995	1996	1997		
			Şubat	Mart	Nisan
T.C. MERKEZ BANKASI					
Döviz ve Altın Mevcudu (milyon \$)					
Banknot Miktan (milyar TL)	13732.0	—	17567.0	16886.0	16839.0
T.C. Merkez Bankası İç Kredileri (milyar TL)	223934.0	—	444965.0	442749.0	533268.0
Hazineye Kısa Vadeli Avans (milyar TL)	206126.0	—	416180.0	484608.0	442811.0
	192790.0	—	406035.0	474642.0	433123.0
BANKALAR (milyar TL)					
Toplam TL Mevduat	1297155.5	3294383.7	3540243.1	3613117.2	3770740.2
Ticari Kuruluşlar Mevduatı	202144.7	474632.3	449897.2	533661.0	541103.3
Tasarruf Mevduatı	684904.3	1733118.2	1783413.6	1883709.0	1947983.1
Vadesiz Tasarruf Mevduatı	52471.5	133919.9	116140.9	129506.0	136867.5
Vadeli Tasarruf Mevduatı	632432.9	1599198.3	1667272.7	1754203.0	1811115.6
Mevduat Sertifikası	6916.6	11207.6	8536.7	5040.0	3494.8
Resmî Kuruluş Mevduatı	36839.9	165741.0	378944.4	200301.0	279203.6
Bankalar Mevduatı	178367.7	485498.2	456901.1	504833.2	481455.9
Diğer Kuruluşlar Mevduatı	187982.2	424186.2	462549.9	485573.0	517499.2
Döviz Tevdatı	1367626.8	2851132.0	3173346.3	3324874.4	3400807.2
Toplam Krediler	1738270.3	3860069.8	4316961.5	4568466.7	4866427.0
Tarım	326982.3	668826.0	691353.0	713916.0	739684.0
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	178290.2	351902.0	508342.5	397723.0	409690.0
Mesleki (Küçük Esnaf ve Sanatkâr)	47242.0	72522.0	79365.0	90323.0	97387.0
Gayrimenkul	56350.0	77380.0	7733.0	79557.0	79912.0
Denizcilik	1562.0	4732.0	5773.0	6161.0	7360.0
Turizm	7903.2	11770.0	11803.1	12161.6	12960.0
Diğer İhtisas Krediler	1842.0	74766.0	86424.0	98490.0	101960.0
Ticari, Sınai, Sair	1118098.5	2598171.3	2856567.8	3170135.0	3417413.2
PARA ARZI (milyar TL)	396047.0	—	959814.0	997629.0	1090065.0
FİYATLAR (DİE; 1987 = 100, 1994 = 100)					
Toplan Eşya Fiyatları İndeksi (Genel)	8733.7	—	4628	4907	5179
Tarım (Genel)	9313.7	—	5548	6256	6891
İmalat Sanayi (Genel)	8403.9	—	4324	4490	4665
Tüketici Fiyatları (Türkiye)	10962.3	—	4818	5078	5414
Tüketici Fiyatları (İstanbul)	10718.2	—	4900	5125	5412
DIŞ ÖDEMELER (milyon \$)					
Dışalım (CIF)	35709.0	—	6314.7	9963.7	13558.4
Dışsatım (FOB)	21635.9	—	3717.3	5830.4	7795.1
İşçi Dövizleri	—	—	481.0	755.0	—

Notlar: (1) TCMB altıp ve döviz mevduatına, altın stokunun yeniden değerlendirilmesinden doğan değer artışları dahildir. (2) TCMB kredilerine, borç tahkimleri (konsolide edilen krediler) dahil değildir. (3) Para arzı (M₁), dar tanımlıdır. (4) Fiyatlar, Ocak/1996'dan itibaren «1994=100» olarak verilmektedir. (5) Dışalım, dışsatım rakamları Şubat/1996, işçi dövizleri Ocak/1996 itibarıyla.

Sermaye Piyasası

Doç. Dr. MEHMET BOLAK

Istanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi

Borsa İndeksi 2 000 Barajında

Geçtiğimiz Haziran ayının sonlarında hükümet değişikliği beklentisine giren ve bu beklenti doğrultusunda yükseliş trendine başlayan borsada, aynı eğilim Temmuz ayında da sürmüştür. Cumhurbaşkanı Demirel'in Mesut Yılmaz'ı köşke çağırdığı "20 Haziran 1997 Cuma" gününün ardından, "23 Haziran 1997 Pazartesi" günü 132 puan, Doğruyol ve Refah Partisinden gelen istifalarla güvenoyunun hemen hemen kesinleştiği "27 Haziran 1997 Cuma" günü 110 puanlık artışlar göstermiş olan İMKB ulusal-100 indeksi Temmuz ayının ilk günlerinde küçük çaplı iniş çıkışlar yaşayarak, güvenoylamasının öncesindeki "11 Temmuz 1997 Cuma" günü ilk defa 2000 puanın üzerinde kapanmış ve 2027 puan ile yeni bir zirve oluşturmuştur. Piyasaların bu noktadaki beklentisi, güvenoylamasının erte-sinde borsada bir durgunluk ve kâr realizasyonu yaşanacağı şeklindeydi. Bununla birlikte borsa indeksi güvenoylamasından sonra iki gün daha çıkışını sürdürmüş, "14 Temmuz 1997 Pazartesi" günü, 2043 puanla gün sonu kapanış rekorunu, "15 Temmuz 1997 Salı" günü birinci seans sonunda da 2044 puanla seans kapanış rekorunu elde etmiştir. İndeksin seans içinde gördüğü maksimum düzey ise 2061 puan olmuştur. Ancak sonraki günlerde, piyasaların beklediği kâr realizasyonu amaçlı satışlar gelmeye başlamış, bu gelişmeye yol açan en önemli faktör ise ekonomiden sorumlu devlet bakanı Güneş Taner'in, 1997 yılı enflasyon rakamının % 100'ü geçebileceği yolundaki açıklaması olmuştur. Bu açıklamanın ardından piyasa faiz oranları yükselmeye, borsa ise düşmeye başlamıştır. Aslında, bütçedeki açıklar, petrol ürünleri başta olmak üzere çok sayıda malın fiyatına yapılan zamlar, % 100 enflasyon tahminini hiç de aşırı kılmamakta, ancak, yatırımcılar bu rakamın telaffuz edilmesinden rahatsız olmaktadır. Açıklamanın olumsuz etkilerinin ardından, Güneş Taner'in ifadesini yumuşatması ve enflasyon oranının % 80-85'lerde tutmaya çalışacaklarını beyan etmesi olumsuz havayı hafifletmiş ve borsa ayın son bir kaç gününde yönünü yeniden hafifçe yukarıya çevirmiştir. Ağustos ayı içinde 2000'li indeks değerlerinin yeniden telaffuz edilmeye başlayacağı beklenmektedir.

Sonuç olarak, "31 Temmuz 1997 Perşembe" günü kapanış fiyatlarına göre 1953 puan olan İMKB Ulusal-100 indeksi önceki ay sonuna nazaran % 7.60 oranında artış göstermiştir. Bu artışa rağmen borsa Temmuz ayının en kazançlı yatırım alternatifi olmayı başaramamış, bu ünvanı "Amerikan Doları"na kaptırmıştır. Uluslararası piyasalarda Dolar/Mark paritesinin son 5 yılın en yüksek düzeylerine çıkarak 1.85'lere ulaşması üzerine serbest piyasada da 160.000 TL'nin üzerine yükselen Dolar, Temmuz ayında % 7.97 oranında değer kazanmıştır. Enflasyon oranı tahminlerinin de irtifa kazanmış olması, önümüzdeki aylarda kayda değer "kur ayarlamaları" olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır.

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi indeksi de Temmuz ayında borsa indeksine paralel bir seyir izlemiş ve "31 Temmuz 1997 Perşembe" günü kapanış fiyatları itibariyle 568.012,42 puana yükselerek Haziran ayına göre % 7.88 oranında artış göstermiştir. İndeks kapsamındaki hisselerden 32'si değer kazanırken, 3'ünün fiyatı değişmemiş, 5 tanesi ise yatırımcısına zarar ettirmiştir. Değeri aynı kalan hisseler de değer kaybedenlerle birlikte Tablo 2'de listelenmiştir.

Şirketlerin altı aylık mali tabloları borsaya ileilmeye ve borsa bülteninde yayınlanmaya başlamışlardır. Henüz ele geçen az sayıdaki bilanço, şirketlerin altı aylık mali verilerinin oldukça parlak olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, borsa yatırımcıları şirket kârları hakkında çok yüksek beklentiler içine girdiklerinden, açıklanan kâr rakamlarına da yeterince olumlu tepki göstermemektedirler. Henüz bir değerlendirme yapmak için çok erken olmakla birlikte, elde edilen 12 mali tabloya göre, Alarko Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı, Ege Endüstri, Kent Gıda, Tansaş ve T. İş Bankası'nın geçen yıla nazaran çok iyi altı aylık rakamlara sahip olduklarını, kötü bilanço açıklayan Gübre Fabrikaları'nın ise, yılın kötü dönemini geride bırakıp, dip noktaya ulaştığını, yılın ikinci yarısında performansını arttıracığını söylemek mümkündür.

Sermaye Artırımları ve Halka Arzlar

Bilindiği gibi, borsada yaz ayları, sermaye artırımlarının yoğunluk kazandığı aylar olmaktadır. Temmuz ayında da bu eğilim devam etmiş, 22 şirket tarafından

Tablo 1: Temmuz Ayının En Başarılı Hisseleri

Dergi İndeksi Kapsamında	Verim (%)	Diğer	Verim (%)
Ege Gübre	44.83	Erciyas Bira	53.33
Pınar Süt	28.26	Tofaş Oto Fab.	47.76
Güney Bira	21.25	Enka Hol.	40.26
Brisa	19.59	İhlas Hol.	36.36
Teletaş	18.52	Usaş	35.29
Anadolu Cam	17.81	Kütahya Por.	31.87
Otosan	16.05	Vakıf Fin. Kır.	29.55
Eczacı Yat.	15.56	Trakya Cam	28.13
Çimsa	13.70	Hürriyet G.	27.84
T. D. Döküm	13.51	Net Turizm	26.47
Hoç Holding	13.04	Petkim	25.00

sermaye artırımını gerçekleştirilmiştir. Bu şirketler artırım öncesi ve sonrası ödenmiş sermaye tutarlarıyla birlikte, Tablo 3'de listelenmiştir. Bedelsizleri üzerinde işlem görmekte olan Polylen ve Sifaş hisseleri için de, bedelsiz hisselerin dağıtımını yine bu ay içinde yapılmıştır.

Halka açılan şirketlere de Temmuz ayında 6 yeni şirket ilave olmuş, böylece hisseleri borsada işlem gören şirket sayısı 246'ya yükselmiştir. Temmuz ayında hisseleri halka arz edilen ve borsada işlem görmeye başlayan şirketler Tablo 4'de görülmektedir.

Kâr Payı Dağıtımları

Tablo 5'de, şirketlerin 1996 yılı kârlarından yaptıkları dağıtımlarla ilgili bazı hesaplamalar yer almaktadır. Tablonun ilk sütununda, ortaklara yapılan kâr payı dağıtımlarının, net dönem kârlarına oranı görülmektedir. Şirketler, kâr payı dağıtımlarının bir kısmını nakit, bir kısmını ise bedelsiz hisse şeklinde yapmakla birlikte, Tablo 5'de bu iki kalemin toplamı alınmıştır. Örnek kütleimizde yer alan 100 şirketten, Metaş ve Tüpraş 1996 yılını net dönem zararıyla kapatırken, 18 şirkette de dönem kârı elde edilmesine rağmen, kâr payı dağıtılmaması kararı alınmıştır. Tablodaki 100 şirket için hesaplanan ortalama "Dağıtılan Kâr/Net Kâr" değeri, % 52.06 ile geçen seneki ortalamanın (% 57.68) bir miktar gerisinde kalmıştır. Öte yandan, kâr payı dağıtmayan 18 şirket hariç tutulduğunda, ortalama değer % 63.49'a yükselmektedir. Kâr payı dağıtım oranı sıralamasında ilk sırayı, elde ettiği net kârın tamamını yani % 100'ünü ortaklarına dağıtan Usaş almıştır. Elde ettikleri kârın önemli bölümünü ortaklarına dağıtan diğer şirketler de; İhlas Holding (% 94.43), T. Şişe Cam (% 89.45), Çukurova Elektrik (% 88.83), Hektaş (% 88.18), Döktaş (% 86.28), Mardin Çimento (% 85.66), Anadolu Cam (% 85.60), Ünye Çimento (% 85.39), Marmaris Martı Otel (% 85.26) ve Aktaş (% 85.09) şeklinde sıralanmaktadır. Bu şirketlerden Döktaş, Anadolu Cam, Marmaris Martı Otel ve Aktaş dışındakilerin geçen yıl da % 80'in üzerinde kâr payı dağıtım oranlarıyla dikkat çektiklerini belirtmekte yarar vardır.

Tablo 2: Temmuz Ayının En Başarısız Hisseleri

Dergi İndeksi Kapsamında	Verim (%)	Diğer	Verim (%)
Bolu Çim.	-16.22	Akbank	-21.15
Gübre Fab.	-15.24	Sifaş	-14.09
Kav	-14.00	Bossa	-7.69
Arçelik	-9.09	İnterna	-7.69
Migros	-6.82	M.M. Otel	-6.85
Çelik Halat	0	Aygaz	-6.45
Kartonsan	0	Egeplast	-6.44
Olmuksa	0	Egs Dış Tic.	-6.25
		Gediz İplik	-5.26
		Kepez Elek.	-4.69
		Merko Gıda	-3.90
		T. İş B. (C)	-0.93

Kâr payı dağıtmayan şirketler haricinde, ortaklarına en az kâr payı dağıtan şirketler sıralamasında ilk üçü oluşturan Teletaş (% 17.59), Migros (% 20.07) ve Bossa (% 20.39) geçen yılın da en az kâr dağıtan şirketlerinden olup, kârının % 25'inden azını dağıtan diğer şirketler olarak da, İzocam (% 21.39), Yataş (% 22.22) ve Hoç Holding (% 22.47) göze batmaktadır. Tablo 5'in ikinci sütünü, dağıtılan kâr payı ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişkiyi ya da diğer bir deyişle ortakların elde ettikleri kâr payı verimini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu sütündeki değerler, 1996 yılı kârından dağıtılan toplam kâr payının, şirketin 1996 yılı sonu piyasa değerine oranı şeklinde hesaplanmıştır. Hisse bazında, bu değer, bir hisseye dağıtılan kâr payının hissenin 1996 yılı sonundaki fiyatına oranlanması anlamına gelmekte, ortağın hisse senedine bağladığı para karşılığında sağladığı kâr payı verimini ölçmektedir. 100 şirket için hesaplanan ortalama değer % 6.93 olmakla birlikte (geçen sene % 8.60), kâr payı dağıtmamış şirketler hariç tutulduğunda ortalama % 8.45'e yükselmektedir. Kâr payı verimliliğinde ilk sırayı % 30.93 ile Yasaş alırken, kârının tamamını ortaklarına dağıtan Usaş % 25.93'le ikinci sırayı almış ve son yıllarda gösterdiği yüksek performansı sürdürmüştür. Yatırımcılarına yüksek kâr payı verimliliği sağlayan şirketler sıralamasın-

Tablo 3: Temmuz Ayında Sermaye Artırımları (Milyon TL)

Şirket	Eski Ser.	Bedelli	%	Bedelsiz	%	Yeni Ser.
Aktif Fin.	992.250	264.600	(*)	—	—	1.256.850
Com. Un.	400.000	—	—	300.000	75.00	700.000
Doğusan	59.000	47.000	79.66	118.000	200.00	224.000
Ege Gübre	216.000	—	—	216.000	100.00	432.000
Ege Profil	180.000	90.000	50.00	—	—	270.000
Ege Plast	300.000	300.00	100.00	—	—	600.000
Egs Dış Tic.	250.000	125.000	50.00	250.000	100.00	625.000
Emsan Pas.	313.900	408.070	130.00	62.780	20.00	784.750
Esbank	10.000.000	1.250.000	12.50	1.250.000	12.50	12.500.000
Facto Fin. (**)	120.000	172.00	143.33	68.000	56.67	360.000
Gimsan (***)	67.000	18.000	26.87	—	—	85.000
İhlas Fin.	1.000.000	968.122	96.81	31.878	3.19	2.000.000
İktisat Fin.	250.000	200.000	80.00	200.000	80.00	650.000
Konfrut Gıda	240.000	240.000	100.000	120.000	50.00	600.000
Lüks Kadife	110.000	102.300	93.00	37.700	34.27	250.000
Milpa	1.036.800	248.832	24.00	787.968	76.00	2.073.600
Nergis Hol.	1.000.000	500.000	50.00	—	—	1.500.000
Peg Profilo	2.430.000	486.000	20.00	607.500	25.00	3.523.500
Tofaş Oto Tic.	240.000	—	—	240.000	100.00	480.000
Tüpraş	4.672.000	12.614.400	270.00	12.614.400	270.00	29.900.800
Tütünbank	10.000.000	5.000.000	50.00	—	—	15.000.000
Vakıf Y.O.	100.000	150.000	150.00	—	—	250.000

(*) Yapılan artırım, 330.750 milyon sermaye için, % 80 oranında kâr payı dağıtım karşılığıdır.

(**) Rüşhan hakları kullanılmış olup, bedelsiz hisselerin dağıtımı henüz yapılmamıştır.

(***) Mevcut ortakların rüşhan hakları kısıtlanarak, borsada halka arz edilmiştir.

Tablo 4: Temmuz Ayında Halka Açılan Şirketler

Şirket	Baz Fiyat (TL)	İşlem Görme Tarihi
Apeks	11.000	03 Temmuz Perşembe
Ceylan Giyim	15.500	24 Temmuz Perşembe
Demişaş Döküm	9.000	24 Temmuz Perşembe
Egeser Giyim	11.500	03 Temmuz Perşembe
Ray Sigorta	5.500	24 Temmuz Perşembe
Sabancı Holding	5.400	08 Temmuz Salı

daki diğer dereceleri de Vakıf Finansal Kiralama (% 20.24), Ünye Çimento (% 19.68), Güneş Sigorta (17.86), Anadolu Sigorta (% 16.67), Hürriyet Gazetecilik (% 16.67), Pınar Süt (% 16.00) ve Hektaş (% 15.17) almışlardır. Migros, Koç Holding ve Ege Bira gibi 3 dev şirket yatırımcılarına en düşük kâr payı verimliliği sağlayan şirketler olurken, Enka Holding, İzocam, Egs Dış Ticaret, Yataş, Bossa, yüksek kâr payı dağıtım oranına rağmen İhlas Holding, Erdemir, Trakya cam ve Gübre Fabrikaları da yatırımcılarını tatmin etmekten uzak kalmışlardır.

Uluslararası Pazar

"25 Temmuz 1997 Cuma" günü İMKB başkanı Tuncay Artun tarafından, yabancı şirketlerin hisse senetlerinin işlem göreceği İMKB Up Depo sertifikaları piyasasının açılışı yapılmıştır. Bu piyasada şimdilik, Kazakistan'ın JSC Kazkommertsbank şirketinin hisse senetlerini temsilen çıkarılan depo sertifikaları işlem görmeye başlayacak olup, borsa başkanı Artun tarafından, çok yakında Özbekistan'ın da bu pazara katılacağı, uzun vadeli amacın ise, bütün dünya şirketlerinin kâğıtlarının bu piyasada işlem görmelerinin sağlanması olduğu belirtilmiştir.

Akal Teks.
Akçansa

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi Hisse Senedi Fiyat İndeksi

(Ocak 1974 = 100)

Aylar	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Ocak	714.75	6793.38	8224.39	12953.90	10382.15	46499.72	66641.02	121282.26	482009.45
Şubat	822.11	7402.13	10950.59	9572.27	14056.56	43685.74	72135.19	148672.55	481567.26
Mart	923.62	6957.24	9793.56	11006.98	13455.69	36336.97	94874.84	178248.67	449760.66
Nisan	1009.89	7054.56	8814.38	10128.12	20399.46	37260.41	109201.43	174945.81	419157.76
Mayıs	1334.72	8438.48	7932.99	9067.92	21856.16	40688.45	112502.77	166514.22	468188.27
Haziran	1745.24	7573.16	8275.36	12297.79	26303.88	52300.27	116528.07	193595.07	526546.21
Temmuz	1554.78	10664.47	7533.47	11754.44	24501.68	59216.98	128087.60	176955.20	568012.42
Ağustos	1716.64	10166.14	7950.10	11314.53	27193.90	69147.24	110555.47	183969.42	
Eylül	2673.32	10907.66	6913.80	10310.15	33729.97	68630.14	98538.52	207830.76	
Ekim	3486.07	10596.87	6835.47	9077.97	34444.97	66413.15	114393.38	238854.42	
Kasım	3241.70	6955.17	10214.39	9344.20	44519.48	74373.54	96196.98	267385.51	
Aralık	4940.99	6750.24	11048.39	9744.28	51099.56	71525.29	96450.06	277923.68	

TABLE 5
ŞİRKETLERİN KÂR DAĞITIMI VE
KÂR PAYI VERİMLERİ

	Dağı. Kâr/Net Kâr (%)	Kâr Payı Verimi (%)		Dağı. Kâr/Net Kâr (%)	Kâr Payı Verimi (%)
Akın Teks.	73.33	13.51	Hürriyet G.	70.78	16.67
Aksigorta	0	4.00	İhlas Hol.	94.43	3.23
Aksu İplik	49.35	0	İnterna	0	0
Aktaş	43.27	4.22	İzdaş	0	0
Altinyıldız	85.09	8.33	İzocam	21.39	2.78
Ana. Bira	62.52	11.58	Kartonsan	70.96	11.43
Ana. Cam	58.80	6.78	Kav	71.49	8.45
Ana. Sig.	85.60	6.06	Kent Gıda	68.05	8.10
Arçelik	73.35	9.67	Kepez Elek.	84.79	8.10
Ardem	38.77	16.67	Kerevitaş	0	0
Aselsan	41.66	4.55	Koç Hold.	22.47	0.79
Aygaz	42.99	4.69	Konfrut Gıda	79.26	7.84
Batıçim	68.10	6.25	Konya Çim.	52.15	5.22
Bağfaş	50.48	6.35	Kordsa	58.89	9.20
Beko Elk.	50.96	7.56	Köytaş	49.03	8.00
Birlik Men.	45.93	6.94	Kütahya P.	0	0
Bolu Çim.	47.43	7.32	Makina T.	84.76	12.50
Borusan	84.83	6.22	Mardin Çim.	85.66	14.14
Bosch Fren	84.83	13.65	Maret	66.45	6.38
Bossa	58.63	7.35	Marmaris M. O.	85.26	9.88
Brisa	0	0	Merko Gıda	32.20	3.91
Çelik Hal.	20.39	2.97	Metaş	Zarar	0
Çermtaş	50.12	6.64	Migros	20.07	0.38
Çimsa	74.76	8.66	Mudurnu	0	0
Çukurova El.	0	0	Mullu Akū	0	0
Dardanel	48.11	3.90	Nergis Hoi.	82.62	9.09
Deva Hold.	88.83	7.44	Netaş	0	0
Döktaş	0	0	Net Holg.	57.25	6.15
Ecz. İlaç	70.63	9.43	Net Turizm	74.59	11.11
Ecz. Yapı	86.28	4.08	Olmuksa	0	0
Ecz. Yat.	0	0	Otosan	55.54	9.12
Ege Bira	0	0	Petkim	78.54	14.71
Ege Endüstri	0	0	Petrol Of.	64.97	9.40
Ege Gübre	70.52	1.51	Pınar Süt.	82.45	16.00
Egeplast	74.13	10.00	Raks Elek.	50.72	10.99
Ege Seramik	84.70	5.71	Sarkuysan	62.95	12.50
EGS Dış Tic.	54.57	10.71	Sifaş	80.51	4.62
Enka Hold.	77.15	5.92	Teletaş	17.59	3.90
Erbosan	36.94	2.86	Tire Kut.	68.32	9.78
Erc. Bira	81.47	1.90	Tof. Oto Fab.	34.97	4.49
Erdemir	80.00	9.99	Trakya Cam	84.66	3.64
Gediz İplik	54.71	4.26	Turcas	72.10	10.00
Gentaş	47.05	3.49	Tüpraş	Zarar	0
Good-Year	49.30	4.76	T.D. Döküm	77.45	5.10
Gübre Fab.	0	0	T. Şişe Cam	89.45	4.35
Güneş Sig.	71.74	10.20	Uşaş	100.00	25.93
Güney Bira	45.29	3.88	Ünye Çim.	95.39	19.68
Hektaş	50.11	17.86	Vakıf Fin. K.	64.83	20.24
	77.30	7.97	Yasaş	84.84	30.93
52.54	88.18	15.17	Yataş	22.22	2.94
			Ortalama:	52.06	6.93

Sıra No.	Kuruluşun Adı	Kayıtlı Sermaye (Milyon TL)	Çıkarılmış (Ödenmiş) Sermaye (Milyon TL)	Takvim Yılı Kârı (Net)			Dağıtılan Kâr Payı (%)			Piyasa Fiyatı (TL)			
				1994 (Milyon TL)	1995 (Milyon TL)	1996 (Milyon TL)	1994 (Net)	1995 (Net)	1996 (Net)	Temmuz 1996	Mayıs 1997	Haziran 1997	Temmuz 1997
1	AKTAŞ	-	250 000	-	929 662	3 231 885	-	-	1 100 00	325 000	205 000	245 000	275 000
2	ANADOLU CAM	8 000 000	3 085 000	161 647	153 595	328 300	60	39	29 00	2 275	1 750	1 825	2 150
3	ARÇELİK	30 000 000	10 125 000	1 107 368	3 010 177	8 705 597	26	35	50 00	6 600	15 750	19 230	17 500
4	BAGFAŞ	2 000 000	200 000	445 728	300 947	667 192	120	100	170 00	18 250	29 500	32 500	35 500
5	BOLU ÇİMENTO	6 000 000	4 356 083,744	201 300	554 630	1 222 117	27,80	31,44	41 65	2 075	4 750	3 700	3 100
6	BRİSA	1 063 125	1 063 125	750 626	2 469 222	6 829 680	33	110	322 00	29 000	50 000	48 500	58 000
7	ÇELİK HALAT	1 000 000	997 150	39 071	108 668	349 676	20,30	27	48,50	3 500	8 000	4 400	4 400
8	ÇİMSA	1 404 000	1 404 000	614 748	670 379	1 138 237	740	115	39 00	7 300	17 750	18 250	20 750
9	ÇUKUROVA ELEKTRİK	-	500 000	8 736	538 409	5 446 640	10	130	967 65	67 000	205 000	255 000	265 000
10	DÖKTAŞ	1 000 000	480 000	221 282	273 144	278 166	60	62,50	50 00	5 600	19 500	19 250	20 000
11	ECZACIBAŞI YATIRIM	3 000 000	400 000	90 339	132 597	313 860	50	-	-	6 100	10 000	11 250	13 000
12	EGE BİRACILIK	3 150 000	2 128 291,2	1 149 526	1 217 144	1 056 326	100	-	35 00	31 000	37 000	34 500	35 500
13	EGE GÜBRE	500 000	432 000	125 783	97 480	71 402	200	37	28 00	4 250	5 700	5 300	4 200
14	EREĞLİ DEMİR ÇELİK	20 000 000	6 336 000	2 234 869	8 786 278	6 109 443	24,66	65,26	45,37	7 600	19 000	24 000	26 750
15	GENTAŞ	600 000	449 280	-	257 981	539 035	-	-	-	4 350	8 500	8 800	9 900
16	GOOD-YEAR	1 500 000	534 125	795 566	1 855 422	3 722 772	125	300	500 00	5 700	49 500	52 000	58 000
17	GÜBRE FABRİKALARI	2 500 000	576 000	250 101	114 913	508 705	20	10	40 00	18 250	9 700	10 500	8 900
18	GÜNEY BİRA	1 000 000	844 074	260 492	434 383	600 596	85	60	55 00	4 350	6 900	8 000	9 700
19	HEKTAŞ	2 000 000	1 577 600	14 610	499 190	790 278	5,23	89,23	75 09	740	4 800	3 050	3 100
20	İZMİR DEMİR ÇELİK	10 000 000	8 300 000	280 445	54 452	247 950	10,50	-	-	5 600	1 625	1 775	2 000
21	İZOCAM	4 000 000	900 000	156 338	220 972	420 809	50	40	20 00	6 400	4 300	5 000	5 500
22	KARTONSAN	2 700 000	2 025 000	673 242	2 030 810	2 739 522	120	130	120 00	2 275	8 000	1 500	11 500
23	KAV	3 000 000	2 340 000	148 850	151 776	733 144	130	65	22 40	16 750	3 650	5 000	4 300
24	KOÇ HOLDİNG	16 000 000	10 000 000	3 294 193	3 702 432	6 676 864	65	15	15 00	12 500	30 000	34 500	38 000
25	KONYA ÇİMENTO	-	2 436 720	-	120 783	467 258	-	-	60 00	9 600	13 750	9 200	9 300
26	KORDSA	10 000 000	2 126 250	436 633	1 259 441	2 888 202	100	140	400 00	1 375	46 000	11 500	12 500
27	MAKİNA TAKIM	3 500 000	2 669 640,1875	18 734	50 016	242 291	2	6	25 00	5 900	2 025	1 425	1 600
28	MİGROS	1 000 000	945 000	395 144	716 101	1 345 346	220	40	50 00	76 000	94 000	110 000	102 500
29	MUDURNU TAV.	-	750 000	-	224 902	250 539	-	-	-	6 700	8 600	4 200	4 400
30	OLMUĞSA	2 000 000	1 270 500	225 547	587 737	26 058	45	110	-	25 500	4 100	5 700	5 700
31	OTOSAN	2 500 000	1 392 500	397 840	2 607 218	9 532 194	25	100	401 08	26 500	78 000	81 000	94 000
32	PETROL OFİSİ	20 000 000	7 000 000	2 924 574	4 027 689	10 575 635	93,18	144,34	272 65	7 100	23 250	28 000	31 000
33	PINAR SÜT	984 150	984 150	9 367	105 016	688 452	10	120	56 00	5 600	6 200	8 700	8 600
34	SARKIYUSAN	10 000 000	1 134 000	575 334	887 118	1 621 319	150	100	90 00	5 700	13 750	17 000	18 500
35	TELETAŞ	10 000 000	1 000 000	(44 928)	552 445	1 705 621	-	75	30 00	4 650	18 750	27 000	32 000
36	TÜRK DEMİR DÖKÜMÜ	3 600 000	2 500 000	55 742	371 859	968 314	6,5	25	50 00	23 750	6 500	7 400	8 400
37	T. GARANTİ BANKASI	-	40 000 000	-	9 029 604	1 973 440	-	-	78 64	3 700	5 700	5 600	6 000
38	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM	50 000 000	11 200 000	427 966	1 312 990	3 130 151	17	50	50 00	7 300	14 500	17 250	9 900
39	YAPI KREDİ B.	-	60 066 468	2 869 293	16 225 432	22 724 428	60	20	60 00	1 850	3 350	3 350	3 750
40	YASAŞ	972 000	324 000	215 515	68 892	865 980	200	17	232 00	6 300	17 750	21 750	24 250

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (AĞUSTOS 1997)

Ülkeler	GSYİH*	Tüketici Fiyatları*	Ücretler Kazançlar*	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi** (Milyar \$) (Son 3 Ay)	Falz Oranları (%)	
							Para Piyasası (Son 3 Aylık)	Kredi
A.B.D.	4.1	2.3	3.5	5.3	-197.9	-166.3	5.72	8.50
Almanya	1.4	1.7	1.0	10.3	67.7	-15.2	3.03	4.55
Avustralya	2.4	0.3	3.4	8.3	1.0	-14.3	5.00	9.00
Avusturya	0.3	1.2	5.0	7.0	-9.5	-6.7	3.26	6.50
Belçika	2.3	1.9	1.2	12.8	10.6	15.2	3.95	7.00
Danimarka	2.5	2.4	4.0	8.8	4.8	1.6	3.30	6.00
Fransa	1.1	1.0	2.7	12.4	22.8	27.2	3.19	6.30
Hollanda	2.1	3.2	2.3	6.6	19.4	19.4	3.38	4.75
İngiltere	3.4	2.9	4.3	7.7	-15.9	3.6	6.88	7.75
İspanya	2.9	1.6	4.1	22.3	-17.6	10.9	5.17	7.25
İsveç	1.6	0.4	2.7	8.4	16.8	5.6	4.00	6.29
İsviçre	-1.0	0.5	1.3	4.4	1.1	19.7	1.38	3.63
İtalya	-0.4	1.4	4.6	12.0	43.3	43.8	6.88	9.38
Japonya	2.6	2.2	2.4	3.5	85.0	71.1	0.43	1.63
Kanada	2.8	1.8	3.9	10.0	23.9	1.6	3.12	4.75

Açıklamalar: (b.d.) = Belli Değil. Kaynak: The Economist, 2 Ağustos 1997.

(*) Yıllık Yüzde Değişim.

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya, A.B.D. ve Kanada için İthalat F.O.B., İhracat F.O.B.; Diğerleri için C.I.F / F.O.B.

Görüşler

Dr. ÇETİN DOĞAN

İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

HALİL ALTINTAŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

Özelleştirme Sonrası Statü Değişikliği ve Performans Analizi

GİRİŞ

İktisat politikası tarih süreci içerisinde laissez faire, keynesyen, monetarist ve arz yönlü iktisat gibi birçok iktisadi akımlara sahne olmuştur. 1980'lerden sonra özelleştirme iktisat politikasının önemli konusunu teşkil etmiştir. Gerek kapitalist gerekse sosyalist gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Özelleştirme geniş anlamda; demokratik ülkelerde, kamu varlıklarının satışı, denasyonalizasyon (anti devletçilik), deregülasyon, halka arz yoluyla varlıkların satışı anlamına gelirken sosyalist ülkelerde ise, piyasa

düzenlemeleri ve özel mülkiyetin faaliyetlerine izin verilmesi gibi geniş bir kavramlar dizisini ifade etmektedir.

Kamu sektörü varlıkları; hisse senetlerinin ihracı, yönetimin devri, çalışanlara ve doğrudan diğer şirketlere satış yoluyla özel sektöre satılabilir.⁽¹⁾ Bu tür satışlardan kamu yararı gözetilebileceği gibi, üretimin mal ve hizmet kalitesinin artması da amaçlanabilir. Çeşitli piyasalar üzerinde sınırların kaldırılarak, iktisadi birimlerin girişlerine izin verilebilir.

Bu çalışmanın amacı, özelleştirme- nin iktisadi gerekçeleri ortaya konularak kamu mallarının özel sektöre satışıyla ilgili aşamaları formüle etmek ve özelleştirme sonrasında performansda ne gibi değişiklikler olduğunu dünyada yapılan uygulamaları esas alarak örneklerle göstermektedir. Bu çalışmada ikinci bölümde özelleştirme- nin iktisadi gerekçeleri, üçüncü bölümde özel ve kamu varlıklarının değerlendirilmesi yapılarak özelleştirme formüle edilecek ve son bölüm olan dördüncü bölümde ise özelleştirme sonrası mülkiyet performans ilişkisi dünyadaki uygulamalardan örnekler verilerek tartışılacaktır.

Özelleştirme- nin İktisadi Gerekçeleri

KİT'lerin özelleştirilmesi akımının doğuşu ile 1970'lerde ortaya çıkan iktisadi kriz birbiriyle yakından ilişkilidir. 1960 ve 1970'lerde devletin ekonomideki payı artarken iktisadi büyümenin yavaşlamasıyla, devlet müdahalelerinin iktisadi dalgalanmaları hafifleteceği yolundaki Keynezyen görüşleri sorgulanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, büyüme yavaşlarken kamu harcamalarının kontrolünün zor olduğu ortaya çıkmış, harcamaların finansmanı ve bütçe açıklarının azaltılması sorunu gündeme gelmiştir. Bu sorun, devleti vergileri ve borçlanmayı artırmak ile harcamaları kısmak arasında seçim yapmaya zorlamıştır.

Bundan başka KİT'lerin yönetimi- ndeki politik müdahaleler, kamu hizmetlerinin ve üretiminin kalitesinin yetersizliği, kamudaki yönetim bozuklukları, büyük işletme açıkları ve zararları, kamunun hantal, esnekliğini

yitirmiş bürokratik işleyişiyle yüksek teknoloji kullanan kamu projelerinin başarısızlığa uğraması gibi nedenler devlet müdahalesini savunanları azaltmıştır.

Kamuda ortaya çıkan tüm bu olumsuzlukları eleştirenlere göre; devletin büyümesi, dinamik bir özel kesim ve sağlıklı büyüyen bir ekonomi için tamamlayıcı değil, engelleyici bir olgu olarak gelişmiştir. Devletin büyümesi, rekabetçi güçlerin kaynak dağılımı ve özel girişimcilik üzerindeki etkisini öylesine zayıflatmıştır ki, kaynak dağılımı ve özel girişimcilik iktisadi şoklara uyum yeteneğini önemli ölçüde yitmiştir.

Devletin hizmet üretirken özel kesime kıyasla "verimsiz" olduğu görüşü devletin "aşırı" büyüdüğü görüşüyle birleşmiş, kısaca "daha küçük devlet" sloganıyla özetlenebilecek bir akıma dönüşmüştür. İşte KİT'lerin özelleştirilmesi bu akımın en temel nedeni olmuştur. Özelleştirme akımının doğuşunda önemli rol oynayan çağdaş iktisadi düşünce okullarını ve öğrencilerini üç ana başlık altında toplayabiliriz⁽²⁾:

– Chicago İktisat Okulunun Öğretisi: Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi,

– Virginia Politik İktisat Okulunun Öğretisi: Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal İktisat,

– Arz Yönlü İktisadi Düşünce.

ABD'de Chicago Üniversitesinde uzun yıllar iktisat profesörü olarak hizmet veren Milton Friedman, Chicago İktisat Okulu'nun kurucusu olarak bilinmektedir. Friedman, Monetarizm'in gelişmesine teorik ve ampirik

çalışmalarıyla önemli katkıda bulunmuştur. Gerek Monetaristler gerekse Rasyonel Beklentiler Teorisyenleri devletin ekonomiye müdahalesini şiddetle eleştirmekte ve özelleştirme düşüncesini savunmaktadırlar.

Özelleştirme akımının doğuşunda önemli rolü olan diğer çağdaş iktisadi düşünce ise Kamu Tercihi Teorisidir. 1986 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Amerikalı James M. Buchanan, Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal İktisadın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur ve "kamu ekonomisinin başarısızlığı teorisini"ni geliştirmişlerdir. Buchanan ve onun görüşünü destekleyen iktisatçılar, devletin kamu harcamalarına, vergilendirmeye, para arzına ilişkin uyması gereken belirli ilkelerin anayasada yerleşmesini ve devlet müdahalesini sınırlayan ve rekabetçi piyasa oluşturulmasını destekleyen düzenlemeleri savunmaktadırlar.

Son olarak arz yönlü iktisat teorisi de özelleştirme akımının doğuşunda etkili olmuştur. Arz yönlü iktisatçılara göre iktisadi sorunların temelinde üretimin talebe cevap verememesi yatmaktadır. Bu iktisatçılar üretimi teşvik edecek en önemli iktisat politikasının "vergi indirimleri" olduğunu savunurlar. Arz yönlü iktisatçılar da diğer çağdaş iktisadi düşünürler gibi devletin fonksiyonlarının giderek genişlemesinin iktisadi sorunların temel kaynağını oluşturduğunu benimsemektedirler. Bu iktisatçılar, milli ekonomi, içerisinde kamu ekonomisinin etkinliğini azaltacak ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak politikaların uygulanmasını savunmaktadırlar.

1980'li yıllardan sonra tüm dünyada görülen özelleştirme uygulamaları birçok iktisadi gerekçelere de dayandırılmaktadır. Bu gerekçeleri altı noktada inceleyebiliriz⁽³⁾:

1- Muhafazakâr ideolojinin devlet anlayışı tezinin, sosyal demokrat ve Marksçil yaklaşımlarla devletin ekonomik faaliyetleri konusunda girdiği tartışmalardan üstün çıkması.

2- Son yıllarda iktisat bilimine, kuramsal analizin mülkiyet hakları, işlem maliyeti, otorite ve vekalet sorunu gibi konularda yaptığı katkıların iktisatçılarda öneminin kavranması.

3- Genel olarak seçmen ve vergi mükelleflerinin II.Dünya Savaşı'ndan sonra destekledikleri sosyal refah devleti + millileştirilmiş endüstriler tezinin sonuçlarının enflasyona, aşırı vergi yüküne ve dış ticaret açıklarına yolaçtığına ikna olmaları ve sonuçta özelleştirmeyi desteklemeleri.

4- Bürokratik denetimi ve sosyal refah devletini seçen ve KİT'leri bir araç olarak kullanan planlamayı benimseyen ekonomilerin performanslarını, iddialarını ve beklentilerini nisbi olarak gerçekleştirecek düzeyde oluşmaması ve komuta ekonomilerinde gözlenen genel tıkanma.

5- KİT'lerin özelleştirilmesinden ek ekonomik faydanın (net sosyal faydanın) elde edilebileceğine ilişkin görüşlerin ortaya konulması ve bunların ikna edici olmaları.

6- Ekonomik ve siyasal iktidarın aynı elde toplanmasının yarattığı monopolleşmenin sakıncasının, özelleştirmenin yaratacağı desantralizasyonla giderilebileceğinin düşünülmesidir.

Yukarıda sayılan iktisadi gerekçelerin ortak özelliği; devlet faaliyetlerinin etkin olmadığı, ekonomide çeşitli istikrarsızlıklara yolaçtığı, sosyal refahın artırılabilmesinin kamu faaliyetlerinin sınırlandırılmasıyla mümkün olacağı ve böylece daha fazla iktisadi fayda yaratacağıdır.

İktisat teorisine göre, bir iktisadi birim olan işletmenin performansı, işletme sahibinin ait olduğu kesimle (kamu-özel) değil, piyasa yapısıyla ilişkilidir. Rekabet piyasalarında çok sayıda rakip arasında maliyeti en aza indirmek zorunludur ve işletmenin mutlaka güçlü olması gerekmektedir. Aynı durum çok sayıda işletmenin fon bulmak için girdiyi ekonomik savaş için de sözkonusu olabilir. Sermaye piyasası, özel sektördeki firmaların iflas tehlikesi ve sahip oldukları işletmenin mülkiyetinin alacaklıları eline geçeceği tehdidiyle etkin olmaya zorlar. Bu nedenlerden dolayı özel kesimde faaliyet gösteren firmalar sadece kârla ilgilenirler ve özel firma yöneticisi bu amacı bilir. Aynı zamanda yönetici gelecekteki belirsizliklere karşı tedbir alarak firmayı korur. Kamu kesiminde ise bunlar sözkonusu olmaz.⁽⁴⁾

Tekelci piyasalarda çalışan kamu işletmelerinin rekabet piyasalarında çalışan özel işletme haline getirilmesi etkinliği artıracaktır. Rekabet şartlarında çalışan özel işletmelerin ve kamu işletmelerinin performans farkı ise, pek belirgin bir fark olmamakla birlikte, özel işletmeler lehinedir. Bazı çalışmalarda varılan sonuçlar bu görüşü doğrulamaktadır.⁽⁵⁾

Birçok karma ekonomilerde, özelleştirme politik tartışmaların

önemli unsuru haline gelmiştir. Ancak özelleştirmenin ekonomik analizi, özelleştirmenin faydaları konusundaki politik tartışmaların gerisinde kalmıştır. İşte bu çalışmada ampirik araştırmalara dayalı sistematik modeller geliştirilerek bu eksiklik giderilmeye çalışılacaktır.

Kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi performansa ne gibi etkilerde bulunmuştur? Bu soruyu cevaplamak için performansı nasıl ölçebileceğimize karar vermemiz gerekir. Burada performansın en iyi standart ölçüsü olarak sosyal refahı kullanacağız. Diğer bir ifadeyle, hükümetin amacının sosyal refahı artırmak, yani iktisadi fazlayı (economic surplus) gerçekleştirmek olduğunu varsayacağız.

Özel ve Kamu Varlıklarının Değerlemesinde Farklı Yönler

Kamu ve özel varlıkların değerlendirilmesine ilişkin olarak JONNES ve TANDON ve VOGELSANG tarafından geliştirilen modelden bu bölümde yararlanılmıştır. Yazarlar özel ve kamu mallarını değerlendirirken sosyal refah kavramını dikkate alarak özelleştirmeyi formüle etmişlerdir. Aşağıda kamu ve özel mallar, ayrı ayrı değerlemeye tabi tutulduktan sonra kamu mallarının özel sektöre satılması yani özelleştirme aşamasına kadar geçen süreç gösterilmektedir.⁽⁶⁾

Kamu mallarına göre özel sektörün varlık satışlarında yani değişimde iki varlık değeri rol oynamaktadır. Bunlar satıcı değeri, alıcı değeri ve ikisinin anlaşmasından ortaya çıkan satış değeridir. Bu değerleri, satıcı değeri için, minimum satış fiyatı, alıcı

değeri için maksimum satın alma değeri ve satış değeri için de piyasa fiyatı tanımını yapabiliriz.

Kamu varlıklarının satışında ise bu iki değere iki ilave unsur daha katmamız gerekmektedir. İlki, özel sektör monopol durumundan yararlanmak için kamu kuruluşlarına oldukça yüksek bir değer biçer. Bu durum özel satıcıları ilgilendirmeyip kamu satıcılarını ilgilendirir. Özelleştirmeden sonra satıcı (toplum) için değer olarak ifade edebileceğimiz bir üçüncü değeri dikkate almalıyız. İkincisi, hükümet sadece fiziki varlıkların transferinin etkilerini değil, aynı zamanda da fonların transferinin etkilerini de düşünmelidir. Eğer kamu varlıklarının satışı özel yatırımlar azaltılarak finanse ediliyorsa veya satış gelirleri vergileri düşürmek için kullanılıyorsa, bu değişim sonucunda toplumun refahı iyiyi mi gitmekte yoksa daha da kötüleşmekte midir? Bu sorunun cevabı kamu gelirleri çarpanı ile özel fonların üzerindeki gölge çarpan arasındaki fark belirlenerek bulunabilir.

Özel sektörün kendi arasındaki değişimin tersine kamu-özel sektör değişimi üç değeri (sürekli kamu faaliyeti altındaki firmanın sosyal değeri V_g , özel faaliyet altındaki sosyal değeri V_{sp} , ve özel faaliyet altındaki firmanın özel değeri V_{pp}), iki parametre değeri (kamu gelirleri üzerindeki gölge çarpan λ_g , ve özel fonlar üzerindeki gölge çarpanı λ_p) ve üç fiyatı (kamu tarafından kabul edilebilir minimum satış fiyatı Z_g , özel sektör tarafından kabul edilebilir maksimum talep fiyatı Z_p ve gerçekleşen satış fiyatı Z) kapsamaktadır.

Firmanın Değerlerine İlişkin Tanımlar

Kamu özel sektör değişiminde firmanın üç değerini yani V_{pp} , V_{sp} ve V_{sg} 'yi birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Bu ayırım için aşağıdaki bazı kısaltmaların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

q_p , q_g , özel ve kamunun faaliyeti sonucundaki çıktı seviyeleri,

p_p , p_g , özel ve kamu çıktı fiyatları,

c_p , c_g , özel ve kamudaki ortalama ürün maliyetleri,

Π_p , Π_g , firmanın vergiden önceki yıllık kârları,

S_p , S_g , Yurtiçi tüketici için hasıl olan yıllık tüketici artıkları,

X , özelleştirmeden sonraki yıllık kurumlar vergisi ödemeleri,

Özel Faaliyet Altında Firmanın Özel Değeri (V_{pp})

Firmanın özel değeri, yani sahibi için beklenen net gelir akışlarının bugünkü iskontolanmış değeridir. Bu, özel alıcıların ödemek istediği maksimum talep fiyatını ifade eder.

$$(1) \text{Max. Talep fiyatı } V_{pp} = Z_p$$

Vergiden önceki kârlar, fiyatla ortalama maliyet arasındaki farkın üretilen miktarla çarpılması şeklinde yazılabilir.

$$(2) \Pi_p = (P_p - C_p)q_p$$

(2) gelecekteki her yıl için hesaplanabilir. T yılda değişkenin değerini t ile gösterirsek, firmanın özel değeri

$$V_{pp} = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ \Pi p(t) - X(t) \}$$

Özel Faaliyetler Altında Firmanın Sosyal Değeri (V_{sp})

Özel faaliyetler altında firmanın sosyal değeri, firmanın bütün özel faaliyetlerinden dolayı toplumun sağlayacağı beklenen net faydaların şimdiki değeridir. Bu değer, sosyal değer göstergesi olduğundan dolayı V_{pp} 'den farklıdır. Biz bu değere firmaların sadece getirilerini değil aynı zamanda toplumdaki tüm kuruluşların getirilerini de dahil ediyoruz. Yani buna tüketicileri, diğer firmaları üretim faktörü sahiplerini ve devleti de dahil ediyoruz. Tüm bu unsurlar aynı zamanda refah ölçüsüne dahil edilmektedir.

Şirketin sosyal değeri, üretici ve tüketici artışı ile kamu gelirlerinin toplamından teşekkül etmektedir. Toplamı basitleştirmek için üretici artışını λ_p , kamu gelirlerini λ_g ile gösterirsek, verilen bir (t) yıl için özel faaliyetler altında firmanın sosyal değeri,

$$(4) V_{sp} = S_p(t) + \lambda_p \{ \Pi p(t) - X(t) \} + \lambda_g X(t)$$

4- denklem tüketici artışının net kârlarına λ_p 'nin ilave edilmesi ve kamu vergi gelirlerinin λ_g ile değerlendirilmesi şeklinde de gösterilir. Varlık değerlerini bulmak için bu akımların iskontolanmış şimdiki değerlerini bulmamız gerekir. Bu durumda

$$(5) V_{sp} = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ S_p(t) + \lambda_p \Pi p(t) + (\lambda_g - \lambda_p) X(t) \}$$

Kamu Faaliyeti Altında Firmanın Toplumsal (Sosyal) Değeri (V_{sg})

Bu değer kuruluşun sürekli kamu faaliyeti sürdürmesinden dolayı toplumun sağlayacağı beklenen net faydaların bugünkü değeri şeklinde ifade edilir. Özel sektör davranışı, kamu davranışından hem statik etkinlik hem de dinamik teşebbüs açısından farklıdır. Bu değer

$$(6) V_{sg} = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ S_g(t) + \lambda_g \Pi g(t) \}$$

Refah Çoğaltanları

V_{sp} ve V_{sg} 'nin hesaplanmasında λ_p ve λ_g refah çarpanları olarak önemli rol oynamaktadır. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Kamu Gelirleri Üzerindeki Gölge Çarpan

λ_g parametresi kamunun elindeki kaynakların aynı miktarda özel tüketim göre refah değişiminde daha fazla bir artışa neden olacağını ifade etmektedir. Bu parametre daha çok gölge fiyat konusu ile fayda maliyet analizlerinin yapılması sırasında sık sık kullanılır. Özelleştirmenin etkileri ΔS şeklinde tüketici refahında, $\Delta \Pi$ şeklinde özel sektör kârında ve ΔG şeklinde kamu gelirlerinde değişime şeklinde ifade edilirse, bu durumda

sosyal refahtaki toplam değişme aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$(7) \Delta W = \Delta S + \Delta \Pi + \Delta G$$

Yukarıdaki refah unsurları farklı çarpanlara sahip olduğundan toplam refahtaki değişme

$$\Delta W = \lambda_s \Delta S + \lambda_p \Delta \Pi + \lambda_g \Delta G$$

Yukarıdaki λ terimi refah unsurlarıyla çarpım halindedir. Şimdi alternatif politikaları dahil edilerek ve genel denklemden bir kayba neden olmadan çarpanlardan birini 1'e eşitleyelim.

Bu durumda refahda refah unsurlarından birine değer vererek diğer unsurların değerlerini ölçebiliriz. Sayı verme ihtiyaridir ve denklemin yapısında herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Burada tüketim çarpanına sayı verirsek yani $\lambda_s = 1$ olursa bu durumda λ_g 'de tüketime eşit olacak şekilde kamu gelirlerinde 1 dolarlık artış olacaktır. Diğer bir ifadeyle kamu gelirlerindeki 1 dolarlık artış tüketicinin sosyal refahında λ_g dolara eşit bir miktarda artışa neden olacaktır.

λ_g 'nin kesin değeri ampirik bir konu olup durumdaki duruma değişiklik göstermektedir. Teori ve ampirik uygulamalarda ise λ_g 'nin değerinin 1'den büyük olduğu kabul edilmektedir.

Özel Fonlar Üzerindeki Gölge Çarpan (λ_p)

Tıpkı λ_g 'nin nisbi olarak tüketime göre kamu gelirlerini ölçmesi gibi λ_p 'de tüketim açısından özel fonların veya özel kârın değerini ölçmektedir.

Refah ekonomisindeki faraziyeğe göre, $\lambda_p = 1$ olması halinde, faydanın gerek üretici gerekse tüketici açısından toplam refahta herhangi bir değişme olmayacaktır. Ancak bu faraziye yatırımların optimal olması halinde geçerlilik kazanacaktır. Eğer yatırımlar optimalden uzaksa, özel kârlar yatırımları artırdığından tüketicinin faydasından daha çok değerli hale gelecektir. Yani $\lambda_p > 1$ olacaktır. Diğer bir ifadeyle, kamu kuruluşu yabancılara satılırsa, şirketin kârına ülke dışındakiler yararlanabilecektir ve $\lambda_p = 0$ olacaktır. Bu durumda ülke içindeki vatandaşın refah seviyesinde herhangi bir değişme olmayacaktır.

Genellikle teorik uygulamalarda ve ampirik çalışmalarda $\lambda_g > \lambda_p$ olduğu kabul edilir. Ancak bunun tersinin de olduğu ileri sürülmektedir.

Özelleştirmenin Formüle Edilmesi

Yukarıdaki temel kavramların bazılarını kullanarak özelleştirme sonucunda temel refah değişimini ifade eden aşağıdaki denklemleri yazabiliriz.

$$(8) \Delta W = V_{sp} - V_{sg} + (\lambda_g - \lambda_p) Z$$

ΔW satış sonucunda toplum refahındaki değişimi göstermektedir. $V_{sp} - V_{sg}$ şirketin faaliyetlerinden kaynaklanan refahdaki değişimi göstermektedir. Son terim ise satış işleminin refaha etkisini ifade etmektedir.

Hükümetin kararı ΔW 'yi maksimize etmektedir. Burada Δ sembolü refahtaki geçici değişimleri değil, hükümet faaliyetlerinden kaynaklanan

refah ile özel faaliyetlerden kaynaklanan refah arasındaki farkı da temsil etmektedir.

5. ve 6. Denklemden yerine koyarsak:

$$\Delta W = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ Sp(t) - Sg(t) + \lambda_g$$

$$[\Pi p(t) - \Pi g(t)] \} - (\lambda_g - \lambda_p) \left\{ \sum_{t=0}^{\infty} p^t$$

$$(9) [\Pi p(t) - X(t)] - Z \right\}$$

3. denklemden

$$V_{pp} = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ \Pi p(t) - X(t) \}$$

ve $V_{pp} = Z$ yani alıcının ödeyebileceği maksimum miktar olduğundan 9. denklem yeniden yazılabilir.

$$(10) \Delta W = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \{ \Delta S(t) + \lambda_g$$

$$\Delta \Pi(t) \} - (\lambda_g - \lambda_p) (Z_p - Z)$$

Burada $\Delta S(t)$ ve $\Delta \Pi(t)$ t yıl için tüketici artışında ve vergiden önceki kârdaki değişimi göstermektedir. Bu kavramları daha basit halde ifade edersek ΔS ve Δ tüketici artışı ve vergiden önceki iskontolanmış net bugünkü değerleri göstermektedir.

Bu durumda

$$\Delta S = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \Delta S(t)$$

$$\Delta \Pi = \sum_{t=0}^{\infty} p^t \Delta \Pi$$

10. denklem yeniden yazıldığında

$$(11) \Delta W = \Delta S + \lambda_g \Delta \Pi - (\lambda_g - \lambda_p) (Z_p - Z)$$

Özelleştirme kararıyla ilgili temel analitik denklemler 3. ve 11. Denklemlerdir. 3. Denklem potansiyel alıcının ödemeye hazır olduğu tahmini değeri göstermektedir. 11. Denklem kuruluşun belirli bir satıcıya satılmasından toplumun ne kadarlık bir kazanç sağladığını göstermektedir. Böylece 11. denklem özelleştirmeye ilgili anahtar bilgileri bize vermektedir. $\Delta W > 0$ olduğunda özelleştirmeyi düşünmeliyiz ve alternatif teklifler arasında en yüksek ΔW 'yi sağlayacak seçimi yapmalıyız.

Aşağıda 11. denklemin özel bir durumuyla sık sık ilgilenebiliriz. Hükümetin alıcıların ödemek istediği maksimum değeri (Z^p) satış fiyatına (Z) eşit kılacak bir teklif aldığını düşünersek, 11. denklem

$$(12) \Delta W^* = \Delta S + \lambda_g \Delta \Pi$$

olacaktır. (ΔW^* 'ye * ilave etmemiz, refahtaki değişimle ilgili maksimum değeri gösterdiğine işaret etmektedir.)

Mülkiyet-Performans İlişkisi

Özelleştirme politikası birbirine ters düşen çok sayıda amaçlarla ilişkilidir. Sosyalist ve kapitalist ülkelerde; kâr saikini, rekabeti, daha çok tercihi, etkinlik artışını ve yeniliği yansıtan piyasa güçlerinin yaygınlaşması ve piyasada rekabet şartlarının artması durumu, tüketicinin faydasını artırır. Bazı durumlarda özelleştirme politika-

si denasyonalizasyon yoluyla kamu sektörü borçlanmasını azaltmayı amaçlar. Diğer durumlarda ise, bu politika demokrasiye katılımın artırılmasına ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasına istegine ilişkin olabilir.

Yukarıda saydığımız çok sayıda amaçlar birbiriyle çelişebilir. Örneğin, kamu sektörünün ekonomideki payının azaltılması veya kamu varlıklarının satışından hazine gelirinin artırılması, rekabet ortamının zemini oluşturulmadan kamu sektöründeki monopol gücün özel sektöre transfer edilmesi durumunda, etkinlik amacıyla çelişebilir. Hisse senetlerinin nominal değerinin düşük tutularak hissedar sayısının artırılması da hazine gelirinin artırılması çabalarına uygun düşmeyebilir. Politik arenada faaliyet gösteren birimlerin tercihleri özelleştirmenin şekli ve yaygınlaştırılmasını belirleyebilir. Bu birimler, onların artırmak isteyen hükümetleri, bütçelerini genişletmek isteyen bürokrat kesimini, mevcut durumlarını özellikle gelir ve pozisyonlarını korumaya çalışan menfaat gruplarını kapsamaktadır. Yöneticiler ve işçiler, üretici kesimi için kabul edilebilir. Ölçülerde özelleştirmeye ikna etmek için hükümete karşı lobi faaliyetlerine girişebilirler ve bu kesim kendilerinin monopol konumlarını sürdürdükleri sürece özelleştirmeyi destekleyebilirler.

Özelleştirme yukarıda saydığımız sebepler için yapılsa da özelleştirme ile ilgili tartışmalar; mülkiyetin, kuruluşun etkinliğini veya performansını belirleyen en önemli unsur olup olmasının üzerinde yoğunlaşmıştır. Özelleştirmeyi savunan kesim, özelleştirmeyi izleyen kısa süre içerisinde kâr-

lılığın ve verimliliğin arttığını iddia etmişlerdir.

İngiltere'de Muhafazakâr Partinin 1987 yılında yayınladığı bildirgesinde önemli bir işçi çoğunluğunun yeni özelleştirilen firmalara hissedar olduğu ve bu kişilerin şirketlerinin başarılarını istediklerini aynı zamanda şirketlerinin özelleştirilmesinden sonra hükümetin merkezi kontrol teşkilatı Whitehall'un detaylarından kurtularak kendi işlerini daha serbestçe yönettiği bildirilmektedir⁽⁷⁾

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, ekonomik performans sadece mülkiyete değil aynı zamanda yönetim becerisi ve rekabete de bağlıdır. Dış çevre de performansın iyileşmesinde etkilidir. Örneğin etkinlik programları, kredi kolaylıkları, sübvansiyonlar, kamu harcamaları ve denetimler hem kamu hem de özel sektörün performansını etkileyebilir. Bu karmaşık ve firmanın performansıyla ilgili birbirinden bağımsız konular, ekonomik performans konusunda piyasa yapısını ve mülkiyetin etkisini gösteren iki değişkenli bir tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1:

Mülkiyet ve Piyasa Yapısı

Mülkiyet	Piyasalar	
	Monopol	Rekabetçi
Kamu	A	B
Özel	C	D

Firmanın performansı konusunda formüle edilen aşağıdaki hipotezler yukarı tablodaki verilere göre düzenlenmiştir.⁽⁸⁾

1. D firması özel mülkiyeti ve rekabetçi piyasa yapısını gösterdiğinden dolayı A firmasından üstündür.

2. D, rekabet lehinde olan ekonomik görüşü yansıttığından dolayı C firmasından daha üstündür.

3. D, rekabet şartlarında özel sektör firmaları kamu firmalarından daha üstün performans gösterdiği görüşünden hareketle B firmasından daha üstündür.

4. B, rekabetin rolünü yansıttığından dolayı A firmasından daha üstündür.

Yukarıdaki faraziyelerden anlaşıldığına göre, tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren D firması diğer firmalarla mukayese edildiğinde, mülkiyetin ve rekabetin getirdiği avantajlardan dolayı diğer firmalardan daha üstündür. B firması sadece rekabet açısından A'ya, rekabet ve mülkiyet açısından ise C'ye göre ise daha üstündür.

Özelleştirme Sonrası Mülkiyet ve Performansa İlişkin Uygulamalar

Özelleştirmeyi savunanlar, özelleştirmenin ekonomik etkinlik üzerinde önemli bir artış doğuracağını ileri sürmektedirler. Ayrıca bu artışın özel üretimin üstünlüğüne bağlı olmasına dayandırmaktadırlar. Ayrıca bir diğer önemli iddia ise, özelleştirmenin tüm ekonominin etkinliğini artıracağı ve dolayısıyla net milli hasıla üzerinde önemli artışa yol açacağı fikridir. Ancak, bu görüş yeterli araştırmalara dayanmamaktadır. Daha ölçülü bir diğer iddia ise, özelleştirmeden kay-

naklanan etkinliğin gerçekte daha ılımlı olabileceği, verimlilik azalışını sınırlandıracağı ve düzenlemelerden kaynaklanan etkisizlikleri ortadan kaldıracığı şeklindedir⁽⁹⁾

Rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren kamu kuruluşları, kamu müdahalelerini önlemek için özelleştirilebilir. Bu durumda etkinlik artışı, kamu kuruluşunun rekabetçi çevrede faaliyet göstermesinden dolayı önemsiz kalacaktır. Bu tür kamu kuruluşları hizmet, üretim gibi büyük ölçek ekonomilerine sahip olmayan alanlarda bulunabilirler. Önemli etkinlik artışları, hem kamu mülkiyetinin haksız müdahalelerine maruz kalan noksan rekabet piyasalarında hem de tam rekabet piyasalarında görülebilir. Her iki durumda da özelleştirmeden kaynaklanan etkinlik artışları açık değildir. MANSOOR ve HEMMING'e göre kaynak tahsisi etkinliği, mülkiyetten ziyade piyasa yapısının bir fonksiyonudur. Ekonomide nisbi fiyatları etkileyen diğer reformların ve rekabetin yokluğu, özelleştirilen firmaları, özelleştirmeden önceki kamu kuruluşları gibi aynı fiyat yapısına sahip bir statüde bırakır. Özelleştirme tek başına firmanın faaliyet gösterdiği piyasa yapısını ve fiyatların teşekkül ettiği çevreyi değiştiremez⁽¹⁰⁾.

Özelleştirme uygulamalarının üretkenlik artışlarına dayandırılması gerekmektedir. Özelleştirme taraftarları, kamu kuruluşlarının bir çok sebepten dolayı iç etkisizlik hali gösterdiklerini iddia etmektedirler. Birinci sebep; kamu kuruluşları rekabetten korunduğundan dolayı üretim girdilerini yanlış kullanma eğilimindedirler ve üretim süreçlerini geliştirmek için ellerinden bir şey gelmemekte-

dir(X etkinsizlik durumu). Bir çok ülkedeki kamu kuruluşları sık sık sübvansede edildiğinden dolayı, kapital birikimini kolaylaştırmaktadır. Böylece, yatırım kararlarında sermayeye daha az pay ayrılmaktadır. Özelleştirmeden sonra ise, firma kapital birikimi için diğer firmalarla rekabet etmekte ve onu daha etkin kullanmak durumundadır. İkinci sebep; Mülkiyet Hakları okulu, kârı maksimize ve maliyeti minimize etmek için getirilen-yönetim teşviklerinin, kamu mülkiyeti ve düzenlemeler tarafından zayıflatıldığını ileri sürmektedirler. Kamu yöneticisine birbiriyle çelişen çok sayıda amaçlar verilmektedir. Hantal bürokratik kontroller ve kârla doğrudan çıkarı bulunan hissedarların yokluğu, işletme performansını maksimize etmesi için yöneticiler üzerindeki baskıyı azaltmaktadır.

Kamu kuruluşu ile özel sektörün mukayeseli olarak performans değerlendirilmesi sırasında bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunlar, anahtar değişkenlerin belirlenmesi ve ölçülmesinde karşılaşılan problemleri (örneğin, tahsis etkinliğinin belirlenmesi ve ölçülmesi için hangi değişkenler kullanılacaktır?), önemli özelleştirmelerden sonraki sınırlı zaman sorununu, mülkiyet, rekabet ve düzenleme politikalarındaki değişiklikleri kapsamaktadır. Ayrıca kamu kuruluşları, ticari olmayan fonksiyonları yerine getirdiklerinden dolayı, performans kriterlerinin belirlenmesi oldukça zordur. Bir çok ülkede kamu kuruluşları, istihdamı sağlama ve yeniden kaynak dağıtımını fonksiyonunu üstlenmişlerdir. Bu durumda kamunun sosyal refah amaçlarının sebep olduğu

teknoloji kaynaklı etkinsizlikleri performanstan ayırmak güçleşecektir.

CAVES ve CHRISTENSEN tarafından 1980'li yıllarda yapılan çalışmada, kamu mülkiyetli Canadian Nation Şirketi ile özel bir şirkete ait ve rekabete açık Canadian Pasific Şirketi'nin performanslarının mukayesesi yapılmış ve Canadian Nation Şirketi'nin performansının düşük olduğunu gösteren bir delile rastlanmamıştır. Yazarlar, kamu mülkiyetinin, doğal olarak özel mülkiyetten daha az etkin olmadığını ve mülkiyetten çok rekabetin etkinliğe önemli bir unsur oluşturduğunu vurgulamışlardır. Ancak, rekabet şartlarında bu iki mülkiyet şekli, kamu mülkiyeti kuruluşunun uygun olmayan bir şekilde desteklenmemesi durumunda, muhtemelen aynı etkinliğe sahip olabilecekleri sonucuna ulaşmışlardır. BOARDMAN ve VINNING, 1989'da karşılaştırmalı uluslararası rekabetçi sanayi sektörleri analizinde kamu mülkiyetli kuruluşların özel kuruluşlara nazaran daha az kârlı ve etkin olduğu sonucuna varmışlardır⁽¹¹⁾. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, rekabetçi sanayilerdeki özel mülkiyetin genel olarak etkinlik nedenlerinden dolayı kamu mülkiyetli kuruluşlara tercih edildikleri ve rekabetin mülkiyetten daha önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Son yıllarda kamu kuruluşlarının ekonomik analizleriyle ilgili geleneksel yaklaşım, kaynak kullanım etkinliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Kamu kuruluşu tarafından etkin olmayan kaynak kullanımı rekabet yokluğundan ortaya çıkmaktadır. İkinci tip etkinlik prodüktif veya teknolojik etkinliktir. Bu etkinlik firmanın iç teşvikleri ve so-

rumluluk yapısıyla yakından ilgilidir. Eğer firma maliyetlerini minimize edemiyorsa prodüktif etkinsizlik ortaya çıkacaktır. Bu daha çok rasyonel olmayan davranışlardan kaynaklanan firma içindeki bilgilerin yanlış algılanması durumunda söz konusu olacaktır.⁽¹²⁾

BORCHERDING ve diğerleri 1982'de 5 ülke ve 50'den fazla mukayeseli kamu-özel firma çalışmasında, kamu kuruluşlarının daha yüksek birim maliyet yapılarına sahip oldukları sonucuna varmıştır. DOMBERGER ve PIGGOT'un 1986'daki çalışmaları ise, özel şirketlere ait Avustralya havayollarının kamu mülkiyetli şirketlere göre daha etkin olduklarını ortaya koymuştur. ESTRIN ve PEROTIN 1987'de yaptıkları çalışmada, Fransa ve İngiltere'nin kamu kuruluşlarının karşılıklı performanslarını karşılaştırmışlar ve Fransa'daki kamu kuruluşlarının daha yüksek maliyet etkinliğine sahip olduğunu açıklamışlardır⁽¹³⁾.

HUTCHINSON, İngiltere'de 5 farklı endüstrideki 17 firmanın özelleştirme öncesi ve sonrası performans göstergelerini incelemiştir. Performans üzerinde mülkiyetin etkilerini gösteren verileri toplu halde değerlendirmiştir. Özelleştirme sonrası kârlılık seviyesinde artış görülürken, özelleştirme öncesinde ise, işgücü verimlilik seviyesinde daha yüksek bir artış gözlemiştir. Bu özelleştirmelerin, firmaların kârlılık performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olacağı, ancak firmanın işgücü verimliliği üzerinde ise negatif etkiye sahip olacağı sonucuna varmıştır. WOOD ise, düşük kârlılığın girdilere (işgücüne) yüksek ücret ödenmesinden kaynaklandığını, bunun ise girdi kullanımındaki

etkisizliği gerektirmeyeceğini ifade etmiştir⁽¹⁴⁾.

BISHOP, KAY VE MAYER, İngiltere'de özelleştirilen kuruluşların performanslarını mukayeseli olarak incelemişlerdir. Yazarlar, 1980'li yıllardaki özelleştirme uygulamalarına konu olan firmaların verimlilik ve kârlarının izleyen yıllarda arttığını ve dolayısıyla yatırımcıların ellerindeki hisse senetlerinin artmasıyla önemli getiriler sağlandığını bildirmektedir. Ancak, firmaların monopol gücüne sahip olması dolayısıyla kârlılığın etkinlik için iyi bir gösterge olamayacağını ifade etmişlerdir. İşgücü prodüktivitesi ve birim sermaye, işgücü ve girdi başına düşen çıktıyı temsil eden toplam faktör verimliliği gibi prodüktivite değişkenlerini, aynı firmanın 1970'li yıllardaki değişkenleriyle mukayese ettiklerinde, oldukça yüksek bir artışın gerçekleştiğini gözlemişlerdir. İşgücü verimliliği, toplam faktör verimliliğini geçmiş, işverenin üzerindeki sendikal gücün kontrol alanı zayıflamış ve daha az etkin olan işgücünün yerine, verimli sermaye malları ikame edilmiştir. Özelleştirmeyle ilgili bir diğer etki de fiyatlarda görülmüştür. 1980'li yıllarda hava taşımacılığı fiyatlarında yılda % 4'lük bir düşme, British Gas'da % 1.5'lik yükselme ve elektrikte % 2'lik bir artış ortaya çıkmıştır⁽¹⁵⁾.

HARTLEY ve PARKER İngiltere'de 10 kamu kuruluşunun özelleştirme sonrası işgücü verimliliği, toplam faktör verimliliklerini 4 yıl öncesi ve 4 yıl sonrası ile karşılaştırmışlardır. Genel olarak özelleştirme sonrasında pozitif yönde bir gelişme olduğu tezini ileri sürmüşlerdir⁽¹⁶⁾.

SONUÇ

KİT'lerin özelleştirilmesi, 1970'li yıllarda ortaya çıkan iktisadi krizle tüm dünyaya dalga dalga yayılmıştır. Devletin ekonomideki ağırlığı artarken iktisadi büyümenin yavaşlaması, devlet müdahalelerine olan inancı zayıflatmış ve Keynezyen görüşler sorgulanmaya başlanmıştır. KİT'lerin faaliyetlerinde hükümet müdahalesi ve politik baskılar (özellikle gelişmekte olan ülkelerde), kamu hizmetlerinin kalitesinin yetersizliği, sürekli artan açıklar, hantal bürokrasi, özelleştirme akımını hızlandırmış ve Rasyonel Beklentiler, Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat gibi 1970'li yıllardan sonra iktisadi akıma katılan düşünceler de özelleştirmeyi savunmuşlardır.

Kamu varlıklarının değerlendirilmesi ilişkin olarak JONNES, TADON ve VOGELANG sosyal refah ölçütünü dikkate alarak özelleştirmeyi formüle etmişlerdir. Ayrıca yazarlar özel sektörün varlıkları ile kamu varlıklarının değerlendirilmesinde farklı yönler bulunduğunu ortaya koymuşlar ve kamu varlıklarının satışında sosyal refah ölçütünü temsil eden ΔW 'nin sıfırdan büyük olması halinde satışın gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Kamu kuruluşu ile özel sektörün performanslarının karşılaştırılması sırasında birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunlar daha çok kamu kuruluşunun etkinliğini temsil edecek değişkenlerin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kamu kuruluşunun ticari olmayan bir takım fonksiyonları yerine getirmeleri performansın değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bunlara rağmen yapılan karşılaştırmalarda bazen kamu teşebbü-

sünün çoğu kez de özel işletme performansının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Nitekim, KİT'lerde politik baskılarla gereğinden fazla işçi çalıştırılması, verimsizliği etkileyen sebeplerden biridir.

Netice olarak ekonomik performansda bir iyileşme sadece mülkiyetin kamudan özel sektöre transfer edilmesiyle değil, piyasada rekabet şartlarının artırılması ve KİT'lerin faaliyetlerinde bağımsız olmalarıyla mümkün olabilecektir.

Özelleştirmeden sonra performansda ne gibi değişiklikler olduğu konusunda da bir çok uygulamalı araştırma yapılmıştır. Yapılan değerlendirmelerin sonucu çok net olmamakla birlikte özellikle İngiltere'de özelleştirilmenin, firmaların kârlılık performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKALIN G., *KİT Ekonomisi, KİT'ler, Reformları, Alternatifleri ve Özelleştirilmeleri*, Ankara, Esbank Yay., 1990, s. 292-293.

AKTAN C.Can, *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme*, İzmir, 1992,

BIHSOP M., J.KAY ve C.MAYER, "Introduction: Privatization in Performance" *Privatization and Economic Performance*, Ed.M.BIHSOP, J. KAY ve C.MAYER, Oxford University Press, 1995, s.13.

BIHSOP M. ve D. THOMSON, "Privatization in The UK: Internal Organization and Productive Efficiency" *Privatization and Economic Efficiency*, Ed.M.BIHSOP, J. KAY ve C.MAYER, Oxford University Press, 1995, s.361.

BÖS D. ve W. PETERS "A Principal-Agent Approach on Manager Effort and Control in Privatized and Public Sector", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A.F.OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s.28.

HARTLEY K. ve D.PARKER, "Privatization: A Conceptual Framework", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A.F.OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s.11.

HUTCHINSON G., "Efficiency Gains Through Privatization of UK Industry", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A.F.OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s.88

JONES L.P., P.TANDON ve I.VOGELSANG, "Net Benefit from Privatization of Public Enterprise", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A.F.OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s. 54-69.

KAY J.A.ve D. J.TOMSON, "Privatization: A Policy in search for Rational", *Economic Journal*, Vol. 96, 1986, s.21.

PARKER D. ve K.HARTLEY, "Status Change and Performans: Economic Policy and Evidence" *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A.F.OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s.119.

VICKERS J.ve G.YARROW, "Economic Perspectives on Privatisation", *Journal of Perspectives*, Vol. 5, No.2, Spring 1991, s.117.

WALLE N. Van De, "Privatization in Developing Countries: A Review of the Issues", *World Development*, Vol. 17, No.5, s. 604-605.

DİPNOTLAR

1) K. HARTLEY ve D. PARKER, "Privatization: A Conceptual Framework", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*. Ed. A.F. OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s. 11.

2) C. Can AKTAN, *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme*, İzmir, 1992, s. 94.

3) G. AKALIN, *KİT Ekonomisi, KİT'ler, Reformları, Alternatifleri ve Özelleştirilmeleri*, Ankara, Esbank Yay., 1990, s. 292-293.

4) D. BÖS ve W. PETERS, "A Principal-Agent Approach on Manager Effort and

Control in Privatized and Public Sector", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A. F. OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s. 28.

5) J. A. KAY ve D. J. TOMSON, "Privatization: A Policy in search for Rational", *Economic Journal*, Vol. 96, 1986, s. 21.

6) Geniş bilgi için bkz.: L. P. JONES, P. TANDON ve I. VOGELSANG, "Net Benefit from Privatization of Public Enterprise", *Privatization and Economic Efficiency, A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. A. F. OTT and K. HARTLEY Edward Elgar Publishing, 1991, s. 54 - 69.

7) K. HARTLEY ve D. PARKER, "Privatization...", loc. cit., s.12.

8) Ibid, s. 13.

9) N. Van De WALLE, "Privatization in Developing Countries: A Review of the Issues", *World Development*, Vol. 17, No: 5, s. 604-605.

10) Ibid, s. 606.

11) VICKERS ve G. YARROW, "Economic Perspectives on Privatization", *Journal of Perspectives*, Vol. 5, No: 2, Spring 1991, s. 117.

12) M. BISHOP ve D. THOMSON, "Privatization in the UK: Internal Organization and Productive Efficiency", *Privatization and Economic Efficiency*, Ed., M. Bishop, J. Kay, ve C. Mayer, Oxford Uni. Press, 1995, s. 361.

13) G. HUTCHINSON, "Efficiency Gains through Privatization of UK Industry", *Privatization and Economic Efficiency, A comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. F. OTT ve K. HARTLEY, Edward Elgar pub., 1991, s.88.

14) G. HUTCHINSON, loc. Cit., s.105.

15) M. BISHOP, J. KAY ve C. MAYER, "Introduction: Privatization in Performance", *Privatization and Economic Performance*, Ed., M. Bishop, J. Kay, ve C. Mayer, Oxford Uni. Press, 1995, s. 13.

16) D. PARKER ve K. HARTLEY, "Status Change and Performance: Economic Policy and Evidence", *Privatization and Economic Efficiency, A comparative Analysis of Developed and Developing Countries*, Ed. F. OTT ve K. HARTLEY, Edward Elgar pub., 1991, s.119.

Araştırma

Yrd. Doç. Dr. ÖMER EROĞLU

İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

A. KADİR KÖKOCAK

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı

Teorik Açıdan Rant, Rant Kollama ve Kapsamı

GİRİŞ

Rant tarihi süreci içerisinde iktisat literatüründe çok değişik tanımlamalara muhatap olmuştur. Fizyokratlar rantı toprağın kırası olarak mütalaa ederken, klasik politik iktisat teorisinde daha çok mülkiyet sonucunda elde edilen bir gelir unsuru olarak algılanmıştır. Günümüz politik iktisat literatüründe ise kavramı tanımlama yaklaşımı kurumsal düzenlemeler çerçevesinde olmaktadır. Buna göre rantın tanımı baskı ve çıkar gruplarının politik mekanizmadan kaynak transfer etmek için yaptıkları faaliyet-

ler neticesinde elde edilen geliri ifade eder.

Tollison, Buchanan ve M. F. Flowers'ın üzerinde ittifak ettikleri tanıma göre rant, bir kaynak sahibinin, kaynağın fırsat maliyeti üzerinde elde ettiği kazançtır. Tüllock, Krueger, Posner ve yine Buchanan ve Tollison'un yaptıkları başka bir tanımlama ise politik iktisat temelinde ele alınmış ve rantı hükümetlerden refah transferi kollamada bireylerin kaynak israf edici faaliyetleri olarak değerlendirilmiştir. Modern klasik iktisat kuramında rant kavramı, rant kollama olarak ifa-

de edilmektedir. Buradaki israf kavramı ise, rant kollama çabaları tarafından maksimize edilen bir unsurdur. Buna göre rant kollama, sosyal bir artıktan ziyade sosyal israfı oluşturan ve bu israfı maksimize eden çabaların tümünü ifade etmektedir. Başka bir deyişle rant kollama, hükümetçe verilen bir monopolün ya da verilmiş olan bir monopol gücünün tesisi, elde edilmesi ya da devam ettirilmesi yolunda kaynakların kullanılmasıdır.

Rantı fırsat maliyeti ile ilişkilendiren bir görüş kaynak sahibinin, kaynağın fırsat maliyeti üzerinde elde ettiği bir kazanç olarak değerlendiren yine klasik iktisat teorisi yaklaşımı rantı mülkiyet kesbi ile alağa kurularak, mülkiyet sonucunda elde edilen gelir unsuru olarak kabul etmiştir.

Krueger'in rant-kollama tanımlamasına paralel olarak farklı zaman süreci içerisinde ileri sürülen konunun anlatımına yönelik tanımlamalar bazan fil tarifine benzer bir özellik taşıırken, bazan da aynı anlamı ifade için farklı kelimeler kullanılmıştır. Rant-kollamanın ihtiva ettiği anlam bütünlüğü çerçevesinde Lisans-kollama (licence-seeking), Kâr-kollama (profit-seeking), Prim-kollama (Prime-seeking), Gelir-kollama (Revenue-seeking), Tarife-kollama (tariff-seeking), Monopol-kollama (monopoly-seeking) ve daha kapsamlı bir adlandırma ile doğrudan verimli olmayan kâr sağlama (Directy Unproductive Profit-seeking) gibi tanımlamalar kullanılmışsa da bunlar büyük ölçüde rant-kollamanın türleri içerisinde değerlendirilebilir. Ayrıca Lenin (1939) rantiyer devlet veya kullanıcı devlet

anlamına gelen rentnerstaat kavramını kullanmıştır. Hatta Marksistler, Joan ROBINSON tarafından karakterize edilen Schumpeterian kapitalizmiyle ve güçlü bir kapitalizmin itici gücünü yaratacak rentnerstaat ile ilgili olarak hayvani ruh (animal spirits) dedikleri bir antitez geliştirmişlerdir.

Krueger çalışmasında asgari ücret yasası, tüketim ve sermaye kazançları vergisi düzenlenmelerini de rant-kollama örnekleri içerisinde değerlendirmektedir. Burada sermaye kazançları vergisi düzenlemelerinin aşırı apartman yapımı gibi gayri menkul edinme ve ekonomik olmayan petrol araştırmalarına yol açacağını belirtmektedir. Krueger'in genel olarak rant-kollama faaliyetleri olarak tanımladığı faaliyetleri Bhagwati ve Srinivisan (1981) daha da genel bir şekilde DUP (Doğrudan Verimli Olmayan Kar Sağlama) faaliyetleri olarak tanımlamışlardır.

Bhagwati DUP'dan bahsederken bunun bir fayda fonksiyonunda yer alan malların ekonomide elde edilebilirliği veya üretimdeki artış ile direkt ya da endirekt bir fayda fonksiyonuna giren mal ve hizmetler üretilmeden elde edilen parasal kazançlar olarak açıklamıştır. Doğrudan verimli olmayan kar sağlama faaliyetleri (DUP) kavramı, A. KRUEGER tarafından kullanılan rant-kollama kavramını da kapsayan büyük ölçüde ekonomik faaliyetlerin analizini içeren bir kavramdır. Bhagwati, rant - kollamayı kendisinin DUP faaliyetleri diye tanımladığı çok daha geniş bir kavramın yalnızca bir alt kümesi olduğunu belirtmiş olsa bile Buchanan, Tullock, Tollison ve diğerleri tarafından anlaşıldığı şek-

liyle rant-kollama, Bhagwati tarafından tanımlanan tüm faaliyetleri içermektedir.

Yapılan tanımlamalar farklı kavramlar üzerine oturtulduğundan muğlaklığı önlemek ve daha net bir açıklama üslûbu ortaya koymak için bu kuramsal yaklaşımı, Klasik Politik İktisat Teorisinde ve Modern Neo-Klasik Politik İktisat Analizinde bir tasnife tabi tutarak ele almaya çalışalım.

1. Klasik Politik İktisat Teorisi'nde Rant Kavramı

Klasik iktisatçılar rantı en sade anlatımıyla doğal kaynakların üretime katılmasıyla elde edilen gelir olarak kabul etmişlerdir. Buna göre, doğal kaynakların arzı talebine göre sınırlı olduğundan, bu kaynakların kullanılmasıyla meydana gelen yarar karşılığında bunların sahipleri rant geliri elde ederler. Bir başka deyişle klasikler rantı üretim faktörlerinden biri olan toprağın kirası olarak nitelendirmişlerdir. Bu anlayışa göre toprağın fiyatı olan rant toprak faktöründen belirli bir süre yararlanmak için ödenen bedeldir.

Klasik politik iktisadın öncüsü kabul edilen Adam SMITH, rantın Fizyokratların düşündüğü gibi toprağın verimliliği ile direkt ilgili olmayıp özellikle toprağın kıt olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bununla beraber rantın toprağın verimliliği ile de nisbeten ilgili olduğunu belirtmiştir. Ancak verimliliğin, rantın oluşumunda tek başına yeterli olamayacağını savunmuştur.

Klasiklerden İngiliz asıllı iktisatçı Thomas Robert MALTHUS ise rantı, toprak-nüfus ilişkisine bağlayarak doğal kaynakların artışlarının aritmetik, nüfusun ise geometrik bir artış trendine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Rant yaklaşımını da bu düşünce temelinde oturtarak, toprak sahiplerinin nüfus arttıkça sosyal hası'adan artan oranda bir pay alacaklarını belirtmiştir. Malthus'a göre rantın temelinde toprağın verimliliği vardır.

Johann Heinrich Von THÜNEN klasik ekolden Alman iktisatçıdır. Thünen, Ricardo'nun ileri sürdüğü rant teorisini genişleterek toprağın verimlilik farkından ortaya çıkan rantı, üretim bölgelerinin tüketim merkezlerine uzaklıkları ile de ilişkilendirmiş ve tam rekabet piyasasında malın tek fiyattan satılması nedeni ile de rantın doğacağını savunmuştur.

Ricardo'ya gelince; Ricardo klasik ekolün en tutarlı temsilcisi sayılır. Ricardo'nun rant teorisi toprağın verimliliğine dayanır. Ona göre rant, ekilen toprakların verimlilik farkından oluşmakta olduğundan, bunu diferansiyel rant olarak tanımlamaktadır. Teoriye göre üretim maliyetleri ile satış fiyatları arasındaki fark, toprağın verimlilik farkına bağlı olarak rantı meydana getirecektir. Ürün fiyatlarının tek, maliyetlerin ise farklı olması halinde diferansiyel rantlar, yani farklı rantlar oluşmaktadır. Başka bir anlamıyla, Ricardo'nun rant teorisini, intansif ve ekstantif tarımda toprağın verimliliği nedeniyle rantın ortaya çıkacağı şeklinde özetleyebiliriz. Nüfus artışıyla birlikte insanlar verimli topraklardan, daha az verimli topraklara kaymışlardır. Dolayısıyla rantı artıran

etkenler nüfus artışı ile ekili alanların sınırlı olmasıdır.

ABD'li iktisatçı Henry Charles CAREY'in düşünceleri Malthus ve Ricardo'nun fikirleriyle uyumsuzken Adam SMITH ile paralellik arz etmiştir. Carey, toprağın işlenmesine kullanımı daha kolay olan verimsiz topraklardan başladığını, verimli topraklara daha sonra geçildiğini ileri sürmüştür, böylece işlenmesi kolay toprakların rant sağladığını iddia etmiştir. Ayrıca yazar rantın mülkiyetle de ilişkisi olmadığını, verimli her toprağın rant doğuracağını savunarak mülkiyetin sadece rantın kim tarafından sahiplenileceğine açıklık getireceğini düşünmüştür.

Klasiklerden J. Stuart MILL ise rantın doğuşunun sadece toprağa münhasır olmadığını, bunun dışındaki diğer üretim faktörlerinin de rant doğuracağını savunmuştur. Literatüre yeni bir kavram kazandırarak rantın oluşumunu monopolcü yapıya bağlayan Mutlak Rant tanımlamasını getirmiştir. Mill'e göre rant, bir monopolcü durumun sonucudur. Miktarı sınırlı mallar, sahipleri bir anlaşma yapmasalar dahi monopole konu olacaktırlar.⁽¹⁾

2. Modern Neo - Klasik Politik İktisat Teorisinde Rant Kavramı

Rant-kollama ile ilgili teori değişen ekonomik ve siyasal yapıya paralel olarak iktisat biliminin içinde bulunduğu kuramsal problemlerin çözümüne yönelik bir çıkış yolu niteliği taşımaktadır. Bu kavram ilk defa 1974 yılında Anne O. KRUEGER tarafından

kullanılmıştır. Krueger, Modern Neo-Klasik iktisat teorisinin rant yaklaşımını Rant-Kollama şeklinde ifade ederken, çalışmalarını ithal lisansları üzerinde yoğunlaştırmakla bu kavramın anlamını daralttığı söylenebilir. Ancak daha sonraları aynı kavramı bir çok yazar başka konularda yoğunlaştırdığı çalışmalarında da kullanılmalarıyla kavram daha çaplı ve geniş çerçeveli bir anlama kavuşmuş oldu.

Rant-kollama faaliyetlerinin teorik çarçısının oluşumunda öncelikle G. TULLOCK (1967), A.KRUEGER (1974) ve POSNER (1975) yaptıkları çalışmalarla bu alanda önemli rol oynamışlardır. Krueger ithal lisanslarından hareketle oluşturulan monopol rantlarıyla gelişmekte olan ülkelerin büyüme sorunlarına açıklamalar getirmiştir. Bu çalışmasında rant - kollama faaliyetlerinin yol açtığı sosyal kayıpların toplam refah düzeyini azaltıcı bir fonksiyon üstlendiği, sonuç olarak ta ekonomik gelişmeyi önleyeceği konusuna değinmektedir. Rant-kollama faaliyetleri ile ilgili literatür, piyasadaki rekabeti sınırlama özelliği olan hükümetin yeniden dağıtım fonksiyonlarının refahla ilgili maliyetlerinin değerlendirilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır.⁽²⁾ İşte Krueger yaptığı çalışmalarda bu boyut üzerinde durmaya çalışmıştır.

Krueger'e göre rant-kollama faaliyetleri, bireylerin hükümetçe dağıtılan kota ve tarifeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için lobiler oluşturarak politik mekanizma üzerinde etkili olmak suretiyle kâr elde etmeye yönelik faaliyetlerdir.

Modern neo-klasik iktisat kuramcılarının olan Gordon TULLOCK ise konu ile ilgili görüşlerini ilk defa 1967'de yazdığı The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft (Tarifelerin, Tekellerin ve Hırsızlığın Refah Maliyeti) adlı makalesinde dile getirmiştir. Bunun dışında G. TULLOCK, 1980 yılında J.M. BUCHANAN ve R. TOLLISON ile birlikte, yayınladıkları bir çok makaleyi Toward A Theory of the Rent-Seeking Society (Bir Rant - Kollama Toplumu Teorisi) kitapta toplamışlardır.

Tullock ve Krueger tarafından yapılan ilk çalışmaların dayandığı temel varsayımlar şunlardır : Kâr peşinde koşan iş adamları bir tekel hakkı elde etme çabası içindedirler. Bu tekel özel bir tekel olabileceği gibi devletçe desteklenen bir tekel de olabilir. Bunlar, tekel hakkı elde etme olasılığını her türlü faaliyete paralarının son kurduğuna kadar yatırım yaparlar. Ancak günümüze kadar geçen zaman zarfında tüketicilerden tekellilere herhangi bir transfer olmadığı, ancak kaynakların verimsiz alanlarda israf edilmesi sonucu sosyal bir kaybın ortaya çıktığını kabul etmek durumundayız. Bu varsayım, çeşitli teorik nedenlerden ötürü, her zamana ve her duruma uymamakta, ancak sosyal maliyetin altında olduğu kadar üstünde bir değer de olabilmektedir.⁽³⁾

Rant-kollama faaliyetlerini konu alan çalışmalar yapan iktisatçılar arasında tekelleşmeyi rekabetçi strüktüre bağlayan yaygın kanaat, "Tekelleşmeye yol açan faaliyetler rekabetçi bir endüstridir" denilmesi suretiyle bir bakıma özdeyiş şeklini almıştır. Rekabetçi bir ortamda birbirine rakip olan

firmalar kaynaklarının bir kısmını tekelleşme çabalarına harcarlar. Bu harcamalar tekel kazançlarına eşitleninceye kadar devam eder. Bu ilişkiyi lotaryaya benzetebiliriz. Bir çok insan piyango kazanmak amacıyla bilet alır ve bu biletlere ödenen paralar fon havuzunda toplanır. Bilet alanlardan küçük bir grup piyango ikramiyesini kazanırken büyük bir kısmı kaybetmektedir. Ancak lotarya ile rant-kollama arasındaki fark; lotarya oyunlarında toplanan para dağıtılan paranın çok üzerinde iken tekelleşme amacıyla yapılan harcamaların toplamı ancak tekel kazançları kadardır. Rant-kollamanın sosyal maliyeti ile ilgili ayrıntılı açıklamaların yer aldığı makalede G.TULLOCK tekel imtiyazı elde etme çabasında olan baskı ve çıkar gruplarının faaliyetlerine ve bunun sonucunda oluşan sosyal maliyete kendine özgü bir takım açıklamalar getirmiş ve rant-kollamayı baskı ve çıkar grupları tarafından monopol imtiyazı elde etmek için gösterilen faaliyetler olarak ele almıştır.

Modern neo-klasik iktisat kuramında rant-kollama kurumsal düzenleme ve haklarla ilgili olup kurumsal ekonomi çerçevesinde incelenmiştir.⁽⁴⁾ Rant-kollama hükümetlerden refah transferi çabalarında bireylerin kaynak israf edici faaliyetlerinden ibaret olduğu mülahaza edilmiştir. Başka bir ifade ile rant-kollama sosyal bir artıktan çok sosyal israfı oluşturan ve bu israfı maksimize eden çabaların olduğu kurumsal boyutlardaki davranışları ifade etmektedir.⁽⁵⁾ G. TULLOCK'a göre ise rant-kollama çerçevesinde değerlendireceğimiz çoğu hükümet transferleri, yani diğer adıyla

"düzenleyici transferler", refah içinde olandan fakir olana doğru değil, politik organizasyonda zayıf olandan güçlü olana doğru yönelmektedir.

Rant-kollama faaliyetlerini konu alan çalışmasında R.A. POSNER (1975) rant-kollamayı monopol gücünün dağıtılması olarak değerlendirmekte olup bunun da rekabet ortamında oluşacağını düşünmektedir. Posner'e göre rant-kollama faaliyetleri rekabeti içerir. Rant sağlayabilmek için rekabet halinde olan baskı ve çıkar grupları bu rantlara ulaşmada kaynak kullanma zorunda kalacaklardır. Bu da sonuçta toplumsal israfa yol açacaktır.⁽⁶⁾

Refah transferi kollayan baskı ve çıkar gruplarının kaynak israf edici faaliyetleri olarak algılanan rant - kollama tanımları giderek artmaktadır. Rant- kollama literatüründe çok açık olmayan bazı varsayımlar bulunmaktadır. Bununla birlikte rant - kollama davranışı objektif bir şekilde tanımlanabilir ve en azından prensipte rant - kollama israfı ölçülebilir.⁽⁷⁾ Rant - kollama devletin korumasıyla grupların refah transferini elde etme teşebbüsleri ve bunların etkileri olarak tanımlanırken, bunun yanında devlet gücünde yer etmemiş monopolün etkilerine de uygulanmaktadır. Ortodoks analizin aksine rant - kollama analizi sun'i kitlelerin yaratıldığı yerlerde sosyal israfın meydana gelişini kapsamaktadır.

Pasour'a göre, rant - kollamanın yol açtığı israf, ancak gözlemcilerin kendi değer yargılarına göre tanımlanabilir. Gerçekte ne devlet faaliyetlerinin ne de rant - kollama faaliyetleri-

nin, meşruluğunun veya gayri meşruluğunu belirlemede objektif bir yol yoktur. Bununla birlikte, eğer bir faaliyet devletin meşru fonksiyonu ise bu faaliyetin lobicilik hareketleriyle kurumsallaşması ve bunun devamına yönelik faaliyetlerin olması bir israfın olduğunu göstermez. Halbuki devletin uygun rollerinin tanımlanması normatiftir. Çünkü belirli bir faaliyetin israf olarak tanımlanması için ekonomik teori dışında yer alan normlara ihtiyaç vardır. Devletin uygun gören ve fonksiyonlarının ve rant - kollamanın ortaya çıkardığı israfın fayda-maliyet analiziyle belirlenemeyeceği ise açıktır.⁽⁸⁾

Buchanan, rant - kollamayı, devlet tahditleri ile ortaya çıkan kârları elde etmeye çalışan grupların etkileri sonucu oluşan faaliyetler olarak tanımlamaktadır.⁽⁹⁾ Devletin fonksiyonları arttığında bazı birey ve gruplar politik faaliyetler vasıtasıyla gelir fırsatları yaratmaya çalışırlar. ABD'li Lee'nin Birleşik Devletler'de yaptığı bir çalışmanın sonucuna göre rant - kollama faaliyetlerinin dramatik bir şekilde artmış olmasının nedeninin hükümet kontrolleri olduğunu söylemiştir.⁽¹⁰⁾ Halbuki klasik minimal devlet anlayışında geçerli olan fonksiyonlarla sınırlı olduğu takdirde bu şekilde gelir transfer etme imkanları azalacaktır. Minimal devlet modeli sadece hükümetin uygun fonksiyonlarının olduğu bir devlet şeklidir. Bu modelde temel faaliyetler için uygun seviyedeki desteğin elde edilmesi ve korunması için gerekli olan lobicilik ve diğer kaynak maliyetleri rant - kollama israfı olmayacaktır.

İsraf edici rant - kollama faaliyetlerinin yapılması ve korunması için kullanılan tüm kaynaklar yasal değildir. Esasında, israf edici faaliyetlerden üretici faaliyetleri ayırmak için objektif bir prosedür yoktur. Hükümet müdahaleleri için çok çeşitli nedenler gösterilebilir. Pek çok ekonomist, kamu malları modeli, kamu eğitimi, gelir dağılımı, kamuca desteklenen araştırmalar ve milli savunma gibi faaliyetlerin haklılığını ve gerekliliğini değerlendirmektedir. Dışsalılık teorisi, hükümet programlarının, acentaların ve çevre koruma birimi, mesleki güvenlik ve sağlık idaresi v.b. kapsamındaki faaliyetler şeklinde değerlendirilmektedir. Monopol teorisi ise, çeşitli antitröst politikalar olarak rasyonalize edilir. Rekabet içindeki diğer pek çok sınırlamalar, tüketici bilgisizliği temelinde değerlendirilmektedir. Ancak büyük ölçüde fikir uyuşmazlığı, piyasa başarsızlığı faktörlerinin hükümet müdahalelerini haklı göstermesi bu faaliyetlerin devletin meşru fonksiyonları olması dolayısıyla söz konusu olmaktadır. Hükümet müdahalesinin istendiği alanlarda hükümet faaliyetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesine karşı ortak bir uyum yoktur. Bu konuda bir uzlaşmanın olmaması ise lobcilik faaliyetlerinin israf ya da faydalı olarak nitelendirilmesi için objektif kuralları oluşturulmasını engellemektedir.

Rant - kollama teorisinin kapsamı nedir? Kamunun ve ekonomistlerin fikirlerini etkileyen yetersiz informasiyon, piyasa gücünde dengesizlik, fiyat istikrarsızlığı ve diğer piyasa aksaklıkları örneğin, tarımda hükümetin destekleme alım programları için yasal bir zemin hazırlar. Eğer bir tu-

runçgü pazarlama düzeni hükümetin yasal bir fonksiyonu ise lobcilik çabalarının pazarlama düzeninde devam ettirilmesi rant - kollama israfına yol açmayabilir. Bununla birlikte, bu tip rekabet üzerine sınırlamalar konulursa, bu haklı gösterilemez. Pazarlama düzeninin elde edilmesi ya da korumaya faaliyetleri ise rant - kollama israfı ile ilgilidir.⁽¹¹⁾

Rant - kollama israf ve maliyetleri konusunda çalışmamız içerisinde zaman zaman yer vereceğimizden burada fazla ayrıntılara girmiyoruz. Ancak, sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; iktisadi anlamda ekonomistler herhangi bir kamu politikasını reddedemezler. Bu anlamda ekonomik teori, etik ya da felsefi düzeyde bir analiz yerine ikame edilemez. Burada bir piyasa ekonomisinde devletin uygun rolünün ne olduğu sorusu akla gelebilir. Bu soruya ekonomist felsefeci, politika bilimcisi ve problemle ilgili çalışan diğer analistlerden pek çok yanıt alınır. Örneğin Albert J. NOCK üretken olan ve üretken olmayan faaliyetler arasında bir ayırımı girmektedir. Şöyle ki, bir insan ekonomik ve politik yaklaşımlarla refahını artırmaya yönelir. Ekonomik anlamda refah mübadelesi ve üretim kapsamakta, politik anlamda ise diğerlerinden üretilen refahın uygun olarak telafi edilememesini kapsamaktadır.⁽¹²⁾ Nock'un yaklaşımı israf faaliyetlerini izale eder şeklindedir. Bunun yanında, Rothbard'ın değerlendirmesine göre ise, devletin hiç bir yasağı sosyal faydayı artırmaz.⁽¹³⁾ Bu durumda rant - kollama faaliyetlerini tanımlamada sezgisel olmayan bir standart söz konusudur. Buna göre bireyler ve gruplarca

yapılan tüm faaliyetlerde rant - kollama, israf olarak nitelendirilebilecek refah transferine ulaşma olarak görülebilecektir. Örneğin, vergilerle finanse edilen programlar ve kotalar, tarifeler v.b. ile artan fiyatlar gibi.⁽¹⁴⁾ Ancak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Pasour'a göre devlet fonksiyonlarının ve rant - kollamanın ortaya çıkardığı israf, fayda - maliyet analizi ile belirlenemeyecektir. Yazara göre israfın tam olarak ölçülmesi prensipte zaten mümkün değildir. Geleneksel yaklaşım ise, spesifik piyasa şartlarını ya da rekabetteki azalış veya artışlarla hükümetin etkisini ve ayrıca kazanan ve kaybeden tüketici ve üreticileri ampirik olarak değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Ancak bu yaklaşımın geçersizliğini başka bir çalışmasında Pasour ayrıntılı bir inceleme ile irdelemeye çalışmıştır.

Ekonomik rantın geleneksel neo-klasik teoride fırsat maliyetini aşan kazançlar olduğunu daha önce ifade etmiştik. Von MISES ise fırsat maliyetinin subjektif olduğunu ve kârların girişimci aktivitesi ile oluşturulacağını savunmaktadır. Yazara göre ekonomik rantı objektif olarak tanımlayacak bir yöntem yoktur. Pratikte aşırı kârlar veya hakedilmemiş kârlar ekonomik rant olarak adlandırılır. Kârlar ve vurgunculuk arasında bir ayırımın yapılması durumunda ekonomik rantın belirlenmesi değer yargılarına bağlıdır.⁽¹⁵⁾

Rant - kollama ve hükümet ilişkisini konu alan çalışmasında YANDLE'nin geliştirdiği metod şudur: Hükümet mülkiyet haklarını kontrol eder ve bir üretici gibi davranır. Yasal süreçteki çürümeyi artıran unsurların

analizinde faydalı bir yol kamu memurlarına rant - kollayıcı olarak bakmak olabilir. Temsili bir hükümette yasama alanı, mülkiyet hakları ile şekillenen bir meclistir. Anayasa bir kontrol aracıdır. Şayet Anayasa meclisi kontrol etmede başarısız olursa, çöküntü meydana gelecektir.⁽¹⁶⁾

Pasour, rant - kollamayı refah transferi kollayan grup ve bireylerin kaynak israf edici faaliyetleri olarak nitelendirirken Bhagwati ise rant - kollama davranışının israf edici bir özelliğe sahip olmasının gerekmediğini ileri sürmüştür.⁽¹⁷⁾ Şayet ekonomistler bir faaliyeti israf olarak tanımlıyorlarsa ve karar alıcılar faaliyeti devam ettiriyorlarsa faaliyetin israf edici olma özelliği meşru olmayacaktır. Bu yüzden analistler fırsat maliyeti ve faydaları ölçemeyecektir. Maliyet ve değer ise subjektif kavramlardır. Dolayısıyla faydacı yaklaşımlar hangi faaliyetlerin israf olduğunu belirleğinde bir yol göstermemektedir. Netice olarak, bir faaliyet rant - kollama ile ilgili olsun ya da olmasın devletin meşru rolünün ne olması gerektiği düşüncesine bağlıdır. Buradan hareketle devletin rolünün sınırlandırılması gerçekte rant - kollamayı da azaltacaktır. Anayasal sözleşmenin bir revizyonu için kabul edilebilecek bir gerekçe, devletin küçülmesi gereğidir. Bunun için ise her şeyden önce bireylerin ve grupların yeniden dağılım mekanizmalarını etkilemek suretiyle yol açtıkları ahlaki ve ekonomik sonuçların farkında olmaları gerekmektedir.

SONUÇ

Modern Neo-klâsik politika iktisat analizinde rant farklı bir anlamda kullanılmakta ve rant kollama (rent seeking) adını almaktadır. Bu çerçevede rant kollama faaliyetlerinin teorik çatısı 1967'de Gordon TULLOCK, Hindistan ve Türkiye üzerinde yaptığı ampirik bir çalışma ile 1974'de Anne KRUEGER ve 1975 yılında ise Posner tarafından oluşturulmuştur.

Rant kollama kavramı tam olarak iktisat literatürümüze 1974 yılında Anne KRUEGER tarafından sokulmuştur. Krueger rant kollamayı rüşvetin, suistimalin, kaçakçılığın ve yeraltı ekonomisinin bir çeşidi olarak görmüş ve rant kollama faaliyetlerini ithal izni için alınan lisans belgelerini elde etmek için girilen faaliyetler temelinde oturarak bireylerin, hükümetçe dağıtılan kota ve tarifeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için lobiler oluşturarak politik mekanizma üzerinde etkili olmak suretiyle kâr elde etmeye yönelik çabalar çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Krueger'in çalışmasından önce konuyu 1967'de yayınlamış olduğu bir makalesinde inceleyen Gordon TULLOCK, rant kollamayı monopol kapsamında ele alarak baskı ve çıkar gruplarının monopol imtiyazı elde etmek amacıyla giriştikleri faaliyetler olarak açıklamıştır.

Rant kollama ile ilgili teoriyi, iktisat biliminin son yıllarında içine düştüğü bunalımı gideren bir çıkış yolu olarak değerlendirenler var. Belki de bu yüzden son on yıllık dönemde bu konuda pek çok teorik ve ampirik ça-

lışmalar yapılmıştır. Ancak henüz ülkemizde rant kollamayı bütünüyle ele alan özgün bir çalışma ortaya konmamıştır.

KAYNAKÇA

Altay, Asuman, "Rant ve Rant Kollama: Teorik Bir Yaklaşım", İ.İ.B.F. Dergisi(DEÜ), cilt:8, Sayı:1, Yıl: 1993.

Bhagwati, Jogdish N. "Directly Unproductive, Profit-Seeking (DUP).

Acrivities",(Tercüme:A.Altay), Journal of Political Economy 90(October): s.988-1002,1982.

Buchanan, James M., "Rent Seeking and Profit Seeking" (tercüme: A.Eker) Journal of Law and Economics 26 (April),s.71-85,1980.

E.C.Pasour , Jr., "Rent Seeking: Some Conceptual Problems and Implications" The Review of Austrian Vol. Levington Books, s.123-143, 1987.

Flowers, 1987.

Lee,Dwight R.,"Reverse Revenue Sharing: The Importance of Process in Controlling Government" (Aktarma), Paper Presented of public Choice Meetings, Savannah, Georgia March 24-26,1983.

Nock, Albert J. Our Encmy, The State, (Aktarma) New York: Free Life Editions, 1973 Posner,Richard A., "The Social Casrs of Monopoly and Reglation" Journal of Political Economy 83(August),s.807-827, 1975.

Rothbard,Murray N, "The Ethics of Liberty" Atlantic Highlands, No:1, Humanities Press,1982.

Tullock, Gordon, "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft" (Tercüme: C.Can Aktan) Economic Inquiry, Vol.5, 1967,s.224-232.

Von MISES Ludwig, "Profit and Loss", chap. 9 in Planning for Freedom Memorial ad. South Holland, Ill., Libertorion Press, 1974.

Yandle, B., "Conficting Cammons", Public Choice 38, no.3:317-27,1982.

Review of Austrian Vol. Levington Books, s. 123 - 143, 1987.

9. Buchanan, James M., "Rent Seeking and Profit Seeking" (tercüme: A Eker) Journal of Law and Economics 26 (April), s. 71 - 85, 1980.

10. Lee,Dwight R.,"Reverse Revenue Sharing: The Importance of Process in Controlling Government" (Aktarma), Paper Presented of public Choice Meetings, Savannah, Georgia March 24-26,1983.

11. E. C. Pasour, Jr., "Rent Seeking: Some Conceptual Problems and Implications" The Review of Austrian Vol. Levington Books, s. 123 - 143, 1987.

12. Nock, Albert J. Our Encmy, The State, (Aktarma) New York: Free Life Editions, 1973.

13. Rothbard, Murray N, "The Ethics of Liberty" Atlantic Highlands, No: 1, Humanities Press, 1982.

14. E. C. Pasour, Jr., "Rent Seeking: Some Conceptual Problems and Implications" The Review of Austrian Vol. Levington Books, s. 123 - 143, 1987.

15. Von MISES Ludwig,"Profit and Loss", chap. 9 in Planning for Freedom Memorial ad. South Holland, Ill.,Libertorion Press, 1974

16. Yandle, B., "Conficting Cammons", Public Choice 38, no. 3: 317-27, 1982.

17. Bhagwati, Jogdish N. "Directly Unproductive, Profit-Seeking (DUP) Acrivities" (Tercüme: A. Altay), Journal of Political-Economy 90 (October): s. 988 - 1002, 1982.

DİPNOTLARI

1. Altay, Asuman, "Rant ve Rant Kollama: Teorik Bir Yaklaşım", İ.İ.B.F. Dergisi(DEÜ), cilt:8, Sayı:1, Yıl: 1993

2. Flowers, 1987.

3. Tullock, Gordon, "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft" (Tercüme: C. Can Aktan) Economic Inquiry, Vol. 5, s. 147.

4. Altay, Asuman, "Rant ve Rant Kollama: Teorik Bir Yaklaşım", İ.İ.B.F. Dergisi(DEÜ), cilt:8, Sayı:1, Yıl: 1993.

5. a.g.e.

6. Posner, Richard A., "The Social Casrs of Monopoly and Reglation" Journal of Political Economy 83 (August), s. 807 - 827, 1975.

7. a.g.e.

8. E. C. Pasour, Jr., "Rent Seeking: Some Conceptual Problems and Implications" The

İnceleme

Prof. Dr. COŞKUN CAN AKTAN

Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

Niçin Bazı Milletler Zengin, Bazıları Yoksul?

Dünya atlasına şöyle bir baktığımızda bir kısım ülkelerin ekonomik refah düzeylerinin oldukça yüksek; bir kısım ülkelerin ise yoksulluk içinde olduğunu görüyoruz. Bu iki kutup arasında kalan bir kısım ülkede ise bireyler orta düzeyde bir yaşam standardına ve refah düzeyine sahip. Peki, niçin dünyada bazı milletler zengin, diğerleri yoksul? Bu basit sorunun cevabını bundan iki asır önce Adam Smith 1776 yılında yazdığı *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde vermişti. Modern iktisat biliminin kurucusu ve babası olarak kabul edilen Smith'e göre milletler zenginliğe ve refaha götürecek yol ekonomik özgürlüktü. Smith, bireylerin ekonomik faaliyetlerinde karar ve tercih özgürlüğüne sahip olmalarını savunuyordu. Yine Smith, kendinden önce yaşamış olan büyük filozoflardan John Locke gibi insanın emeğinin ve alınının teriyle ürettiği ve kazandığı şeylerin sahibinin yine kendisi olması gerektiğine inanıyordu. Gerek Locke ve gerekse Smith özgürlüğü insanın en temel ve doğal haklarından biri olarak görüyorlardı. Smith ünlü *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde, insanların ekonomik faaliyetlerinde kendi özgür iradeleriyle ve tercihleriyle istedikleri üretim faaliyetinde bulunmalarını, serbestçe mübadele ve sözleşme yapabilmelerini, ürettikleri üzerinde mülkiyet ve miras özgürlüklerinin olması gerektiğini, insanların ürettiklerini dışarıdan bir engelleme olmaksızın Uluslararası pazarlara sunabilme özgürlüklerinin mevcut olmasını savunuyordu. Smith'e göre teşebbüs, mülkiyet, sözleşme, mübadele, uluslararası ticaret gibi ekonomik özgürlükler milletlerin zenginliği için yeterli bir reçeteydi.

Adam Smith'in reçetesi bazı milletlerce benimsenirken bazı milletler tam aksi bir reçeteyi benimsediler ve uygulamaya koydular. Adam Smith'in önerdiği reçetenin "burjuva diktatörlüğü" ne yol açacağını savunan Marks, Engels, Lenin gibi fikir adamları, milletlerin refahı için devletin, piyasada üretim ve tüketim ilişkilerini düzenlemesine, bireylerin kendi akılları yerine merkezi bir planlama bürosunun ekonomik faaliyetleri koordine etmesine inanıyorlardı. Adına sosyalizm denilen bu ekonomik sistem anlayışında bireylerin ekonomik özgürlükleri sözkonusu değildi. Sosyalizmde, ne teşebbüs, ne karar ve tercih, ne de mülkiyet özgürlüğü diye bir şey yoktu. Sosyalizm gerçekte katı bir devlet müdahaleciliğini (dirigisme) savunuyordu. Sosyalizm, içinde yaşadığımız yüzyılın başlarında Ekim Devrimi ile önce Sovyet Rusya'da uygulama alanı buldu ve daha sonra hızla çeşitli ülkelerde yayıldı. Sosyalizmin en önemli sloganlarından birisi maalesef totaliter bir rejim olmasına rağmen "Markist Demokrasi"ydi. Demokrasi ile uzaktan yakından ilgisi olmayan bu sistem aynı zamanda halk yığınlarına "özgürlük yolu" olarak anlatıldı. Oysa özgürlük, sosyalizmin doğasına tamamen aykırıydı. Çağımızın büyük filozoflarından biri olan F. A. Von Hayek 1944 yılında yayınladığı eserine "Kölelik Yolu" adını verdi ve sosyalizmde insanın en temel siyasal ve sivil özgürlüklerinin bulunmadığını bu yüzden sosyalizmi demokrasi ile bağdaştırmanın bir aldatmacadan başka bir şey olmadığını ortaya koydu. Hayek'e göre insanın temel ekonomik özgürlüklerinin olmadığı bir sistem yanlış bir şekilde insanlara "özgürlük yolu" olarak tanıtıldı.

Özgürlük Yolu

İçinde yaşadığımız yüzyılın acı tecrübesi sosyalizmin ve devlet müdahaleciliğinin insanları refaha ulaştırmadığını çok açık bir şekilde ortaya koydu. Dünyanın bugün gerek siyasal özgürlükler (demokrasi) gerekse ekonomik özgürlükler (piyasa ekonomisi) yönünden en ileri ülkelerinde refah düzeyinin daha yüksek olduğu ortada. Son yıllarda Freedom House, Fraser Intitute, Heritage Foundation adlı uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ekonomik ve siyasal özgürlükler konusunda yaptığı araştırmaların sonuçları "milletlerin zenginliğini kaynağı ekonomik özgürlüktür" hipotezini tamamen doğruluyor.

Zenginler ve Yoksullar

Merkezi Kanada'da bulunan Fraser Intitute adlı kuruluşun sponsorluğunda 1996 yılında yayınlanan *Dünyada Ekonomik Özgürlük* adlı araştırmanın sonuçları çok açık olarak ekonomik yönden dünyanın en özgür ülkeleri ile en az özgür ülkeleri arasındaki ekonomik büyüme ve ekonomik refah arasındaki farkı ortaya koyuyor. Fraser Enstitüsü'nün araştırmalarına göre dünyanın ekonomide özgürlük yönünden en ileri ülkelerinde (Hong Kong, Singapur, İsviçre, ABD, Kanada, Almanya) kişi başına GSYİH 15.000 Doların üzerinde bulunuyor. Bu ülkelerde ekonomik büyüme hızları da yüksek. Hong Kong ve Singapur gibi piyasa eko-

nomisi yönünden tüm dünyaya iyi birer örnek oluşturan ülkelerde 1980–1994 yılları arasında kişi başına GSYİH'daki büyüme hızı yüzde 5'in üzerinde bulunuyor.

Bir de Somali, Zambia, Zaire, Zimbabve, Suriye, Uganda, Romanya, Macaristan, Brezilya gibi dünyada ekonomik özgürlükler yönünden geri durumda olan ülkelere bakıldığında bu ülkelerde kişi başına GSYİH'nin ve büyüme hızının oldukça düşük olduğu görülebiliyor. Somali, Zambia, Uganda ve Zaire'de kişi başına milli gelir 1994 yılı hesaplamalarına göre 1000 Dolar bile değil. Bu ülkelerde 1980–1994 yılları arasındaki büyüme hızı ortalaması da genellikle negatif.

Türkiye'nin Konumu

Fraser Institute tarafından 1996 yılında yayınlanan araştırmada Türkiye ekonomik özgürlük sıralamasında 103 ülke arasında 70. sırada ve "kısmen özgür" ülkeler kategorisinde yer alıyor. Ülkemizde özellikle 1980 sonrasında ekonomide serbestleşme yönünde önemli adımlar atıldığı, ancak bunun yeterli olmadığı biliniyor. Türkiye'de bugün serbest piyasa ekonomisinin temel kural ve kurumlarının yeterince oluşturulmadığını söylemek mümkün, Fraser Institute adlı kuruluşun raporuna göre Türkiye 1980–1994 yılları arasında dünyada ekonomide serbestleşme yönünde en hızlı adım atan ilk on beş ülke arasında yer alıyor. Türkiye'de dışa açılma ve ekonomide serbestleşme süreci ile birlikte ekonomik refah düzeyinde artış görülüyor. Halen ülkemizde kişi başına GSYİH hasıla 3000 dolar düzeyinde. Kişi başına milli geliri 20.000 doların üzerine çıkan ülkelere kıyaslandığında Türkiye'de ekonomik refah düzeyinin yetersiz olduğu görülebiliyor. Türkiye, Dünya Bankası tarafından ekonomik refah düzeyi yönünden yapılan sınıflandırmada halen "orta gelirli ülkeler" arasında yer alıyor.

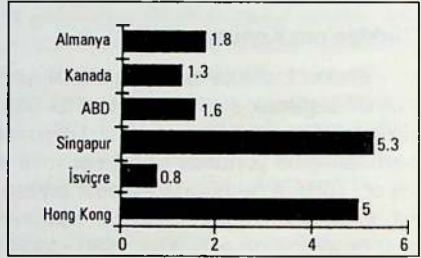
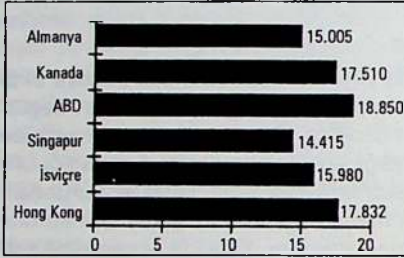
Piyasa Ekonomisi Şart

Özetle, "niçin bazı milletler zengin, diğer bazı milletler ise yoksul" sorusunun cevabı basit. Zenginliğin yolunun ekonomik özgürlük olduğu tüm dünyada artık kabul ediliyor. Sömürgecilik şüphesiz bazı milletlerin gelişmesini engellemiştir. Ancak Tayvan, Singapur gibi bağımsızlıklarını nisbeten yakın zamanlarda kazanan ülkelerde mucizevi gelişmeyi doğuran en önemli faktör bu ülkelerin hızla ekonomide serbestleşme yönünde kararlar almış ve uygulamış olmalarıdır. Yerle bir olduktan sonra dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında girmeyi başaran Japonya'daki büyümenin ve refahın sırrı ekonomide serbestleşmede yatmaktadır. Japonya yanısıra diğer Asya pasifik ülkelerinde çalışma ahlakı, iş disiplini, eğitime verilen önem de bu ülkelerin hızla gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak tüm dünya milletleri giderek artan bir şekilde ekonomik özgürlüklerin, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın itici gücü olduğuna inanmışlardır.

büyümenin ve kalkınmanın itici gücü olduğuna inanmışlardır.

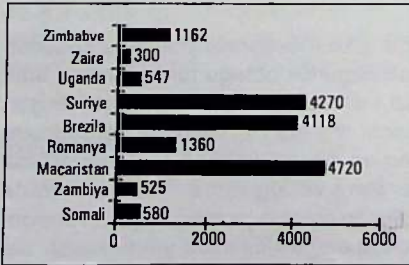
EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE EKONOMİK REFAH ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dünyada Ekonomik Özgürlük

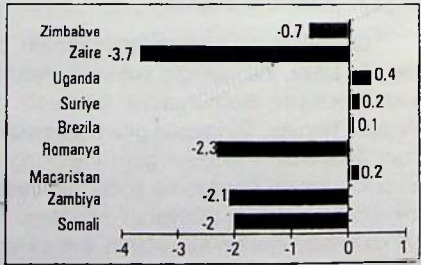

Düzeyi En Yüksek Olan Ülkelerde Ekonomik Refah

Kişi Başına GSYİH (1994)

Kişi Başına GSYİH'daki Büyüme Hızı (1980-1994)

Dünyada Ekonomik Özgürlük Düzeyi En Düşük Olan Ülkelerde

Ekonomik Özgürlük Ve Ekonomik Refah Arasındaki İlişki

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İNDEKSİ

YÜKSEK

DÜŞÜK

10				• Hong Kong
9				• Singapur • Yeni Zelanda
8				• ABD • İngiltere • İsviçre • Tayland • Malezya
7				• Kanada • İrlanda • Belçika • Japonya • Tayvan • Avustralya • Hollanda • Güney Kore • Almanya
6				
5	• Merkezi Afrika Cum. • Malawi • Mali • Kenya • Bangladeş • Gana • Hindistan	• TÜRKİYE • Kamerun • Bulgaristan • Polonya • Ürdün • Senegal	• Venezuela • Gabon • Güney Afrika • Yunanistan	
4	• Mısır • Benin • Madagaskar • Nikaragua			
3	• Zimbabve • Togo • Nepal • Tanzanya • Zambia • Uganda • Nijer • Nijerya	• Suriye • Cote d'Ivoire • Kongo • Slovakya • Fas	• Brezilya • Macaristan	
2	• Haiti • Somali • Zaire	• Cezayir • İran • Romanya		
1				
	0 – 675	676 – 2695	2696 – 8355	8356 ve üzeri

Düşük Gelirli Ülkeler

Orta Gelirli Ülkeler

Yüksek Gelirli Ülkeler

EKONOMİK REFAH DÜZEYİ

Kaynak: World Bank, Trends in Developing Economies, 1994 ve Fraser Institute, Freedom of The World 1995–1996.

SİZ DE ABONE OLUN!

«Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi»ne abone olanlar,
«Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi»ni önce okuyanlardır.

Adı Soyadı :

Firma Adı :

Adres :

Posta Kodu : Tel:

- Abone olmak istiyorum.
 Yeniden abone olmak istiyorum.
 Lütfen temsilcinizi gönderin (İstanbul'da oturanlar için).

«BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR» Aylık Dergi, 12 sayı için 1997 Yılı Abone Koşulları;

YURT İÇİ

- 6 Aylık: 2.000.000.- TL
 1 Yıllık: 3.000.000.- TL

YURT DIŞI

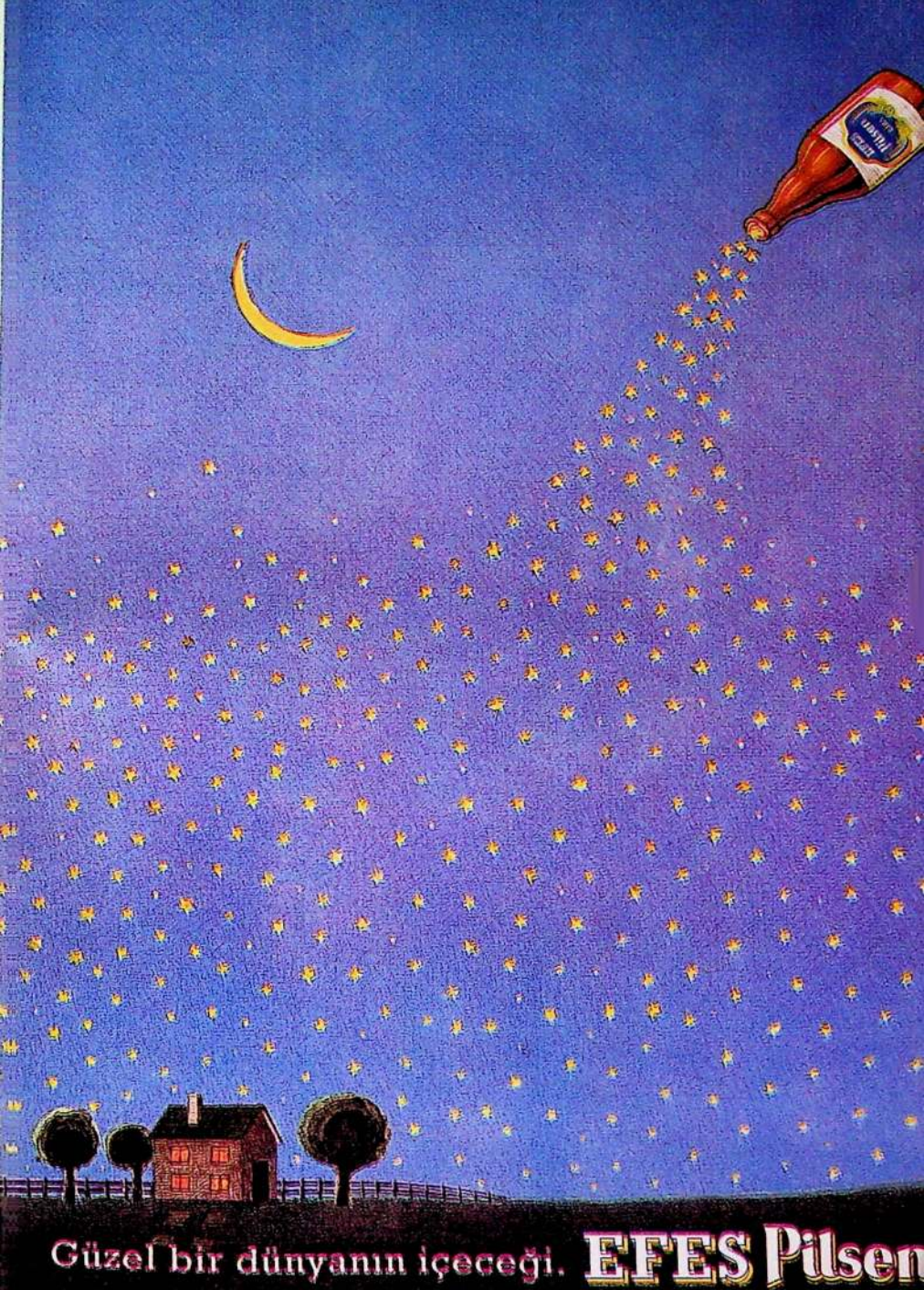
- 6 Aylık 25 \$
 1 Yıllık: 40 \$

Not: Öğrencilere % 40 indirim yapılmaktadır.

Abone bedeli (.....) TL, aşağıdaki işaretli banka hesabınıza havale edilmiştir.

☐ T. İş Bankası
Cağaloğlu Şubesi
Hesap No: 256319 | ☐ Akbank T.A.Ş.
Nişanca Şubesi
Hesap No. 10469-5 | ☐ Yapı Kredi Bankası
Çemberitaş Şubesi
Hesap No. 2269-9 | ☐ Ziraat Bankası
Beyoğlu Şubesi
Hesap No. 768 | ☐ T. Ticaret Bankası
Nuruosmaniye Şubesi
Hesap No: 21345 |
|--|---|--|--|---|

«EKONOMİK VE SOSYAL YAYINLAR A.Ş.» adına, abone bedeline ilişkin, bankaya yatırdığınız maktubuzun (ve öğrenci iseniz, öğrenci kimliğinizin) fotokopisini, yukarıdaki abone formu ile birlikte lütfen, « Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi; Binbirdirek Mahallesi, Suterazisi Sokak, No. 6 / 2; 34400 Sultanahmet – İSTANBUL » adresine gönderiniz. Ya da şu numaraya Fax geçebilirsiniz: (0 – 212) 518 66 43 • Tel: 518 17 32

Güzel bir dünyanın içeceği. **EFES Pilsen**

Renault I9 Europa... Yıllarca yepyeni..

Renault I9 Europa... Evet, estetik, evet, çok çekici, çok konforlu, çok dinamik... Tutkuyula bağlanacağınız bir otomobil... Üstelik, Renault I9 Europa sağlıklı, estetiğe feda etmiyor. Hem görünümüyle, hem de sağlamlığıyla yıllarca yeni... yepyeni kalıyor. Renault I9 Europa 1.8i RTi geniş iç mekanında sürücüyeye ve yolculara mükemmel bir konfor sunuyor... Hidrolik ve yükseklik ayarlı direksiyon, elektrikli dış dikiz aynası,

standart klima, ileri teknoloji ürünü, güçlü, çevre dostu motor ve diğer tüm üstün özelliklerini uzun... çok uzun yıllar aynı kalitede, aynı mükemmellikte yaşatıyor. Renault I9 Europa'nın 1.8i RTi ile birlikte 1.6 RT, 1.4 RN ve 1.4i RT'den oluşan 4 değişik tipinden hangisini seçerseniz seçin, bu sizin en uzun süreli tutkunuz olacak. Çünkü yıllar geçecek, Renault I9 Europa hep yeni kalacak.

RENAULT
YAŞANACAK
OTOMOBİLLER

Renault I9 Europa ile ilgili ayrıntılı bilgi için BİLGİ RENAULT-MAİS'in
(212) 293 26 26 numaralı telefonunu arayın, sırasıyla 1-7 no'lu tuşlara basın